

DANILO KLEN

MLETAČKA EKSPLOATACIJA ISTARSKIH ŠUMA I OBVEZAN PREVOZ DRVETA DO LUKE KAO SPECIFIČAN DRŽAVNI POREZ U ISTRI OD 15. DO KRAJA 18. STOLJEĆA

(Prilog proučavanju ekonomsko-političke i ekonomsko-historijske problematike iskorištavanja istarskih šuma i istarskog naroda)

SADRŽAJ: Uvod. — I SNABDIJEVANJE MLETAČKOG ARSENALA DRVOM IZ ISTARSKIH ŠUMA. — 1. Snabdijevanje do polovine XV stoljeća. — 2. Značenje šuma u mletačkom dijelu Istre. — 3. Organizacija mletačke uprave istarskih šuma. — 4. Promjena mletačke politike prema šumama u polovini XV stoljeća, naročito u pogledu drva za Arsenal. — 5. Razvoj mletačkog zakonodavstva o šumama od XVI do XVIII stoljeća. — 6. Konačno stanje razvoja mletačkog zakonodavstva o šumama u Istri (naročito u pogledu brodograđevnog drva). — 7. Kritički osvrt na mletačko zakonodavstvo o šumama. — II OBAVEZA BESPLATNOG PREVOŽENJA DRVA U ISTRI ZA MLETAČKI ARSENAL. — 1. Problem. — 2. Počeci obaveze besplatnog prevoženja drva za Arsenal. — 3. Važnost procjene količine posječena drva u šumama. — 4. Određivanje broja kola. — 5. Povećavanje procijenjenog broja kola radi pokrivanja izdataka za radove oko procjene i raspodjele obaveze prevoza. — 6. Broj volova kao osnovica za raspodjelu obaveze prevoza. — 7. Oslobođenje od obaveze prevoza. — 8. Karatađa ili podjela tereta prevoza na istarske komune. — 9. Izvršenje obaveze prevoza. — 10. Ocjena veličine tereta obaveze od suvremenika. — 11. Promjene u postupku za utvrđivanje obaveze. — 12. Neuspjeli pokušaj poništenja svih oslobođenja od obaveze prevoza. — 13. Veličina tereta obaveze u toku XVII stoljeća. — 14. Pokusna raspodjela troškova obaveznog prevoza u obliku novčane takse glavarine (1689—1698). — 15. Definitivno pretvaranje obaveze besplatnog prevoza drva u glavarinu i neke njene karakteristike. — 16. Veličina sječe drva u Istri za Arsenal potkraj XVII i u toku XVIII stoljeća. — 17. Prestanak glavarine određene za pokriće troškova prevoza drva za Arsenal. — Popis djela korištenih za ovaj rad. — Popis korištenih arhiva. — Slike.

UVOD

Otočki izolirani položaj Venecije u mletačkoj laguni pružio je njenim osnivačima željenu sigurnost, ali je istovremeno nametnuo mnoge probleme oko snabdijevanja stanovništva toga grada svim potrebnim za nje-

gov opstanak i život. Među tim problemima isticao se i problem potrebe za drvom. Opskrbljivanje drvom bilo je za Veneciju životno pitanje jednake važnosti kao i samo opskrbljivanje hranom. Bilo je čak i važnije od hrane, jer bez potrebnog drva Mlečani nisu mogli doći ni do hrane.

Drvo je tom gradu bilo potrebno u ogromnim količinama i u raznim oblicima, obrađeno, neobrađeno i poluobrađeno. Hrastovi trupci, stupovi i balvani služili su kao piloti za zabijanje u morskome plicaku da bi se na njima gradile mletačke kuće. Razne vrste rezane građe služile su u daljoj izgradnji zgrada sve do njihova krova. Drvo je moralo gorjeti na ognjištima itd., itd. Predugo bi bilo nabranjanje u koje je sve svrhe drvo bilo potrebno Mlečanima, no ipak ne možemo izostaviti najvažnije, a to je da su mletački brodovi i njihova vesla morali biti izrađeni od drva.

Drveni su brodovi u životu Venecije od njena početka zauzeli najvažnije mjesto. Oni su bili spona između Venecije i kopna. Samo njihovim posredovanjem moglo je mletačko stanovništvo dobiti sve ono što mu je bilo potrebno za opstanak i rad. Drveni su brodovi od Venecije stvorili prvu trgovačku silu u istočnom Sredozemlju polovinom srednjega vijeka. Oni su od nje stvorili i prvu pomorsku vojnu silu svoga vremena.

Porast Venecije, koja je već polovinom srednjega vijeka spadala među najveća urbanistička naselja, uz navedene činjenice povećao je sve više problem snabdijevanja potrebnim drvom. Širenje mletačkih posjeda na kopnu, naročito u Istri gdje su se nalazile bogate šume, mnogo je olakšavalo problem snabdijevanja drvom, iako ga nije moglo sasvim odstraniti. Zbog toga je Venecija vrlo rano stala posvećivati naročitu brigu organizaciji zaštite drva koje joj je trebalo i snabdijevanja drvom, naročito za one svoje ustanove kojima je u prvom redu zahvaljivala svoju političku veličinu i važnost. To je bila u prvom redu njena mornarica i Arsenal koji je tu mornaricu gradio.

Mada osnovni sadržaj i predmet ovoga rada nije prikazivanje i obrazlaganje sistema snabdijevanja drvom, bilo Venecije u cjelini, bilo njenog Arsenala i sličnih ustanova napose, ipak će — zbog niže navedenih razloga — u njegove okvire morati ući u osnovnim crtama i ta problematika, naravno ako se ona odnosi na Istru.

Nas, naime, u cijelom tom kompleksnom problemu mletačkog snabdijevanja drvom zanima samo jedna uzgredna pojava do koje je na području mletačkih posjeda u tom obliku došlo samo u Istri i u mletačkom kopnenom zaleđu, Terrafermi. U tim je krajevima, naime, Venecija zavela obavezu da njeni podanici besplatno prevoze drvo posječeno u šumama za potrebe Mletačkog arsenala.

Taj naoko sitan detalj u mletačkom snabdijevanju drvom uzrokovao je golem i upravo nepodnošljiv teret seljačkom stanovništvu mletačkog dijela Istre preko tri stoljeća. Mada je istraživanje tako dugotrajnih pojava, koje su sastavni dio kompleksnije problematike, skopčan s mnogobrojnim poteškoćama, ipak sam smatrao da će i sam pokušaj objašnjavanja te obaveze pridonijeti temeljitijem upoznavanju života istarskog sela pod Venecijom.

Prikaz i analiza te obaveze od njena postanka u XV stoljeću do njena konačnog prestanka u XVIII, odnosno u početku XIX stoljeća, treba da utvrdi: koji su razlozi i na koji je način došlo do zavođenja te obaveze; koga je ona u stvari teretila i kako se utvrđivala njena veličina; kako se često ponavljala; što je utjecalo na to da se obaveza u toku vremena mijenjala i pretvarala u novčano podavanje, neku vrstu poreza za određenu svrhu.

Da bi pak ta obaveza postala razumljiva i bila ispravno shvaćena njena važnost kao dio kompleksnog problema, bilo je prijeko potrebno pružiti kao uvod u najosnovnijim crtama prikaz mletačkog snabdijevanja drvom od najstarijih vremena; važnost istarskih šuma za to snabdijevanje i njihovo stanje; kako je izvršeno mijenjanje snabdijevanja drvom u XV st.; koji su osnovni organi sudjelovali u funkcioniranju novog sistema u Veneciji i na terenu; njihov rad; mletačko šumsko zakonodavstvo, u kojemu se ogleda i sistem snabdijevanja i rad predviđenih organa.

To sve trebalo je obuhvatiti ovdje, makar u kratkom obliku, to više što ne postoji odgovarajuća literatura na koju bi se čitalac mogao uputi.¹

SNABDIJEVANJE MLETAČKOG ARSENALA DRVOM IZ ISTARSKIH ŠUMA

1. Snabdijevanje do polovine XV stoljeća

Nije nam poznato kolike su bile mletačke šume unutar njenih politickoteritorijalnih granica u najstarije vrijeme, niti do kada su joj one dostajale za pokriće njenih potreba za drvom. Vrlo je vjerojatno da su ogromne potrebe vrlo rano prisilile Veneciju da se opskrbljuje drvom i izvan svojih političkih granica. Iako je ravnomjerno pritjecanje toga materijala prema potrebama bilo za Veneciju od životne važnosti, ipak joj u početku vjerojatno nije pravilo većih poteškoća. Trgovina svakovrsnom robom iz istočnog Sredozemlja, a pogotovu iz Jadrana, vodila je već od početka drugog milenija sve više u njenu luku.

Već najranije vijesti u povijesnim izvorima na početku XIII stoljeća pokazuju da se Venecija snabdijevala drvom potrebnim za javne radove, a naročito za Arsenal, i preko istarskih luka. Mada je Istra u to vrijeme bila

1 O problemu snabdijevanja Venecije potrebnim drvom, naročito o neobičnoj važnosti tog snabdijevanja, koje je u neku ruku upravo uslovlilo onakav razvitak Venecije u pomorsku silu kakva je ona postala, vrlo je malo dosada napisano. Taj nedostatak pokazuju i najsolidnije povijesti Venecije, počev od Romanina pa do Kretschmayra. Jednako je manjkavo prikazana i legislativna djelatnost Venecije u pogledu šuma i zaštite drva u šumama u općim historijama talijanskog prava, kao na primjer u Salviolijevoj *Storia del diritto italiano*, Torino, 1930, str. 458, gdje su doneseni podaci s te strane ne samo škrti već i netačni (npr. podaci o mletačkim magistratima koji su vodili brigu nad šumama). Zbog toga će pozivanje na slična djela biti u ovom radu rijetko primijenjeno, jed se pisac radije držao izvorne građe.

izvan mletačkih političkih granica, ipak je Venecija autoritetom svoje pomorske, vojne i trgovačke sile vršila odlučan utjecaj na usmjeravanje sve trgovine, pa naravno i one drvom, iz istarskih luka.

Na početku XIII stoljeća Venecija je nabavljala drvo za javne potrebe slobodnim pogađanjem i ugovaranjem s privatnim dobavljačima. Ugovore je u to vrijeme u ime Venecije sklapao dužd, a u ime dobavljača najčešće razni posrednici. Kao svjedoci fungirali su većinom vijećnici Mletačkog velikog vijeća. Sačuvani primjeri u najstarijem mletačkom registru javnih akata, u »Liber communis« prozvanom kasnije »Liber ple-giorum«, pokazuje da su stvarni dobavljači u nekim slučajevima potjecali iz Kopra i Umaga.² S obzirom na mali broj sačuvanih izvora ti primjeri pokazuju da je već u trećem deceniju XIII stoljeća postojala prilično živa trgovačka veza između Venecije i Istre za dobavu drva.

Istog decenija, godine 1227, Venecija poduzima i energičnije mjere za osiguranje redovitih dobava drva za svoje potrebe. Te je godine, naime, dužd javnim proglasom na Rialtu zabranio Mlečanima da u lukama sjeverno od Ravenne i Zadra utovaruju drvo ako mu odredište nije Venecija. Koliko je važno bilo provođenje te mjere, pokazuje oštrina kazne predviđene za njeno neizvršavanje. Prestupnicima te zabrane bilo je zapriječeno gubitkom sve imovine i spaljivanjem njihove kuće³.

Međutim Venecija je slučnu obavezu naturala i tuđim podanicima. Kada su se primjerice tršćanski predstavnici godine 1233. zakletvom obavezivali slušati naloge mletačkog dužda u pogledu trgovine raznom robom, bilo je na prvom mjestu spomenuto drvo⁴. Tom i njoj sličnim zabranama nastojala je Venecija osigurati redovitu opskrbu potrebnom količinom i vrstom drva. Na jednak je način postupala sa svim mjestima u sjevernom Jadranu, pa tako i sa istarskim gradovima prije njihove konačne predaje Veneciji

Kad su se u drugoj polovini XIII stoljeća predavali Veneciji gradovi i gradići na zapadnoj istarskoj obali pod utjecajem jakog ekonomskog i političkog pritiska, nije u tom pogledu došlo do nekih bitnih promjena. Predajom tih mjesta i njihovih teritorija nije Venecija stekla nekih posebnih demanijalnih posjeda, pa ni šuma koji su prešli pod njenu direktnu upravu. Cijelo područje tih komuna bilo je vlasnički zauzeto. Zbog toga je sistem snabdijevanja drvom iz Istre ostao isti kao i ranije. Ipak je Venecija otada, oslanjajući se na svoja suverena prava, preko

2 Vidi, R. Predelli, *Il liber communis ditto anche Plegiorum*, Venecija, 1872, str. 87, redni broj 337. i str. 96—97, red. br. 378.

3 Ibidem, str. 121, red. br. 503. (11. veljače 1227). Preko stotinu godina kasnije mletački Senat zabranjuje izvoz vesala kupljenih u Senju ili drugim mjestima krčko-senjskog kneza Bartola osim u Veneciju. *Senatom'isti*, 1363. 6. svibnja. Vidi, Sime Ljubić, *Listine IV, Monumenta historiam Slavorum meridionalium spectantia*, (dalje: *Listine*), Zagreb, 1874, str. 54

4 »1233. 8 augusti. Tergesti... Iuro ad evangelia dei quod omnia ordinamenta et precepta, que d. dux Ven. cum suo consilio mihi fecerit vel fieri fecerit in civitate Tergesti tam de facto lignaminum, quam de facto salis... observabo in perpetuum.« Vidi, A. S. Minotto, *Documenta ad Forumjulii, Patriachatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia*, vol. I sect. I, Venetiis, 1870, str. 17—18.

regenata mogla direktnije utjecati na to da svo drvo posječeno u Istri, a koje bi nju interesiralo, bude i upućeno u Veneciju.

Od časa predaje istarskim je komunama upravljao mletački regent pod nazivom podeštat, kapetan, konte i slično. Njega je slala Venecija s pismenim uputama za vršenje te službe, koje izvori nazivaju »*commissio*«. Upute mletačkih regenata u istarskim komunama sadržavale su uvijek jednu posebnu odredbu: da se drvo posječeno na području kojim oni upravljaju ima morem izvesti isključivo u Veneciju⁵. Odredba takva sadržaja bila je stavljena u komisiju regentu, koji je odlazio u Bale po nalogu Senata 14. studenog 1332. godine, dakle dva dana prije nego što je došlo do formalne predaje Bala Veneciji. U komisije je tom zgodom istaknuto da isto takvu uputu imaju i svi ostali mletački regenti u Istri⁷.

Ta opća odredba nedvojbeno pokazuje da je Venecija već u to rano vrijeme osigurala monopol na svo drvo koje je iz istarskih šuma odlazilo u trgovinu. Ona je poduzimala i druge mjere da drvo iz tih šuma dođe do Venecije bez smetnje. Godine 1384. kapetan Završja zahtijevao je od svih koji su vozili drvo za Veneciju, a prolazili su putovima na teritoriji Završja, da plaćaju daciju. Da suzbije tu mjeru, Senat je naredio grožnjanskom kapetanu da postupi na isti način s onim koji budu izvozili drvo iz Završja, »*ad pontem Marchionis*«, ili ga budu utovarivali u grožnjanskim vodama⁸.

5 O tim »komisijama« izdavanim mletačkim reprezentantima i funkcionerima prije polaska na dužnost vidi, »*Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, (dalje: AI), vol. III, (1887), str. 1—109.

6 »*Et non permittes de tuo districtu aliquem extrahere, se extrahi facere ligna pro portare alio quam Venetias, imponendo in hoc illam penam que tibi videbitur et accipies securitatem a conducentibus, de non conducendo illa alia quam Venetias ut dictum est.*« Vidi, P. Kandler, *Notizie storiche di Montona*, Trst, 1875, str. 186. i 188.

U komisiji je stajala i odredba da mletački regent ne smije na području svojega vladanja sjeći drva za gorivo, osim onog koje mu bude potrebno, ali ni od toga nije smio ništa ponijeti sa sobom u Veneciju. Tako je bar stajalo u komisiji.

Među primjerima takvih komisija značajna je ona koja je bila dana kapetanu sv. Lovreča pazenatičkog (između 1312. i 1328. godine). Njemu je bilo naređeno da od izvoznika drva uzme ne samo jamčevinu da će ih voziti u Veneciju, već da od njih traži i protupismo od primalaca drva u Veneciji: »... *contralitteras valeant reportare per quas possis cognoscere, si dicta ligna Venetias apportaverint aut non.*« Pored toga morao je isti kapetan paziti da se na njegovu području ne pale drva za proizvodnju pepela radi prodaje: »*Et cum memora districtus Sancti Laurentij multum destruuntur pro faciendo fieri cimerem pro vendendo, non debeas permittere quod amodo in dicto districtu comburantur ligna pro faciendo cinerem ut est dictum.* Vidi, *Commissioni dei dogi ai podestà veneti*, AI, vol. III, (1887), str. 101. Vidi i mnogobrojne druge primjere komisija s nalogom u pogledu drva na istom mjestu, str. 22, 24, 26, 28, 46, 69, 87. i 101.

7 »1332. 14. Novembris. Addatur in commissione rectoris Vallis quod ligna, que ibi inciduntur, non possint per mare alio quam Venetiis defferri, sicut in commissione aliorum nostrorum rectorum Ystrie continetur.« A. Minotto, *Documenta I*, str. 130.

8 Senato misti, 24. rujna 1384, AI, vol. V (1889), str. 79—80, i G. Vesnaver, *Notizie storiche di Grisignana, Koper*, 1906, str. 21.

Vijesti u izvorima, koliko su mi bile dostupne, pokazuju da je i u toku XVI, i u prvoj polovini XV stoljeća Venecija nastavila da se snabdijeva drvom za javne potrebe, mornaricu i slično slobodnim pogađanjem s preduzimačima privatnicima. Tek kad su polovicom XV stoljeća mletačke potrebe za drvom, osobito onim za brodogradnju, postale tako velike, važne i hitne da njihovo izvršenje, nije to moglo više biti ostavljeno na brizi privatnih dobavljača i tek tada je Venecija odlučila da izvrši promjene u svom dotadašnjem načinu snabdijevanja. Za zahvat takve vrste nastale su u Istri i povoljnije prilike. Venecija je, naime, u toku prve polovine XV stoljeća likvidirala svjetovnu moć akvilejskih patrijarha u Istri i prisvojila njihove posljednje posjede. Time se njena vlast u Istri konsolidirala, a njeni posjedi znatno proširili i dobili teritorijalni kontinuitet.

2. Značenje šuma u mletačkom dijelu Istre

Navedene vijesti u izvorima XIII, XIV i početka XV stoljeća pokazuju da su istarske šume morale biti bogate drvom, kad su Mlečani pokazivali tako živo zanimanje za njih. O bogatstvu istarskih šuma i vriednosti njihova drva svjedoče, uostalom, i najstarije historijske vijesti o Istri. Plinije je hvalio posebnu vrst javora, a Strabon bogatstvo hrastovih šuma.⁹ Važnost istarskih šuma za stanovništvo toga poluotoka na početku IX stoljeća očito izbija na vidjelo iz poznate isprave o rižanskoj skupštini. Predstavnici istarskih općina, iznoseći sustavno nasilja što ih je nad njima vršio knez Ivan, na prvom mjestu u prvom kapitolu ističu da im otimlje njihove šume. Knez Ivan, odgovarajući na prigovore navedenih općina, na prvom mjestu odgovara na prigovor o otimanju šuma.¹⁰

Na početku XV stoljeća Venecija je praktički raspolagala većim dijelom svih istarskih šuma. Ona je, kako ćemo dalje opširnije pokazati, uvodila u katastar šumske površine već krajem XV ili početkom XVI stoljeća. Iz vijesti o najstarijim katastrima vidi se kako je trebalo da oni sadrže i podatke o veličini svake šumske površine. Sudeći po tome, valjalo bi očekivati da će se moći utvrditi i veličina istarskih šuma pod Venecijom. Međutim ipak je danas nemoguće odrediti veličinu i tačno stanje šuma u nekadašnjoj mletačkoj Istri, čak i u vrijeme sastavljanja tih katastarsa. Mada je na početku XVI stoljeća bila već poznata savršenija metoda premjeravanja tla¹¹, ipak se Venecija zadovoljavala da u tim katastrima bude veličina šuma označena aproksimativno. U njima se govori: »Šuma ima opseg (»circonferenza« ili »circuito del bosco«) otprilike (»Circa« ili »circiter«) jedne milje...« ili »četiri stotine koraka« i slično. Ti podaci unošeni su u katastar po ocjeni odabranih ljudi sa sela. No, makar kako bili vješti, njihova je ocjena ipak ostala samo približna. Pored toga ko-

⁹ B. Benussi, *L'Istria sino ad Augusto*, Trst, 1883, str. 258.

¹⁰ P. Kandler, *Codice Diplomatico Istriano*, godina 804.

¹¹ E. Nickelr von Ragenfeld, *Über den Grundkataster und seine Erneuerung*, Graz, 1913, str. 8—9.

misija koja je sastavljala katastar nije mogla praktički obaći sav teren, pa je često svoje upise osnivala na prijavama i kazivanjima vlasnika šuma. To je uzrokovalo netačnosti u katastrima. Tih netačnosti nisu se mogli riješiti ni naredni katastri. I posljednjem mletačkom katastru, što ga je dovršio Morosini 1776. godine, prigovoreno je da je netačan, je su vlasnici šuma vršili prikrivanja šumskih površina.¹²

Kako — prema tome — nedostaju podaci iz mletačkih izvora, iz kojih bi se dala upoznati veličina istarskih šuma pod Venecijom, ne preostaje drugo nego da se u tu svrhu upotrijebe podaci najranijeg tačnijeg *premjera tla* koji je izvršen na području Istre u toku prve polovine XIX stoljeća.¹³ Prema tom premjeru bilo je na području onih općina koje su nekada potpadale pod Veneciju (Buje, Buzet, Koper, Labin, Motovun, Piran, Poreč, Pula, Rovinj i Vodnjan) svega 106.851 jutro šume za sječu (tzv. bosco ceduo), 8.558 jutara visoke šume (»bosco alto«)¹⁴, 12.021 jutro pašnjaka sa šumom (»pascoli alborati«) i 3.153 jutra sjenokoše sa šumom (»prati alborati«).¹⁵ Sve te šumske površine uzete zajedno sačinjavale su 33.8% od ukupne površine tih općina u istom katastru. Taj razmjer odgovora i konstataciji što ju daje G. D. B. (rodman) godine 1821, da je trećina površine nekadašnje mletačke Istre bila pokrivena šumom.¹⁶ Morosinijev katastar iz 1776. godine našao je na tom prostoru 4.174 šume i šumskih dijelova raznih vlasnika.¹⁷ Od toga je na šume prve klase otpalo 380 šumskih kompleksa i 580 tzv. »bosci coronali«.¹⁸

12 »Molti altri boschi sono nell'Istria, che, sia per dimenticanza, sia per altri mezzi indiretti, posti in pratica dal proprietario nell'ultima descrizione o catasto del 1777, furono esculsi o furono fatti passare per una qualità diversa da quella che nella concessione dei fondi il Governo si era riservato per uso dell'Arsenale di Venezia.« Bargnani, Rapporto sull'Istria al Vicere d'Italia nel 1806, Porta orientale, 1890, Koper, II izd., str. 134.

13 Do prve temeljite katastacije i premjeravanja površine došlo je u Istri tek pod Austrijom. Radovi na tom započeti su u prvoj polovini a završeni u drugoj polovini XIX stoljeća. Vidi, P. Kandler, Geografia amministrativa d'Istria, Istria, god. I (1846), str. 166. i sl.

Prema podacima koje je objavio Vidulich, po završenim radovima na katastru, razmjer šumskog tla prema ostalom u Istri, koju je nekoć držala Venecija, nešto je nepovoljniji. Prema tim podacima šuma je zapremala samo oko 30 posto ukupne površine. Vidi, E. Vidulich, Materiali per la statistica dell'Istria, Poreč, 1886.

14 Šumom za sječu (bosco ceduo) smatra se ona koja raste iz korijenja već ranije posiječenog drva. Raste u početku brzo ali prestaje rasti mnogo prije nego tzv. visoka šuma. Ne dostiže nikada dimenzije visoke šume i služi gotovo isključivo za gorivo drvo. Visoka šuma se sastoji od stabala ili većine stabala koja ne mogu da potjeraju izdanak iz panja. Visoka šuma raste u oštrijoj klimi a njezino drvo je uglavnom građevno, a ne ogrevno. Vidi, E. Guttenberg, La selvicoltura con speciale applicazione alla Dalmazia ed Istria, Zadar, 1870, str. 7 i sl.

15 P. Kandler, cit. Geografia amministrativa, Istria I (1846), str. 166.

16 G. D. B. (rodman), Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria, etc, Venecija, 1821, str. 135.

17 Bargnani, o. c., str. 157.

18 S. Rutar (Samosvojno mesto Trst in mejna grofija Istra, Ljubljana, 1896, str. 84) piše: »Ze v starih časnikih je imela vzhodno-rimska država v Istri mnogo svojih gozdov in te so imenovali »kronine gozde« (boschi coronali)

Prema izvještaju što ga je državni savjetnik Bargnani podnio potkralju Italije 1806. godine godišnja vrijednost građevnog drva izvezenog iz Istre iznosila je 140.000 forinti, a gorivog drva 240.000 forinti.¹⁹ To se sigurno odnosi na godine neposredno poslije pada Republike. Ipak se je kasnije izvoz građevnog drva smanjio, pa je prema istom izvještaju Bargnanija iznosio svega 150.000 kubika.²⁰ Bargnani na drugom mjestu u svom izvještaju navodi da su Trst i Venecija u njegovo vrijeme plaćali za drvo koje je dovažano iz Istre godišnje 100.000 cekina.²¹

Iz katastarsa šuma, raznih popisa šuma, naloga za sječu drva i raznih drugih mletačkih izvora vidi se da su u istarskim šumama za mletačkog doba rasle uglavnom one vrste drva koje su ostale karakteristične za Istru i kasnije u XIX stoljeću. U primorskom pojasu rasla je većim dijelom crnika ili česmina (*Quercus ilex*), zatim plutak (*Quercus suber*), od »mekog drva« bor (*Pinus*), a u manjim količinama i druge vrste. U drugom šumskom pojasu u srednjoj Istri rastao je većim dijelom hrast lužnik (*Quercus pedunculata*), maljav hrast (*Quercus pubescens*), cer (*Quercus cerris*), brest (*Ulmus suberosa*), jasen (*Fraxinus ornus*) i bor, uz neke

in neki deli teh so se ohranili do današnjega dne kot državna last.« Nešto kasnije još i ovo: »Po gozdnem redu od 16. decembra 1777 so uvrstili v prvi razred 380 gozdnih skupin kot izvrstno rastene in 580 kroninih gozdov, katere pa so si bili že zasebniki prillastili.«

Cini se, da je S. Rutar ovo tumačenje termina »boschi coronali« preuzeo iz djela Adolfa de Berengera (*Saggio storico della legislazione veneta forestale del sec. VII. al XIX.*, Venecija 1862, str. 9, 75 i 79). Berenger je naime tvrdio da je većina istarskih šuma bila državna, »... pubblici — detti coronali, perchè di dominio imperiale fin dal tempo del governo greco...« Slično tome objašnjava taj pisac isti termin i na drugim mjestima u navedenom djelu.

Međutim prema dosadašnjim istraživanjima u izvorima nekadašnjeg područja mletačke Istre ne nalazimo traga tih brojnih državnih, demanjalnih šuma. Demanjalne šume nalazimo na tom mletačkom području izuzetno u slučajevima kada je Venecija otkupila neki feudalni posjed, kao npr. rašporski. Prema tome izgleda da Venecija prigodom primanja pod svoju vlast teritoriji nekih istarskih komuna nije dobila u direktno vlasništvo nikakvih šuma. Čak i motovunska šuma a i neke druge koje su kasnije smatrane državnim vlasništvom, bile su ustvari općinske, komunalne šume, zbog kojih su općine vodile dugotrajne sporove sa mletačkom državom.

Berengerovom i Rutarovom objašnjenju pojma »boschi coronali« protivni se opis tih šuma što ga je dalo »Naredenje Priuzviscenoga Kollegia Varh Dubravah« od 16 prosinca 1777 g. Po njemu su to manji dijelovi zemljišta sa izvrsnim hrastovima, »... pezzi di terreno perfetto con preziosi roveri...« U »ilirskom« tekstu te naredbe izraz »coronali« preveden je sa »Vjenczi«. Prema tome su to bili manji kompleksi takve šume koja je poput vjenca opasivala nešumsko zemljište, jednom rječi »ivičnjaci«. Pridjev »coronale« označuje uostalom svojstvo »... che cinge a modo di corona...« (Fanfani, *Vocabolario della lingua italiana*, Firenze, 1865, str. 407). Samo takvo tumačenje pojma »boschi coronali« može da bude u suglasnosti sa velikim brojem te vrsti šuma u Istri.

19 Bargnani, o. c., str. 257.

20 Bargnani, o. c., str. 151.

21 Bargnani, o. c., str. 238.

druge vrste. U trećem, gorovitom pojasu rasle su bukve (*Fagus silvatica*), javor (*Acer*) i druge neke vrste.²²

S obzirom na potrebe Arsenala, Venecija je bila naročito zainteresirana za sve vrste hrastovine kao i za brestovinu i jasenovinu. Ona je nastojala paziti na uzgoj i način rasta hrastovih stabala. Pri vršenju proređivanja i čišćenja šuma, tj. pri tzv. »curazione dei boschi«, koje su nadgledali patroni Arsenala, vršilo se i obrezivanje stabala i odsijecanje nepotrebnog granja. Pri tom se naročito pazilo da se uzgoje takve krivine, tzv. stortami, koje su onda, kada je drvo bilo posječeno, bile vrlo prikladne za gradnju brodova. »Naređenje Kolegija varh dubravah« iz 1778. godine imalo je u dodatku slike kako treba da izgleda takvo uzgajanje šuma. (Vidi slike 1, 2, 3 i 4).

Veći šumski kompleksi dobili su u Istri, uostalom kao i drugdje u svijetu, svoje posebne nazive. Tako je na području Labinštine i Barbanštine poznata šuma Dubrova, kod Krnice šuma Kaval, Zvana ili Kvanke kod Mutvorana, Kontija na Limu, Vidorno kod sv. Lovreča, Kavaljer na području Novigrada i Brtonigle, Velika i Mala Kornerija kod Grožnjana itd. Neki nazivi šumskih kompleksa jednaki su u svim dijelovima Istre, vjerojatno zbog jednakih osobina tih šuma. To su primjerice nazivi Fineda i Proštim. Najveća istarska šuma nema posebnog naziva, već se naziva, prema općini kojoj je prvobitno pripadala, Motovunskom šumom.

Motovunsku su šumu zbog mjera koje je Venecija stala provoditi polovinom XV stoljeća počeli smatrati državnom šumom, a ne općinskom. Motovunska općina pokrenula je spor oko toga već negdje početkom XVI stoljeća. Pod Austrijom bio je taj spor ponovno obnovljen i završio se tek u drugoj polovini XIX stoljeća. Šuma se protezala duž rijeke Mirne i potoka Butonige pod Motovunom u obliku slova Y, dužinom od 18,6 kilometara. Njen je opseg iznosio oko 32 milje. Koncem XVIII stoljeća nalazilo se u toj šumi 110.000 komada žigosanih, tj. rezerviranih hrastovih stabala za Mletački arsenal.²³ Od ukupne površine šume koja je koncem XIX stoljeća iznosila 1347 hektara bilo je 89,6 stvarno pod šumom. Od toga je bilo 89% hrastove šume a 11% brestove i druge šume.²⁴ Da bi se lakše upravljalo radovima u toj šumi, bila je podijeljena na manje odsječke, nazivane »prese«²⁵. Sa strmih brežuljaka i bregova koji se spuštaju prema dolini, kojom teku Mirna i Butoniga, oborine su odnosile velike količine zemlje. Posljedica toga bila je da se razina doline i riječkog korita Mirne stalno podizala. Prema ispitivanjima izvršenim 1878. godine taloženje je u toku te godine uzrokovalo povišenje terena od 1,5 do 2,5 centimetra.²⁶

22 E. de Guttenberg, o. c., str. 95—99.

23 G. D. B(rodman)n, o. c., str. 135.

24 L. Morteani, Storia di Montona, Trst, 1895, str. 163.

25 Svačka takva »presa« imala je svoj naziv ili prema najbližem naselju: Zamašk, Zrenj, Oprtalj, Senjak; ili prema nekoj svojoj karakteristici: Veliki otok (»ottocho grande«), Mali otok (»ottoco piccolo«) i sl. Većina »presa« spomenuta je u godišnjim obračunima blagajne kapetana motovunske doline (vidi, Proveditori ai boschi II o Atti pubblici 1553—1770, Archivio di Stato Venezia, u daljnjem tekstu ASV).

26 L. Morteani, o. c., str. 164.

To je dovodilo do dugotrajnih poplava šume, zatrpavanja stabala muljem i do otežavanja plovidbe Mirnom. Da bi se to spriječilo, poduzimali su se već od kraja XV stoljeća radovi na čišćenju riječkog korita, kopani su kanali, koje izvori zovu »mlache«, i manje jame (»curiotoli«). Pomoću njih regulirano je otjecanje vode. U trećoj četvrtini XVIII stoljeća Mletački senat je dao izvršiti niz istraživanja toka Mirne. Prijedlozi inženjera išli su pored nastojanja da se regulira tok Mirne također i za tim da Mirnu učine plovnom što dublje u kopno. U projektima došlo je do znatnih razilaženja među inženjerima, no pad Republike potpunoma je prekinuo radove Prejasne u tom pravcu.²⁷

Sve drvo iz Istre otpremano je brodovima u Veneciju preko mnogobrojnih utovarnih mjesta duž istarske obale. Izvori nazivaju te utovarne luke općim nazivom »carregadori«. Iz šuma na mletačkom području, a katkad i iz austrijskih šuma, gdje je drvo bilo posječeno, otpremalo se kolima do »carregadora« i tu predavalo nadzornim organima koji su se dalje sturali za utovar na lađe. Od tih utovarnih luka značajnije su bile: Pisak na ušću Raše, »Carregador« u Lirskom zaljevu, Sv. Ivan blizu Lovrečice, Dalja i još neka druga mjesta. Rt poluotoka na kome se nalazi Dalja još se i danas naziva Rt kargadur. Kao utovarne luke spominju se naravno i veće luke kao npr. Pula, Poreč, Novigrad, Kopar i druga mjesta. No, od svih »carregadora« najvažniji je bio Bastija na Mirni, jer je preko nje prelazila najveća količina istarskog drva, koje se dovozilo iz motovunske doline. Bastija se nalazila na rijeci Mirni podno Grožnjana. Tu je u koritu rijeke od drvenih stupova, okomito zabijenih, bila izgrađena ograda palata, u dijalektu palada. Uz nju je vjerojatno stajala od zemlje i drva izgrađena bastita, po kojoj je lokalitet dobio naziv Bastija. Njen je zadatak bio da štiti provoz drva, odnosno da sprečava bespravno odvoženje drva.²⁸

Palada, ograda od stupova u rijeci, vidljivo je označavala odakle počinje luka. Kroz nju su mogli prolaziti samo brodovi koji su od nadzornika Bastije dobili za to odobrenje. Neposredno pred paladom bilo je na dva mjesta prošireno korito rijeke Mirne, tako da su se lađe mogle skloniti u počekati red a da ne smetaju odlasku lađa koje su natovarene izlazile iz palade. Povrh luke stajala je crkvice Marije od Bastije koja je još i danas na tom mjestu. Da li je lokalitet Ponte porton, tj. Most vrata, postojao već u vrijeme poslovanja Bastije i imao neke veze s njenim lučkim uređajima, ne može se sa sigurnošću utvrditi, jer ga na topografskim kartama motovunske doline iz XVIII st. nema. (vidi sliku broj 5).

27 O tim prijedlozima piše opširnije L. Morteani u cit. djelu na str. 178. do 184.

28 »Bastia« je ograda na nasipu s jarkom. U fortifikacionom značenju je to utvrda. P. Fanfani, u cit. rječniku (str. 179) tumači pojam »bastia« ovako: »steccato con fosso e terrapieno, e per fortificazione fortezza«.

»Palata«, dijalektalno »palada« je zaklon načinjen na rijekama ili sličnim mjestima pomoću stupova. Vidi, P. Fanfani, o. c., str. 1059.

3. Organizacija mletačke uprave istarskih šuma

Opća briga o snabdijevanju drvom bila je u najstarije vrijeme u Veneciji stavljena u dužnost magistratu koji se nazivao »Giustizia Vecchia«, tj. Stara pravda.²⁹ Kompetencija tog magistrata protezala se najprije samo na područje koje je bilo pod mletačkom vlašću, no 1380 godine proširena mu je nadležnost i izvan granica Venecije, »anche fuori della Dominante«. ³⁰ Taj magistrat je vodio brigu o snabdijevanju drvom, izdavao odredbe o mjerama, cijenama drva i o trgovini drvom općenito. Sva trgovina drvom podlijevala je plaćanju dacija. Samo u izuzetnim slučajevima izdavano je oslobođenje od plaćanja toga dacija.³¹

Polovinom XV stoljeća došlo je do izvođenja osjetljivije reforme u organizaciji snabdijevanja drvom Venecije s mletačkog područja. Godine 1452. predana je sva briga za opskrbu drvom, ali i za šume i njihovo iskorištavanje posebnom magistratu, koji je u tu svrhu osnovan u Veneciji. Novi magistrat dobio je naziv *providur nad šumama*, »*Provveditore ai Boschi*«. Na čelu magistrata stajao je u početku jedan providur, no kasnije, godine 1468, bio je broj providura povišen na dva, a godine 1677. konačno na tri. Već sam naziv novog magistrata upućivao je na to da se sva važnost pravilnog snabdijevanja drvom stala od tog vremena pridavati pravilnom iskorištavanju šuma. Nadležnost tog magistrata bila je podjeljivanje dozvola za sječu u privatnim i javnim šumama, sprečavanje općina da u bilo kojem obliku daju u zakup šume ili da ih čak otuđuju; vođenje evidencije o vrsti šuma, njihovom prostranstvu i vrsti vlasništva; određivanje godišnjih sječa; izricanje kazne prestupnicima za nepravilnosti počinjene u šumama; nadzor raspodjele i prodaje drva, i briga da Venecija bude uvijek opskrbljena potrebnim količinama drva; sprečavanje izvoza drva s mletačkog područja i dr.³²

Tokom vremena dodani su providurima i natproviduri, »sopraprovveditori«, pa su svi zajedno donosili administrativne odredbe s obzirom na šume i rješavali žalbe protiv akata šumskih organa u Istri, Dalmaciji i Terrafermi. Natproviduri su samostalno rješavali žalbe protiv odluka providura.³³

U slučajevima ratne opasnosti ili samog rata, kada je Venecija imenovala posebne providure za Istru, ili slične magistrature, poduzimali su ti magistrati, zbog izvanrednog stanja, mjere što su ih smatrali korisnim po mletačke interese, pa su tako postupali i u pogledu šuma i drva. Zbog izvanrednih prilika i velike potrebe za drvom bio je 21. ožujka 1569. imenovan poseban providur nad drvom u Istri i Dalmaciji, »Provveditor sopra

29 Adrea da Mosto, L'Archivio di Stato di Venezia, Roma, 1937, tom I, str. 195.

30 Capitolar I di decreti dell'Eccmo Senato, dell'Eccmo Consiglio di dieci; Terminazioni, Leggi ed altro relativo a legne e boschi. (1380—1752) (dalje u tekstu: Capitolar I) list 1, u ASV.

31 A. Minotto, Documenta I, str. 138, (1271, 4 kolovoza).

32 A. da Mosto, o. c., str. 195.

33 A. da Mosto, o. c.

legne in Istria e Dalmazia«. Njegova je služba imala trajati dvije godine, a za pomoć su mu bili dodijeljeni 1 pisar i dva kapetana.³⁴

Da bi se dokrajčilo neurednosti u istarskim šumama, do kojih je dolazilo vrlo često zbog golema broja naredaba i odredaba, koje su izdavali u toku stoljeća mnogi magistrati i organi, izvršen je u drugoj polovini XVIII stoljeća još jedan pokušaj. Godine 1775, 27. travnja, osnovan je u Veneciji poseban Kolegij nad šumama, »Collegio sopra i boschi«. Taj je kolegij nakon dvije godine rada izradio posebnu naredbu, terminaciju, »ilirski« zvanu »Naređenje varh dubravah«. Senat je potvrdio važnost te naredbe, 22. studenog 1777. i 23. travnja 1778. godine pa je kolegij obustavio svoj rad u rujnu 1778. godine. Njegova je nadležnost prešla opet na Arsenal i raniji Magistrat providura i natprovidura, »Magistrato alle legna e boschi«.³⁵

Na cijelom području pod mletačkom vlašću samo su dvije šume bile izuzete iz navedene opće organizacije zaštite i načina iskorištavanja. Razlog tome bila je visoka vrijednost drva, njegove vrste i ogromne količine koje su dobivane iz tih šuma zbog povoljnih uslova rasta. Bile su to: šuma u dolini Mirne pod Motovunom i šuma Montello u mletačkoj Terrafermi. Zbog navedenih razloga tim je šumama upravljao i raspolagao *Mletački arsenal*. Neposredni nadzor nad motovunskom šumom vršio je do 1612. rašporski kapetan, koji je poslije rušenja Rašpora 1509. godine zasjedao u Buzetu. Čini se da Signorija nije bila zadovoljna sa samo tom vrsti kontrole nad Motovunskom šumom preko Arsenala i rašporskog kapetana, pa je od 1612. godine svu brigu nad njom preuzelo na sebe Vijeće desetorice. Ono je u svojoj sredini stvorilo posebnu magistraturu od dva člana, koji su birani unutar samog Vijeća, te joj dalo naziv »Deputati al Bosco ed alla Valle di Montona«, tj. odbornici za Motovunsku šumu i dolinu. U početku je bila namjera Vijeća da taj magistrat djeluje kao izvanredan neko vrijeme, no godine 1628. njegovo je funkcioniranje pretvoreno u stalno.³⁶

Neposredni i stvarni nadzor nad svim šumama u Istri imao je rašporski kapetan. Na taj način bio je podređen upravi Arsenala u pogledu Motovunske šume, a »providurima nad šumama i drvom« ako se radilo o ostalim šumama. Njemu je 1549. godine bilo izriječno naređeno da i u onim slučajevima gdje su posebni izaslanici Arsenala, patroni, agenti i drugi dolazili u Istru da nadziru sječu šuma ili vršenje drugih radova i on vodi nadzor i evidenciju nad svim tim radovima i o tom posebno izvještava.³⁷ Rašporski je kapetan i onda kada je bio stvoren poseban magistrat za motovunsku šumu i dolinu ipak zadržao neka prava nadzora administracije tom dolinom³⁸, a često je vršio i posebno naredene zadatke u vezi s njom.

34 Capitolar I, list 16 ro, u ASV.

35. E. Pavani, *Del Carso, delle selve, del suo rimboschimento*, separat iz *Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste*, vol IX (1885), str. 24.

36 A. da Mosto, o. c., str. 204; L. Morteani, o. c., str. 175.

37 *Compilazione leggi*, busta 102, Lettera B., u ASV, bez pag.

38 L. Morteani, o. c., str. 174 i sl.

Među mletačkim regentima u Istri dolazilo je do zadjevica i sporova zato što su razni zadaci u vezi sa šumama i drvom u njima od vremena na vrijeme povjeravani ne samo rašporskom kapetanu već i drugim regentima, osobito koparskom i motovunskom podeštatu. Prva instancija za kažnjavanje šumskih prestupa na području cijele Istre bio je rašporski kapetan, no prestupe u motovunskoj šumi je rješavao, u prvoj instanciji, motovunski podeštat.³⁹ I pri raspoređivanju obaveze prevoza drva za Arsenal došlo je do nesuglasica oko kompetencije između rašporskog i koparskog kapetana, no o tome će kasnije biti riječ. U njihovu sporu morao je jednom posredovati i sam Senat, godine 1594.⁴⁰

Neposredno upravljanje motovunskom šumom bilo je godine 1612. povjereno od Vijeća desetorice posebnom kapetanu nad motovunskom dolinom, tzv. »Capitano della Valle«; tog kapetana je biralo Vijeće desetorice između 5 kandidata koje je predlagao Arsenal. Kapetan motovunske doline bio je podređen ne samo Vijeću desetorice, odnosno odborcima nad motovunskom dolinom, već i Arsenalu. Od podređenog osoblja on je imao jednog nadzornika Bastije, mjesta na Mirni gdje se ukrcavalo drvo na mletačke lađe, i 7 lugara »saltara«, od kojih su trojica radila stalno kod Bastije.⁴¹ Godine 1734, 27. kolovoza, Vijeće desetorice je ukinulo magistrat Kapetanata nad motovunskom dolinom i osnovalo novi pod nazivom »Sopraintendente alla Valle di Montona«⁴².

Konkretni, terenski pregled i nadzor šuma u Istri vršili su posebni čuvari, koje su birale seoske općine na svojim godišnjim zborovanjima. Za nepravilnosti koje su se dogodile u šumama, ako se ne bi pronašao krivac, bili su odgovorni pored lugara i starješine seoskih općine, tj. župani i podžupani.

Čini se da se s vremenom cijeli taj sistem nadzora nad šumama nije pokazao dovoljno efikasan, pa je godine 1708. Arsenal predložio Senatu da smije izabrati jednog ili dva kapetana, koji bi vršili nadzor nad šumama i vodili sve radove u njima. Senat se time složio.⁴³ Godine 1778. odlučio je Mletački senat da u Istri otvori novo službeničko mjesto nadzornika šuma, koji će se birati svakih osam godina. Trebalo je da taj službenik prema odluci Senata dobije naziv »Pressidente Inspettore alla coltura boschiva della Provincia dell'Istria ed isola di Veglia«.⁴⁴ U naređenju od

39 L. Morteani, o. c., str. 174.

40 Senato Mare, 1594. 14. ožujka, AI, vol. XII (1896), str. 70.

41 L. Morteani, o. c., str. 173.

42 Odluka Vijeća desetorice od 27. kolovoza 1734, u busti Compilazione leggi 102, list 564, u ASV.

Prema G. D. B.(rodman)nu (o. c., str. 154, i sl.) takva je uprava Motovunske doline ostala sve do 1805. godine. Na čelu te uprave stajao je kapetan, koji je držao posebnu blagajnu. Zigosanje stabala vršio je uz pomoć jednog inženjera i jednog meštra iz Arsenal. Posjećena stabla otpremao je do Bastije. Tom kapetanu bili su podređeni i čuvari šuma. Vidi o tome i Bargnani, o. c., str. 133, i sl.

43 Senato Mare, 1708, lipanj 9, AI, vol. XVI, (1900), str. 264.

44 Zaključak Vijeća umoljenih (In Pregadi) od 23. travnja 1778. Vidi Registro decreti dell'Eccmo Senato relativi al Collegio sopra i boschi 1775, list 27, to, u ASV.

1778, što ga je izdao kolegij nad šumama, nalazimo da je postojala u to vrijeme u Buzetu ustanova pod nazivom »Sovrintendenza dei Boschi della Provincia D'Istria ed isola di Veglia«, pa je navedeni službenik »predsjednik inspektor« bio, vjerojatno, na njenu čelu. Njezino se područje dijelilo na dva kapetanata: jedan s ovu a drugi s onu stranu rijeke Mirne. Nadzorništvo je bilo podvrgnuto neposredno rašporskom kapetanu, a direktive za svoj rad primalo je do 1782. godine od dvaju mletačkih magistrata: providura nad šumama i drvom i uprave Arsenala. Od te godine je upravljanje šumama koncentrirano u inkvizitoratu Mletačkog arsenala u Veneciji.⁴⁵

4. Promjena mletačke politike prema šumama u polovini XV stoljeća, naročito u pogledu drva za Arsenal

Već je istaknuto da je polovinom XV stoljeća došlo do bitne promjene u osnovi mletačke politike snabdijevanja drvom. Stvaranje jednog novog organa, kome je u samom naslovu istaknuta kao osnovna karakteristika briga oko šuma, bilo je samo jedan od vanjskih znakova promjene te politike.

Novi način gledanja na problem opskrbljivanja drvom došao je osobito do izražaja u nizu novih propisa, koji su bili izdani neposredno poslije 1450. godine. Iz njih se vidi da je nova politika bila zasnovana na širokoj osnovici. Najstariju odredbu u vezi s tim donio je Mletački senat 22. rujna 1451. godine. Njome je bila zavedena obaveza mletačkih podanika da po potrebi besplatno sijeku i prevoze drvo za javne potrebe u svim šumama bez obzira na to tko im je bio vlasnik.⁴⁶ 4. prosinca 1452. godine izdana je naredba koja je stavila na općine svu odgovornost za šume na njihovu području. Općine su se smjele služiti šumama na svom području, samo pod uslovom da ih ne uništavaju, otuđuju ili daju u zakup. Među propisima te naredbe prvi put zapažamo proglašeno načelo cijele kasnije mletačke politike sa šumama, po kojemu je sve drvo sposobno za gradnju bilo pridržano za potrebe mletačke države.⁴⁷ Ti novi propisi jasno pokazuju svo značenje preokreta mletačke politike. Od prijašnjeg, kazuističkog načina snabdijevanja od slučaja do slučaja — ako se vršilo izvan mletačkih općinskih šuma — potaknutog samo individualnim ekonomskim interesom preduzimača, mletački državni aparat prelazio je tada na stvaranje potrebnih uslova za samosnabdijevanje u širem obliku. Prvi korak u tom pravcu učinjen je u želji da se osigura tadanje stanje šuma, pa se sva odgovornost za to stanje stavlja u dužnost općinama. Drugi korak učinjen je ostrim zahvatom u načela vlasništva, odnosno u vlasništvo što su

45 Luigi Morteani, Condizioni economiche di Trieste ed Istria nel secolo XVIII, Programma del ginnasio comunale di Trieste 1887—1888, Trst, 1888, str. 66. Vidi i Naređenje Kolegija varh Dubravah, str. 52 i sl. O daljoj evoluciji tog Vrhovnog nadzorništva poslije propasti Republike vidi, G. D. B(rodman)n, o. c., str. 155, i sl.

46 Busta 77 /77 Proveditori ai boschi, u ASV. Ta naredba je osnov kasnijeg razmatranja obaveze besplatnog prevoza drva za Mletački arsenal.

47 E. Pavani, o. c. str. 22.

ga nad šumama imale općine, seoske zajednice, razne komunske organizacije (bratovštine i crkvena imovina) i privatnici. Tim zahvatom Venecija naprosto odsvajava, etatizira, sve ono drvo na panju koje je sposobno za drvenu građu.

Nije nam tačnije poznato kakav su odjek imali ti novi propisi u narodu onog dijela Istre koji se u to doba nalazio pod Venecijom. Seljaci nisu imali mogućnosti da se organizirano bune ili protive izvođenju naredaba protiv njihovih osnovnih interesa. Bili su i suviše razbijeni pripadanjem raznim komunama ili pak raznim feudalcima. Pojedine istarske općine sigurno su reagirale na oduzimanje slobodnog raspolaganja šumama i pašom u njima, jer su im to bili ako ne jedini, a ono glavni prihodi za pokrivanje osnovnih općinskih izdataka. O pojavama takva protivljenja svjedoče sporovi, do kojih je došlo između pojedinih općina i providura nad šumama u Veneciji. Naročito se osjetio pogođenim Motovun, čija se šuma — najveća u Istri — postepeno stala tretirati kao državna. On je u sporu s providurom nad šumama postigao neka ublaženja. Kasnije su motovunskoj komuni prepuštena na raspolaganje tri dijela, »prese«, motovunske šume nazvana Tarmar, Lume i Nomparenzzi.⁴⁸ U sporu s navedenim magistratom našle su se i komuna novigradska i općina Brtonigla zbog šume Kavaljer. Taj se spor svršio tako da je općinama priznato pravo vlasništva, ali samo nad tlom na kojemu se nalazila šuma. Pored toga općine su mogle da raspoložu samo granjem i vrškovima onih hrastova koji su bili proglašeni potrebnim Arsenalu, a za upotrebu slatkog drva i drva nepotrebnog Arsenalu morale su plaćati određenu odštetu u kasu providura nad šumama.⁴⁹

Naredbama izdanim 1451. i 1452. godine slijedile su u toku druge polovine XV stoljeća sve nove i nove. Od tih su najvažnije naredbe od 24. rujna 1457, 20. siječnja 1468, 15. srpnja 1470, 4. siječnja 1475, 15. srpnja 1475, 7. siječnja i 20. prosinca 1476, 31. ožujka 1487. i 28. rujna 1490. Tako česta izdavanja naredaba o šumama pokazuju da nova politika sa šumama, koju je uvodila Venecija nije bila u samom početku temeljito razrađena. Pored toga sigurno su novi propisi u toku primjenjivanja nailazili na specifične prilike ili nepredviđene okolnosti, zbog kojih je onda moralo doći do izdavanja novih propisa i dopunjavanja, pa i modifikacije već izdanih.⁵⁰

U naredbi od 24. rujna 1457. godine bilo je sadržano jedno staro mletačko načelo u pogledu trgovanja i usmjerivanja trgovine drvom. Njome je bilo određeno vlasnicima brodova da sve drvo koje utovare u istarskim lukama imaju prevesti u Veneciju. Za osiguranje da će tako postupiti morali su pružiti određeno jamstvo.⁵¹ Izvršena etatizacija drva »na panju« izazvala je problem tko će biti nadležan da izdaje dozvolu za sječu takva drva. To je pitanje riješila naredba od 20. siječnja 1468. godine, tako da

48 L. Morteani, *Storia di Montona*, str. 166 — 170 — 172.

49 Dukal od 3. ožujka 1584. i dr. Vidi, *Stampa del Commun di Verteneglio, Sommario delle più importanti Leggi, Venecija 1757*, str. 8. i sl.

50 E. Pavani, o. c., str. 22. i sl.

51 Capitolar I, list 18, ASV.

je nadležnost za izdavanje dozvola za sječū rezerviranih stabala stavljena isključivo u dužnost Vijeću desetorice. Međutim najdalekosežnije posljedice bile su izazvane vjerojatno naredbom izdanom 1475. godine. Prva od njih bila je kompleksnije naravi. Ona je zabranjivala pretvaranje zemljišta pod šumskom kulturom u bilo koju drugu kulturu; dozvoljavala sječū iste šume, tzv. »boschi cedui« i »sobboschi«, samo u razmacima od dvanaest godina; određivala je da se tereni na kojima su bile posječene šume imaju ponovo pošumiti u određenom roku; najstrožije zabranjivala svaku ispašu stoke u mladoj šumi, i konačno da općine moraju postavljati čuvare šuma, lugare, i same ih plaćati iz svojih sredstava. Drugom naredbom Senata od 15. srpnja iste godine bila je dopunjena ranija naredba o etatizaciji svega građevnog drva. Novim propisima te naredbe bilo je određeno odsvojenje svih hrastovih stabala u korist države, a za potrebe ratne mornarice. Ta se odredba zvala »Provisio quercum in Consilio Rogatorum«.

Od ostalih izdanih naredaba najvažnije su bile one iz 1476. i 1487. godine. Već u naredbi od 1476. godine dolazi do ponavljanja nekih ranijih odredaba. Njome je bilo zabranjeno: ponovna sječā šume prije izmaka od deset godina i bez pregleda nadzornih organa, općinama da ugovaraju nove zakupe šumskih područja, pretvaranje zemljišta pod šumskom kulturom u drugu kulturu, paljenje šuma, paša stoke prije izmaka pet godina od prethodne sječē šume i izvoz drva iz Istre bilo kamo osim u Veneciju.⁵²

Propisi na temelju kojih je Venecija odredila etatizaciju svih stabala sposobnih da se iz njih dobije građevno drvo (1452) i svih hrastovih stabala uopće (1475) pokazuju da je Venecija odlučila da u vlastitoj državnoj režiji osigura podmirenje potreba njenih najvažnijih ustanova: Arsenala i mletačke ratne mornarice. Otada je sve drvo sposobno za navedene svrhe postalo državno već na panju u šumi, bila ona općinska ili privatna. U pojedinim slučajevima smatralo se da je uslijed toga cijela šuma zajedno sa tlom na kojem je rasla postala državna.⁵³

Nastale pravne promjene o zabrani sječē šume bez dozvole nadležnih organa, a napose one o etatizaciji stabala, iziskivale su, radi pravilnog njihova izvršavanja, provođenje nekih odgovarajućih tehničkih pripremnih mjera na terenu, u šumama. Pravilno izvršavanje novodonesenih propisa nije moglo biti osigurano s jedne strane bez brige jednog od viših organa vlasti u Veneciji, a s druge strane bez poduzimanja odnosnih tehničkih mjera na terenu. Prvu je brigu primilo kao svoj zadatak Vijeće desetorice, koje se od tog vremena javlja kao najviši nosilac i provoditelj cijele mletačke politike o snabdijevanju drvom i uopće o šumama. Svoje zadatke provodi preko magistrata, providura nad šumama i providura Arsenala kojima je također sjedište u Veneciji. Tehničke mjere — nužne da se izdani propisi o etatizaciji provedu u djelo, a koje je trebalo provesti na terenu — sastojale su se od obilježavanja odsvojenih hrastovih stabala, njihova popisivanja i uopće administrativnog evidentiranja svih postojećih, makar kako malih, šumskih kompleksa s osnovnim karakteristikama

52 Capitolar I, list 22. to, ASV.

53 L. Morteani, o. c., str. 166. i sl.

vrste drva, veličine, starosti, vlasništva, lokacije, granica i sl. Popise rezerviranih odnosno etatiziranih hrastova, »rassegna de roveri« i evidentiranja stanja šumskih površina, ili katastaciju šuma, kako se taj popis stao odmah nazivati, bilo je potrebno ponavljati u stalnim vremenskim intervalima da bi se na taj način uvijek imalo tačno saznanje o stanju šuma i zaliha drva u njima.⁵⁴

Ne znamo da li je tom tehničkom poslu pristupljeno već u XV stoljeću jer nam dosada istraženi izvori ne daju potrebne podatke; no nije isključeno da je tako bilo. Međutim najraniju vijest o obilježavanju etatiziranih stabala na području Istre nalazimo u 1538. godini. Te je godine, 27. veljače, Vijeće deseterice odredilo da arsenalski »proti«, tesarskostolarski predradnici u Arsenalu, pođu u Istru zajedno s notarom magistrata »alle legna« i da tamo obilježe sve hrastove »dobre i one koji će to postati«, »roveri buoni e quelli sce sono per venire tali . . .«, i da o tome sastave dva popisa. Istom naredbom bilo je određeno da se imaju također izmjeriti sve šume, »peticar li Boschi«, odrede njihove granice, i da se svaka šuma registrira kako u pogledu količine drva u njoj, tako i u pogledu njenih granica. To je u stvari značilo da je trebalo na osnovu tog naređenja izvršiti katastaciju svih šuma.⁵⁵

Obilježavanje stabala vršilo se posebnim žigovima izrađenim u obliku željeznih čekića, »manarino«, kojima se udaralo na određenim mjestima u stablo. Stabla su ocjenjivali arsenalski proti ili obični »marangoni«, stolar i Arsenal, koji su bili dobri poznavaoči drva. Istovremeno su u posebne evidencije registrirana etatizirana stabla da bi Arsenal imao pregled raspoloživih količina drva. Registracija svih šuma u Istri, kako pokazuju sačuvane vijesti, bila je povjeravana posebno izaslanom komisiji, koju je sačinjavao obično jedan providur iz sastava magistrata providura nad šumama, ili jedan patron Arsenalu uz pratnju posebnog notara. Te komisije, kao i ranije spomenute izaslanike za obilježavanje stabala, morali su nužno pratiti poznavaoči kraja i šuma. Bili su to u pravilu predstavnici općina, župani, požupi i općinski lugari.

Evidencija ili popisi i katastri, bilo da se radilo samo o registraciji etatiziranih stabala ili pak o popisu svih stabala i šuma, postajali su po izmaku nekog vremena netačni, tj. neažurni, jer su pokazivali stanje sta-

54 U Knjizi privilegija grada Labina (prepisu iz 1722. godine) u Historijskom arhivu u Rijeci (dalje: HAR) sačuvani su djelomični popisi hrastova za područje Labina za godinu 1587. (list 78. to do lista 85. to).

55 »Sia registrato ogni bosco colla certa quantità e confini in Libro in pergamena«. Consiglio dei Dieci 1537, 27. veljače (M. V.). Vidi, Capitolar I, ASV.

L. Monteani piše (Storia di Montona, str. 175) da su istarske šume prvi put katastrirane godine 1549, ali ne navodi za to nikakve potvrde izvora. Možda je Monteani, kad je to pisao, imao pred sobom štampani primjerak zaključka Vijeća deseterice od 13. rujna 1549. No, baš se iz njega vidi da je Vijeće deseterice odlučilo da izvrši katastaciju u mletačkoj Terrafermi na isti način kako ju je već izvršilo u Istri. To pokazuje da je katastacija u Istri izvršena već prije 1549. godine. Vidi, štampani primjerak navedene odluke Vijeća deseterice u knjižnici Muzeja Corer u Veneciji, M. d. 568 /XXXIX.

bala ili šuma kakvo je bilo. Pravo stanje šuma stalno se mijenjalo zbog radova u njima ili zbog prirodnih pojava. Zbog toga je trebalo te popise i katastracije povremeno obnavljati.⁵⁶

Pored tih evidencija hrastovine i hrastovih šuma rezerviranih za Arsenal i katastra šuma uopće bilo je iz praktičnih razloga, da bi se dobio pregled stanja šuma nakon u njima izvršenih sječa, naređeno od Vijeća desetorice 14. veljače 1549. godine da se iz Istre treba da šalju izvještaji o izvršenoj sječi. Rašporski je kapetan već ranije bio obvezan da tom Vijeću šalje izvještaje o sječi goriva drva u motovunskoj šumi. Tada je dobio nalog da takve izvještaje šalje i Arsenalu za drvo posječeno za Arsenal i mada je takav izvještaj bio dužan da šalje i agent Arsenalu, koji je bio izaslan da prisustvuje sječi. Da bi se dobio tačan pregled stanja raspoloživih količina drva za Arsenal, bilo je naređeno da se u Arsenalu ima voditi posebna knjiga, u koju je trebalo upisivati navedene izvještaje iz Istre. Da bi u knjizi bio sadržan pregled stanja za cijelu Istru, bilo je naređeno i svim rektorima da šalju takve izvještaje.⁵⁷

5. *Razvoj mletačkog zakonodavstva o šumama od XVI do XVIII stoljeća*

U cijelom XVI stoljeću nastavili su Senat, Vijeće desetorice, providuri nad šumama i providuri Arsenalu da izdaju naredbe i naloge u pogledu istarskih šuma. Mada nije cilj ovoga rada da prikaže cijelu tu legislaciju, ipak je za tačno razumijevanje obaveze što ju je Istra snosila besplatnim davanjem drva za Arsenal, a naročito besplatnim prijevozom toga drva kopnom do utovarnih luka, prijeko potrebno da se istakne ono što je najbitnije na tom području.

Mnoge od izdanih naredaba samo ponavljaju već prije naređeno, odnosno zabranjeno. Takvo ponavljanje upućuje na to da se mletačke naredbe ili nisu poštivale u Istri, ili da su bile vrlo brzo zaboravljene — što se u krajnjoj konsekvenciji svodi na isto.⁵⁸ U tom ponavljaju se osobito ističu zabrana sječe hrastovine i zabrana pretvaranja šumskih površina u drugu kulturu.⁵⁹ Vremenski razmak unutar kojeg se moglo ponovno pristupiti sječi šume snižen je za općinske šume od ranijih dvanaest godina na sedam, a za privatne na deset godina.⁶⁰ Ponavljane su i zabrane palje-

56 U Historijskom arhivu u Rijeci pohranjen je samo jedan katastar istarskih šuma. To je posljednji katastar sastavljen o istarskim šumama pod Veneциjom pod nadzorom Morosinija 1776. godine.

57 Odluka Vijeća desetorice od 14. veljače 1548. (M. V.), *Compilazione leggi* 102, ASV.

58 Mnoge naredbe mletačkih organa sadržavale su odredbu, prema kojoj ih se moralo svake godine u određeno vrijeme ponovo objavljivati.

59 Vidi, primjerice, duka Leonarda Loredana od 1. ožujka 1520. u Knjizi privilegija grada Labina, list 24. to i 25. ro (HAR); odluku Vijeća desetorice od 21. studenog 1520, *Capitolari* I, list 3. ro, ASV; i Pavani, o. c., str. 22. i 23.

60 Cit. odluka Vijeća desetorice od 21. studenog 1520. g.

nja vatre u šumama, a naročito namjerno paljenje šume, bilo da se time namjeravala postići bolja paša, bilo da se htjelo pretvoriti tlo u drugu kulturu.⁶¹ Jednako su česte bile i zabrane iskapanja korijenja posjećenih stabala, uništavanje mladica, a napose ispaša stoke u šumama.

Unatoč tim brojnim naredbama i propisima za zaštitu šuma, ipak su šume bile sve više oštećivane i uništavane. Mletački regenti u istarskim komunama, nemoćni da to spriječe, izgubili su volju da postupaju po naredbi od 28. rujna 1490. tj. nemarno su kažnjavali krivce za šumske prestupe. Zbog toga je Vijeće desetorice naredilo 13. rujna 1549. da se sve prijave za šumske prestupe imaju slati na postupak providurima Arsenala u Veneciji.⁶²

U XVII i XVIII stoljeću pridružili su se tom izdavanju i ponavljanju naredaba i zabrana već pomenutih mletačkih magistrata još i brojni providuri, koji su sa specijalnim ovlaštenjima slani u Istru, a naročito plodan u tom pogledu bio je rašporski kapetan. I jedni i drugi dolazili su nakon obilaženja mletačkog dijela Istre do podjednakih zaključaka: da je stanje tih šuma bilo nezadovoljavajuće i zapušteno, da su se u njima bez ikakvog reda vršile sječe i oštećivanja a još više krađe. Potaknuti time ponavljali su naredjenja i zabrane iz već prije izdanih naredaba, prijetili kaznama, obećavali prijaviteljima prestupa propisa o šumama tajnost prijave i nagrade, primale su se i anonimne prijave i za njih postavljale škrabice, koje su omogućavale da se neopaženo ubaci prijave (vidi sl. 6). Počev od polovine XVI stoljeća većina tih proglašenja i naredaba bila je obično štampana u Veneciji te je razasijana komunama u Istri radi javnog oglašavanja i izvršenja. Neki od tih proglašenja postali su zbog nabiranja i ponavljanja već prije izdanih propisa vrlo dugi. Takav je na primjer proglas Laura Querinija, rašporskog kapetana, proglašen u Buzetu 14. travnja 1716. godine. Neki od tih proglašenja štampani su kao knjižice, tako na primjer proglas od 11. lipnja 1718. godine Zvane Pizzamana, rašporskog kapetana i inkvizitora nad šumama u Istri, izdan pod naslovom »Ordini regolativi la materia dei boschi in Provincia d'Istria« (vidi sliku 7). Bilo je i takvih proglašenja u kojima su prijašnje naredbe ili proglašenja u cjelini ponavljani i ponovo objavljivani. Da li je to bilo radi osvježavanja brojnih propisa u pamćenju Istrana, ili pak zato što ih nije nitko poslušao? Tako primjerice, proglas rašporskog kapetana Jerolima Caortorte od 30. studena 1693. godine ponovo objavljuje proglas ranijeg rašporskog kapetana Andrije Erizza od 13. travnja 1669. godine.⁶³

Neizvedivost neke od tih ponavljanih zabrana morala je biti jasna već od prvog njihova proglašavanja. Čini nam se da to najočitije pokazuje zabrana svake pa i najmanje sječe hrastova drva ili trgovanja tom vrsti drva, koja je stalno ponavljana u tri stoljeća na cijelom području mletačke Istre. Unatoč tome hrastovo se drvo ne samo sjeklo već i javno pro-

61 Ista odluka Vijeća desetorice od 21. studenog 1520. godine te odluka istog Vijeća od 11. svibnja 1540. god., *Compilazione leggi* 102, ASV.

62 Vidi, M. d. 568/XXXIX u knjižnici Muzeja Corer u Veneciji.

63 Vidi štampane primjerke tih naredaba arhivski fond Cadamuro, Mestni arhiv Koper.

davalo u nedozvoljenom trgovanju na godišnjim sajmovima u Sičovlju (Valle di Siciole). Zabrane trgovanja hrastovinom na tom sajmu ponavljane su u naredbama u toku XVII i XVIII stoljeća; čini se bez uspjeha, jer se inače ne bi ponavljale.

Jedan od rijetkih koji je pokazao razumijevanje za potrebe seljačkih gospodarstava za drvom, a nije kao ostali naprosto ponavljao prijašnje odredbe i prijetio kaznama, bio je rašporski kapetan Zvane Pizzamano, koji je bio istovremeno i inkvizitor nad šumama u Istri između 1717. i 1719. godine. Po obilasku i pregledu šuma na području Novigrada i Umaga, što ga je obavio u društvu s arsenalskim protima, on je došao da ovog zaključka: »Da je sve ono zemljište na kojem se nalaze prijavljeni hrastovi i cerovi potrebno za ispašu stoke, sječu goriva drva i drva za popravak kuća i poljoprivrednog oruđa. Iako su šume i drvo tako neophodno potrebni, njihova upotreba ostaje ipak zbog niza postojećih zakona zabranjena stanovnicima pod prijednjom teških posljedica. Zbog toga oni ne mogu da podmire svoje osnovne potrebe bez kršenja propisa. Jer nema paše — kliče Pizzamano— gdje nema hrastova i cerova i drva koje nije te zabranjene vrste!«

Potaknut takvim razlozima, on je sve šumsko tlo na području tih dviju komuna podijelio na tri vrste: u prvoj je zabranio i pašu i sječu; u drugoj vrsti bila je dozvoljena paša, a zabranjena sječa — od toga je izuzeo potrebno drvo za koje je predvidio izdavanje dozvole za sječu po izvršenju pregleda i vještačenja; treća vrst šuma trebalo je da ostane potpuno slobodna vlasnicima, općinama i privatnicima za sječu i za pašu. U prvom dijelu »Propisa koji uređuju predmet šuma istarske pokrajine« od 9. prosinca 1717. godine Pizzamano je ostavio što se tiče prvih dviju vrsta šuma na području Novigrada i Umaga u važnosti gotovo sve prijašnje odredbe i zabrane, ali je šumsko tlo treće vrste ostavio na raspolaganju vlasnicima, i to isključivo za gorivo drvo potrebno Istri ili Veneciji.

Pošto je izvršio pregled šuma i na području Kopra, Milja, Izole, Pirana i Momjana, Pizzamano je »Propisima« dodao 11. lipnja 1718. godine još neke nove odredbe. U uvodu tog dodatka Pizzamano je odredio da će svi članci njegovih »Propisa« važiti i za ostalu pokrajinu postepeno kako se bude izvršavala katastikacija i rasčlanjavanje vrsta šuma. Bitni sadržaj tih dopunskih članaka odnosio se je na stvaranje još i četvrte vrste šuma. U tu četvrtu vrstu Pizzamano je stavio one šumske površine koje su doduše sadržavale kvalitetno drvo, ali su se nalazile na teško dostupnim mjestima za izvoz do utovarnih luka. Pizzamano nalazi da je dio tih šuma ipak sposoban za izvoz drva, mada uz nešto veće troškove pri prenosu krupnih komada, kao npr. tupaca i stupova. Zato je odredio da se taj dio, odnosno vrsta šumskih površina, ima čuvati u rezervi pod istim uslovima kao i šume druge vrste. Jedan dio te vrste šuma prepustio je na raspolaganje podanicima na isti način kao i treću vrstu šuma. Taj se je dio mogao sjeći od vremena na vrijeme, tako da bi uvijek bilo raspoloživo drva za gorivo, za popravak stambenih objekata, izradu poljoprivrednih oruđa i za popravak javnih zgrada. Vlasnici mlinova,

škerova i stupa⁶⁴ morali su se radi dobivanja dozvole za sječū potrebnog drva obraćati rašporskom kapetanu. On je dozvole izdavao tek nakon provjeravanja navoda u pogledu šume kojom su se namjeravali koristiti za te potrebe. Novi mlinovi, škerovi i stupe nisu se mogli više podizati bez znanja rašporskog kapetana, jer su dotadašnji bili svi popisani. U hitnim slučajevima u nedostatku slobodnih šuma za javne potrebe, podizanje stražarnica, zabrana za zdravstvene svrhe i slično bila je izuzetno dozvoljena sječā i u rezerviranim šumskim prostorima, no u takvu slučaju samo od nepotrebnih stabala ili radi prorjeđivanja šume, no i tada tek nakon dobivanja propisane dozvole.

Pizzamano je vrlo sustavno vršio novu katastikaciju šuma ne samo na osnovu starih katastika već i javnog pozivanja svih vlasnika šumskih površina. Svima onima koji nisu prijavili svoje površine na kojima su rasli cerovi i hrastovi zaprijetio je da će se takvi šumski prostori ipso facto smatrati šumama prve vrste i da će u njima biti zabranjena i sječā i paša. Nije nam poznato da li je Pizzamano dovršio katastikaciju istarskih šuma na način kako ju je započeo i da li su na temelju toga njegovi propisi o šumama stupili na snagu na cijelom području mletačke Istre.⁶⁵

Izdavanje proglaša i naredaba za šume u Istri i sječū u njima nastavilo se i dalje. Velika nestašica i skupoća drva u Veneciji potakla je natprovidure i providure nad šumama da 14. svibnja 1734. godine izdaju za Istru poseban proglaš o zaštiti, nadzoru i sječū šume i o otpremanju drva u Veneciju. U tom proglašu opetovani su gotovo svi prijašnji propisi o šumama u Istri. Naročito su bile naglašene odredbe o kaznama. U proglašu nije nigdje spomenuta podjela istarskih šuma u kategorije, odnosno vrste, što ju je započeo Pizzamano.⁶⁶ Godine 1743., 20. veljače, bila je opet zabranjena sva paša u javnim šumama. Ista zabrana ponavljana je i 1753. i 1754. godine. Tada je bilo naređeno i ubijanje svih koza koje se zateknu u bilo kojoj istarskoj šumi.⁶⁷

6. Konačno stanje razvoja mletačkog zakonodavstva o šumama u Istri (osobito u pogledu zaštite brodogradevnog drva)

Posljednja mletačka opsežnija naredba za istarske šume bila je ona već spomenuta, izdana od Kolegija nad šumama. Za razliku od dotadanih naredaba bila je odštampana dvojezično: lijeva strana na talijanskom a desna na »ilirskom«, »... da se moxe boglie razumiti...« Njen je naslov »illiricki« glasio: »Naređenje Priuzviscenoga Kollegia Varh Dubravah, Dneva 16. Prossji'ncza 1777. Za straxu, nauka i texanje Dubrava'

64 Stupa je valjaonica sukna.

65 Ordini regolativi la materia dei boschi in Provincia d'Istria, Štampani u Veneciji, Mestni arhiv Koper.

66 Proglas Natprovidura i Providura nad šumama od 14. svibnja 1734. Mestni arhiv Koper.

67 Pavani, o. c., str. 23.

Darxave od Istrie. Potvrdjeno s' Naredbami Priusviscenoga Senata 22. Studenoga 1777. i 23. Travnja 1778, MDCCLXXVIII«. ⁶⁸ (Vidi sliku 8.)

U uvodu tog naređenja Kolegij hvale stare mletačke, mnogo puta ponavljane odredbe o šumama »... od razmisoglienja primudrih Staressina nascih toliko puta ponovgliene snaxne Zakone radi uzdarxanja i texanja Dubrava Opchienih...« — i zatim — »... Naredjenja u sebi toliko pametna i korisna, koja u prosciasto vrime bila su, odlucena, imala su ploditi dobro istih razmisoglienih, providnih svarha, da pricignjenja nagla, i opacina himbena gliudska svakdano zamjerita na sctetu stabla, Duuba, rasada, busa i malih stabla, mnogo vechie nebi bila zamjerita svakim marzglivim nacinom...«. Pošto je Kolegij doznao od Barba Vincenta Morosinija »...veoma texta bezredia nepodnossiva, i zle obicjaie upustcene u Darxavi Istrie«, *ponovo je oživio duh tih starih šumskih zakona spojen s novim vještinama uzgajanja i čuvanja šuma. Da bi se izbjegle nepravilnosti koje nastaju zbog mnogobrojnosti zakona po objavljivanju tog naređenja, trebalo je da prestanu važiti sve prijašnje naredbe u tom predmetu.*

Iz tog »Naređenja« bit će ovdje istaknute samo najosnovnije odredbe zato što se u njima na jednom mjestu sabranó ogleda cjelokupno mletačko šumsko zakonodavstvo s dopunama, koje pokazuju konačni oblik mletačke šumske politike i administracije.

Sve istarske šume podijeljene su u dvije kategorije. Prvorazredne šume, na najboljem tlu, posebno su iscrtane i obilježene znakovima na živu kamenu u kojima je prikazana veličina tih šuma. U tu grupu šuma spadaju i manji dijelovi zemljišta, »ivičnjaci« s izvrsnim hrastovima. Ti su samo ucrtani i zabilježeni u katastiku pod nazivom »coronali«, ili u »ilirskom tekstu«: »vjenczi ili koronali«. Drugorazredne šume neupotrebive i na sterilnom tlu ucrtane su i samo upisane u katastik. ⁶⁹ One su prema »Naređenju« ostajale namijenjene potrebama pokrajine, općina i Venecije, ali tek pošto bude u njima posjećeno ono što valja za Arsenal.

U šumama rezerviranim, obilješnim međašima i ucrtanima u katar, dakle u šumama prve kategorije, trebalo je da se — prema naređenju — prvih osam godina obavlja generalna sječa i prorjeđivanje šume, a kasnije samo metoda sječa. Osam dana unaprijed obavješteni vlasnici su »bez drugih troškova«, morali da pripreme na vrijeme potrebnu radnu snagu za sječu. Od posjećenog drva sve ono što je bilo potrebno Arsenalu obilježavalo se, a nepotrebno — granje i ostalo — ostavljalo se vlasnicima privatnicima ili općini. Treske od kvadriranja drva za Arsenal ostavljane su kao i u prošlosti onima koji su drva kvadrirali. I u ostalim šumama, tzv. »boschi inutili«, trebalo je u toku prvih osam godina izvršiti sječu i odvanjanje drva za Arsenal. Poslije toga su te šume postajale, navodno, potpunoma »slobodne« njihovim vlasnicima. U toj »slobodi« privatne i općinske šume morale su davati drvo i za druge javne

⁶⁸ Sačuvano je više primjeraka tog Naređenja u Historijskom arhivu u Rijeci i u Mestnom arhivu u Kopru.

⁶⁹ Naređenje Kolegija varh Dubravah, str. 10—12.

potrebe: mostove, stražarnice, javne zgrade i slično.⁷⁰ Drvo nepotrebno Arsenalu trebalo je obilježavati posebnim žigovima i brojevima.⁷¹ Slatko drvo u rezerviranim šumama trebalo je sjeći svake godine i ostajati na upotrebu vlasnicima šume.⁷²

U »Naređenju« su bile ponovljene odredbe najvažnijih ranijih naredaba: naročito zabrane sječe, oštećivanja šuma, čupanja mladica i paše.⁷³ Bio je zabranjen nakup goriva drva za trgovanje njime, podizanje vapnara i pripremanje slatkog ugljena u blizini šuma ili čak u njima samima. Najmanja njihova udaljenost od šuma morala je biti bar dvije milje. Za upotrebu drva u navedene svrhe, preradne svrhe, trebala je posebna dozvola Senata.

Poslije tih općih načela i propisa, koji su navodno vrijedili za istarske šume, u »Naređenju« su bili doneseni i osnovni propisi o službi, službenicima i organima koji su morali da te propise provedu u djelo na području Istre. Osnovni nadzor nad šumama na njihovu području trebalo je da provode seoske starješine, župani, suci i sl. Oni su nadzirali i rad šumskih čuvara, lugara, »ilirski« nazvanih skocjacza ili straxanina, brinuli su za njihov izbor, i o svemu tome podnosili godišnji izvještaj kancelariji mletačkog regenta.⁷⁴ Šumske čuvare birali su općinski zborovi na tri godine između najsposobnijih muževa od 30 do 60 godina. Ta se dužnost morala primiti pod prijetnjom kazne.⁷⁵ Čuvari šuma morali su paziti ne samo da se ne prave šumske štete već i da se u šumama ne pobire trava ili žir. Sitnu stoku zatečenu u općinskim šumama imao je svatko pravo da ubije i za nagradu da je prisvoji. Ostala stoka, krupna, u takvim se slučajevima plijenila i o tom podnosila prijava rašporskoj kancelariji. Zaplijenjena stoka vraćala se tek pošto je bila plaćena globa od 8 libara za svaki komad. U ponovljenom slučaju stoka je bila oduzeta bez otštete.⁷⁶ Čuvari šuma imali su da slušaju sve zapovijedi njima na-

70 O. c., str. 22—23.

71 O. c., str. 12—15.

72 Na području Puljštine bile su proglašene kao »inutili«, tj. kao nepotrebne i stavljene među šume druge kategorije dvije općinske šume: šuma Kaval na području Krnice i šuma Kvamkve na području Mutvorana. Tim su se šumama osam godina nakon sječe i prorjeđivanja (»curazione«) mogli dalje koristiti seljaci odnosnih sela. Drvo u njima posječeno pripadalo je u jednoj polovini seljacima, dok se druga polovina prodavala, a utržak slao u kasu Arsenalu. U tim šumama mogla su se pasti samo goveda kojima su se mogli koristiti samo stanovnici sela Mutvorana i Krnice — inače su morali goveda prodati u Veneciji. Povlastice priznate seljacima u tim dvjema šumama smatrane su naročitom milošću (Pubblica munificenza), pa su za nepoštovanje navedenih odredaba bile predviđene vrlo stroge kazne. O. c. str. 30—33.

73 Paša je bila dozvoljena samo u privatnim šumama i samo za goveda, izuzev vrijeme od 15. svibnja do 15. lipnja. U šumama druge kategorije bila je dozvoljena paša izuzev za koze i svinje. O. c., str. 26. i sl.

74 O. c., str. 24. i sl.

75 O. c., str. 27.

76 Od tih kazna polovina je pripadala uzaptivaču, a drugu polovinu je raspoređivala osuda. O. c., str. 34. i sl.

ređenih organa. Kao nagradu za svoj rad imali su pravo da za trajanja službe nose oružje i da uživaju osobni oprost od svih obaveza.⁷⁷

»Naređenje varh Dubravah« određivalo je da dva kapetana, jedan nadležan za područje s jedne strane Mirne, a drugi za područje preko nje, primaju naređenja za svoj rad od Vrhovnog nadzorništva šuma u Istri i na otoku Krku, kojeg je sjedište bilo u Buzetu. Dužnost kapetana je bila da prisustvuje godišnjim sječama drva i da daju upute za kvadriranje drva i pripremanje raznih komada drva prikladnih za potrebe Arsenala, prema slikama uzoraka, koje su se nalazile u rašporskoj kancelariji. Njihova je dužnost bila da savjetuju Vrhovno nadzorništvo pri određivanju rezervacije stabala za Arsenal, odnosno oslobađanja od te obaveze.⁷⁸ Oni su se brinuli i za otpremu drva do ukrajnih luka. Osim plaće nisu primali niti smjeli primiti ni od koga bilo kakvu nagradu.⁷⁹

Kako se — prema naređenju — jedino dobrim, tačnim i nužnim periodičnim uzgojem i čuvanjem šuma moglo dobiti potreban broj hrastova za javne potrebe, a to se po dotadanjim metodama nije dalo postići, odlučeno je da se ustanovi posebno Vrhovno nadzorništvo. Ono je trebalo da svojim teorijskim i praktičnim poznavanjem šumarstva s punim osjećajem dužnosti izvrši namijenjene dužnosti. Ono je trebalo da na temelju kopije šumskog katastra prati i nadzire izvršavanje svih sječa i prorjeđivanja šuma prve i druge kategorije.⁸⁰ Vrhovni nadzornik morao

77. Taj oprost protezao se i na članove njihove obitelji, tj. na neoženjene sinove i braću. O. c., str. 38. i sl.

78. Drvo obje vrste moralo je biti žigosano odgovarajućim žigovima: oslobođeno žigom PL ili RL (što je skraćeno prema »pianta libera«, odnosno prema »ricavato licenziato« u značenju »slobodno stablo«-ili »slobodan proizvod«) i rednim brojem. Drvo rezervirano za Arsenal bilo je žigosano posebnim žigom pri dnu stabla, u sredini i na vrhu. Svaki kapetan je pri stupanju u službu dobivao ključ od spremišta žigova. O. c., str. 42. i sl. U Sumariji u Poreču čuva se još danas gvozdeni žig na kojemu je oznaka »P d F«, vjerojatno skraćeno prema »pianta da fuoco«, »stablo za gorivo«, što pokazuje da su postojali i drukčiji žigovi.

79. O njihovu radu podnosio je rašporski kapetan pod zakletvom poseban izvještaj Arsenalu čim je pojedini kapetan završio službu. U istu službu mogli su biti izabrani tek po izmaku tolikog vremena koliko su bili u službi. U službi ih nije mogao naslijediti ni sin, ni otac, ni brat, ni bratići po ocu. Kapetani koji su bili oglašeni krivima kažnjavani su vrlo strogim kaznama. O. c., str. 42—51.

80. Bar osam dana prije sječe trebalo je pismeno preko rašporskog kapetana obavijestiti vlasnike šuma da pripreme radnu snagu; ako to ne bi učinili, svejedno se vršila sječa, a troškovi su se pokrivali prodajom oslobođenog drva. Prije započinjanja sječa i prorjeđivanja (u Naređenju je riječ »curazioni« prevedena sa »izbistrjenja«) šuma trebalo je paziti da kapetani žigovu kod korjena stabla koja treba posjeći, a ona koja treba sačuvati visoko. U posebnim knjigama bilježila se vrst i količina stabala koja su bila žigosana visoko da bi se dobilo iz tih podataka stanje šuma. Te evidencijske knjige vodile su se dvostruko. U Naređenju bile su dane i upute kako da se potkresuju hrastova stabla da bi se na taj način utjecalo na rast i dobilo takve oblike drva kakve je tražio Arsenal. Stabla nepodesna za upotrebu Arsenala žigosana su žigom PL ili RL i ostavljena na upotrebu vlasniku šume. O svim sječama, prorjeđivanjima šuma, žigosanjima slobodnog ili rezerviranog drva kako u općinskim tako i u privatnim šumama i o ra-

se brinuti i za sadnju šume. Nije smio primati nikakve nagrade osim plaće. Bio je podređen rašporskom kapetanu.⁸¹

Da bi stanovnici mletačke Istre bili dobro upoznati s odredbama tog naređenja, bilo je određeno da ga svake godine u mjesecu prosincu imaju objaviti kancelar kancelarije mletačkog regenta u svakoj istarskoj komuni, i svaki župnik u crkvi, kad u njoj bude najviše vjernika. Pošto je Senat odobrio naređenje, ono je bilo odštampano i objavljeno.⁸²

Objavljivanje tog naređenja preporučilo je vjerojatno i rašporska gislarija. Tome je, naravno, pridonio i blizak kraj Prejasne Republike.

7. Kritički osvrt na mletačko zakonodavstvo o šumama

Djelovanje Venecije na području izdavanja propisa o iskorištavanju šumskog blaga u Istri započeto polovinom XV stoljeća pokazuje neke karakteristike koje je vrijedno posebno istaknuti da bi slika tog djelovanja dobila izrazitiji reljef.

Mada promatrano vremensko razdoblje obuhvaća preko tri stotine godina, ipak i u tom ogromnom vremenskom rasponu udara u oči vrlo veliki broj odredaba koje se ponavljaju. Nameće se pitanje: koji su razlozi doveli do tog stalnog ponavljanja istih naredaba i zabrana. Pomisao da bi osnovni razlog za to ležao u samoj evoluciji pravnih načela s obzirom na konkretne, faktične uslove treba odbaciti u većini slučajeva. Najčešće se ne radi o nekom napretku ili poboljšanju pravnih odredaba o šumama, već naprosto o ponavljanju jednih te istih naloga i zabrana. Često opetovanje te pojave, i u kraćim vremenskim razmacima, pokazuje da mu nije bila samo svrha osvježavanje prijašnjih propisa u svijesti podanika. Suviše su se često objavljivale te zabrane i prijetnje da bi bile nepoznate. Tome u prilog govori i pogodovani sistem tajnog i anonimnog primanja prijava šumskih šteta. Taj veliki broj propisa o šumama u Istri i učestalost njihovog izdavanja u obliku i sa sadržajem kojeg smo osnovne linije naprijed razmotrili, po našem mišljenju upućuje na jedan veliki nedostatak cijelog tog mletačkog šumskog zakonodavstva.

Posljednje »Naredjenje Kolegija varh Dubravah« i cijelo ranije mletačko zakonodavstvo o šumama imalo je uvijek na umu jedino osiguranje »javnih« interesa Prejasne Republike. Osnovno je bilo snabdjeti potrebnim drvom Arsenal i druge ustanove od životnog značenja za Prejasnu (Magistrato alle Artiglierie, Magistrato alle Acque i sl.). Još je u drugom planu vođena briga za snabdijevanje drvom mletačkih gradana

dovima u šumi uopće morao se slati izvještaj Arsenalu i kancelariji rašporskog kapetana. Naročito su opširni bili u Naredjenju propisi za čuvanje žigova (Žigovi su u Naredjenju imeli naziv »mlati« prema tal. »martelli«) O. c., str. 42—51.

81 »Soprintendenza« nazivala se u »ilirskom« tekstu: »Nadstojanje«. O. c., str. 52—68.

82 Naredjenje je bilo razasvano radi objavljivanja i izvršavanja svim regentima mjesta i gradova, župnicima, sucima, županima, čuvarima šuma gradskih i seoskih. O. c., str. 79.

— ali briga i potrebe snabdijevanja drvom samog proizvođača tog drva, istarskog stanovnika, u stvari istarskog seljaka, bila je potpunoma zane-marena. U tom pogledu mletačko šumsko zakonodavstvo ne pokazuje nikakve evolucije, kako to svjedoči upravo i samo »Naređenje Kolegija varh Dubravah«.

Zabrana sječe ne samo hrastovog već i bilo kojeg drugog drva u Istri samim posjednicima šuma i vezivanje te mogućnosti uz posebna traženja dozvola od dalekih magistrata, u nekim slučajevima čak i od najviših magistrata u Veneciji, pokazuje osnovni nedostatak mletačkog zakonodavstva o šumama. Ono je u odnosu na istarsko seljaštvo bilo i ostalo bezdušno. Seljaci i sela imali su samo dužnost da se brinu za šume, da ih goje i rede kad dođe nalog iz Venecije da ih kljaštre, sijeku i ote-suju, dovoze do utovarnih luka — sve na svoj trošak — i da za to kao nagradu prime — otpatke. No, često se dešavalo da je i ono drvo, granje i otpaci, koji nisu bili sposobni za arsenalske i javne potrebe bilo određivano za opskrbu Venecije gorivimo drvom.

Bilo je pokušaja, doduše, bar od strane sposobnijih rektora da se Signorija skloni na davanje neke odštete za hrastovinu oduzetu u korist Arsenala. Aleksandar Zorzi podnoseći izvještaj Signoriji 1581. godine o izvršenom službovanju u Kopru u svojstvu podeštata i kapetana istovremeno je predlagao: »... treba ne samo nastojati oko sačuvanja postojećih hrastovih stabala već i poticati na uzgajanje novih. Zbog toga, naime, što je u mletačkim zakonima predviđena kazna ne samo za one koji bespravno sijeku hrastove već i za vlasnike šuma u kojoj se takva bespravna sječa dogodila, dešava se da onog časa netko opazi da na njegovu zemljištu niče hrast, odmah ga čupa i uništava kao svog neprijatelja, jer mu od njega dolazi samo šteta. Zbog toga možda bi bilo dobro, kad već biva kažnjavan za bespravnu sječū što je izvrše drugi, da bude i nagrađen ako Arsenal preuzme od njega hrastovo drvo.«⁸³

Nužna posljedica takva zakonodavstva bila je da su ostajale uzaludne neprekidno opetovane zabrane sječe drva u Istri. Seljak je *morao*, ako je htio da živi i proizvodi za svoje uzdržavanje, sam pomagati i krasti drva u vlastitoj šumi. Kako se u početku nisu vršila redovito popisivanja hrastovine pa je proticalo i dulje vrijeme između jednog i drugog, seljaci su iskorištavali takve prilike i sjekli šumu, a naročito hrastovu, jer im je ta zadavala i najviše jada.⁸⁴ Nema mletačke naredbe ili proglaš

83 »Ma perché non solamente fa bisogno attendere alla conservazione de quelli che sono già in essere, ma anche procurare che ne siano allevati nell'avenire, essendo statuito pena per le leze, non solamente a quelli che ne tagliano, ma anche alli patroni delli luochi ove fossero tagliati, succiede che quando alcun vede nascer alcun rovere nelli suoi luochi subito lo cava, et sterpa come suo nemico non possendone di quello ricevere se non danno, et perciò forse che saria bene che poi che sono sottoposti alla pena, quando li siano tagliati, havessero anche qualche premio quando la Casa se ne servisse.« Izvještaj kapetana i podeštata Kopra Aleksandra Zorzija, podnesen Signoriji 1581. godine, AI, vol. VI (1890), str. 102.

84 »... ma perché da quaranta anni in qua, non sene é fatta alcuna descrittione li huomini si hanno fatto lecito tagliarne in grand'ssima quantità...« Cit. izvještaj A. Zorzija od 1581. godine, AI, vol. VI, (1890), str. 101.

koji se odnosi na šume počev od XVI stoljeća dalje koji ne počinje isticanjem takve bespravne sječe drva. »Smionost nekih već je pretjerala u sječi hrastovog drva...«, »... počinjene su vrlo velike štete sječom hrastova...«, »... teški prestupi podanika izvršeni sječom šuma po cijeloj pokrajini...«, »... uništavanja šuma koja su postala već općenita u onim krajevima...« — sve su to konstatacije iza kojih slijede uglavnom uvijek iste odredbe o zabranama, kažnjavanju »... zbog popravljavanja tih toliko štetnih nepravilnosti koje su se udomaćile...«.⁸⁵

Rijetko je koji mletački magistrat ušao dublje u suštinu problema i uočio osnovni nedostatak tog mletačkog zakonodavstva. Upravo ti rijetki primjeri pokazuju i svjedoče da je problem u tom obliku postojao i da je bio shvaćen kao takav već u to vrijeme. Primjer takva suvremena shvaćanja pokazuje nam izvještaj, što ga je 1679. godine podnio Signoriji rašporski kapetan Zvane Corner. »U istarskoj pokrajini — kaže Corner — gotovo nema druge vrste drva nego hrastovine. Ako neki siromašni seljak treba da napravi malo strehe da se zaštiti od nepogoda ili pak da popravi kola na kolima i posiječe jedan hrast da bude prijavljen, tada pravda mora da učini svoje i da primijeni zakone koji su vrlo strogi u takvim slučajevima. Radi toga dolazi do propadanja mnogih podanika koji idu radije u progonstvo nego da se dadu kazniti...« Da bi se tome odmoglo, predlagao je Corner da se izvrši novo upisivanje u katastar istarskih šuma, prigodom koje bi se »popisali svi oni hrastovi koji su dobri i sposobni ili će takvim postati. Sve ostalo trebalo bi prepuštiti na slobodno raspolaganje podanika. Jer iako ima mnogo izvršnih i savršenih hrastova, ima ih također vrlo-mnogo koji su potpuno neiskoristivi, koji su vrlo daleko od utovarnih luka na brdovitim, alpskim područjima. Uslijed poteškoća da ih se dovede do mora, do utovarnih mješta, ti se hrastovi neće nikada moći dovesti onamo«.⁸⁶

Drugi primjer takva načina pristupanja problemu iskorištavanja istarskih šuma pruža nastojanje Zvane Pizzamana, rašporskog kapetana, o kojemu je ranije bilo govora. Dok se Zvane Corner ograničio na predlaganje, Pizzamano je prešao i na konkretno provođenje humanijeg, da se tako izrazimo, pristupanja problemu iskorištavanja istarskih šuma. Kako je već pokazano, on je počeo provoditi katastriranje istarskih šuma podijelivši ih na tri, odnosno četiri vrste, od kojih bi trebalo da budu treća vrsta i neki dijelovi četvrte vrste prepušteni na upotrebu vlasni-

85 Citirani su dijelovi nekih proglašenja koji su već prije spomenuti. Tako iz proglašenja Andrije Erizza rašporskog kapetana od 13. IV 1669; Jerolima Caortorte, rašporskog kapetana, od 30. XI 1693; proglašenja Lanza Querimija, rašporskog kapetana, od 4. II 1715; proglašenja natprovidura i providura nad šumama od 14. V 1734. i proglašenja rašporskog kapetana od 22. III 1753.

86 »Nella Provincia dell'Istria non s'attrova altra sorte di legname che di Rovere, se un povero contadino per la necessità di fabbricarsi un puoco di coperto che lo ripari dall'ingiuria dell'aria, o per qualche ruota di carro ne taglia alcuno, et che venga denontiato, bisogna che la giustitia eserciti li suoi effetti, ed eseguisca le leggi rigorose in tal proposito, onde ne segue per tal causa la destrutione de molti sudditi che per fuggire ogni sospetto di condanna si lasciano bandire...« Izvještaj Zvane Cornera, rašporskog kapetana, podnijet u Veneciji 30. travnja 1679. AI, vol. IV, (1888), str. 322.

cima. Primjer Pizzamanov utjecao je kasnije na sastav posljednjeg mletačkog katastra istarskih šuma što ga je izvršio godine 1766. Morosini. Taj je, naime, svrstao sve istarske šume u tri grupe. No, u istovremenom »Naredenju Kolegija varh Dubrava« govori se o samo dvije klasifikaci-one grupe šuma u Istri. Sadržaj tog naredenja pokazuje da je u njemu odstupljeno od dobrih namjera Cornera i Pizzamana, jer je sve što je od hrastovine u istarskim šumama nešto vrijedilo bilo rezervirano za Arsenal. Prema tome je mletačka politika iskorištavanja šuma kakva se ispoljava u mletačkom zakonodavstvu ostala dosljedna do kraja.

Mletačko zakonodavstvo o šumama smatra se u talijanskoj pravno-povijesnoj literaturi najnaprednijim zakonodavstvom te vrste.⁸⁷ To, naravno, osobito vrijedi ako se gleda na vremenski prioritet pojavljivanja pravnih propisa u toj vrsti materije u odnosu ne samo na pokrajine Italije nego i na druge države u Evropi. Istakli smo razloge koji su u Veneciji utjecali na to da drvo, pa prema tome i šume odakle je drvo dolazilo, budu naročito cijenjeni. Nije stoga čudno, već je posve prirodno i razumljivo, da se u mletačkim uslovima zakonodavstvo o šumama tako rano pojavilo. Međutim jednostrani interes Venecije i njena isključiva briga da opskrbi svoj Arsenal doveli su do toga da je posve zaboravila na svoje podanike i njihove potrebe. To je uzrokovalo ono pretjerivanje u zakonodavstvu Venecije o kojemu je bilo naprijed riječi u kojem je Venecija ustrajala sve do propasti svoje državne organizacije.

I najveći hvalitelji mletačkog šumskog zakonodavstva i njene brige oko šuma prisiljeni su da priznaju da je Venecija pretjerala u svojoj brizi za privatne i općinske šume i da su zbog toga njeni podanici zamrzili i svoje vlastite šume i cijeli način mletačkog upravljanja šumama.⁸⁸

II OBAVEZA BESPLATNOG PREVOŽENJA DRVA U ISTRI ZA MLETAČKI ARSENAL

1. Problem

Polovinom XV stoljeća donesene odredbe o etatizaciji svih hrastovih stabala na području mletačke vladavine za potrebe Arsenala u Veneciji morale su nužno izazvati još niz drugih propisa i mjera, kojima je taj sistem trebalo provesti u djelo. Među njima trebalo je da bude i

87 »Il primato in materia di legislazione forestale spetta a Venezia, che istitui magistrati per le sue selve del Friuli...« Salvioli, Storia del diritto italiano, Torino 1930, str. 458. Salvioli je sasvim ispuštio iz vida značenje istarskih šuma za Veneciju za koje je šume Venecija izdala gotovo brojnije propise nego za furlanske.

88 »... Chiunque voglia por mente alle varie epoche, nelle quali furono pubblicate le disposizioni sopra accennate (tj. mletačke odredbe o istarskim šumama; opaska Klen) dovrà convenire, che la Repubblica di Venezia seppe avanzare ogni altro Stato in materia di governo forestale... e se può muoversi un'accusa contro la Repubblica veneta è questa, allargò e aggravò troppo la sua tutela sopra i boschi comunali e privati, onde e comuni e privati presero in odio i proprii boschi non meno che tutta l'amministrazione forestale...« Pavani, o. c., str. 24.

takvih koje će predvidjeti i odrediti postupak kako da se hrastova stabla na najekonomičniji način posijeku u šumama i dovezu do utovarnih mjesta na morskoj obali.

Izvori pokazuju da su takve odredbe doista donesene i da je njima bila nametnuta jedna od najtežih obaveza mletačkim podanicima — seljacima. Bila je to obaveza besplatnog prevoženja drva iz šuma do utovarnih mjesta za Arsenal.

Mada je opći karakter te obaveze zahvaćao cijelo područje mletačke vladavine, ona se je u stvari odnosila samo na područja na kojima je rasla takva šuma koja je pružala drvo sposobno za brodogradnju. Takva su pak područja bila u posjedu Venecije na Terrafermi, tj. na svom neposrednom kopnenom zaleđu, kasnije i u Furlaniji i Istri. Stoga su naredbe i mjere, koje su u tom pogledu bile izdavane od Signorije, pogađale samo stanovništvo tih krajeva.

Naše zanimanje ograničili smo, kako je već rečeno, na osvjetljenje i objašnjavanje te obaveze unutar sistema snabdijevanja Mletačkog arsenala drvom, samo ako pogađa istarsko područje. Istraživanje i objašnjavanje izvršeno u tom okviru pridonijet će, pored ostalog, pravilnijem razumijevanju položaja istarskih seljaka u prošlosti pod vlašću Venecije.

2. Počeci obaveze besplatnog prevoza drva za Arsenal

Najstarija odredba koja donosi propise o tome kako da se hrastovina u šumama dopremi u Mletački arsenal poznata nam je samo u izvodu. Donijelo ju je Vijeće umoljenih 22. rujna 1451. godine. Njome je bilo »zaključeno da se sve drvo potrebno za izgradnju naših brodova, koje se nalazi u bilo kojoj šumi naše ili drugih općina, ima općom obavezom posjeći, ispiliti i pripremiti...« Težina nove obaveze, kojoj su općine nastojale izbjeći, dovela je do spora između općina s ovu i s onu stranu Tagliamenta, jer su na različit način tumačile pojam te opće obaveze. Razliku u shvaćanju odstranio je Senat protumačivši u dukalu od 13. svibnja 1455. godine da prigodom donošenja spomenute odredbe nije pravljena nikakva razlika između stanovnika s onu ili s ovu stranu Tagliamenta. Naprotiv, namjera je bila »da ta obaveza i dužnost budu općenite i jednake svakome prema imovini i njegovu stanju.⁸⁹

U uvodu navedenog dukala, što ga je potpisao dužd Franjo Foscari, govori se još određenije o sadržaju obaveze. Dukal naime govori o tom da se spor u tekućoj parnici među strankama vodio o »obavezi i teretu

89 »...visa inter caetera parte capta in Consilio nostro Rogatorum die 22. 7 -bris 1451, per quam deliberatum est quod in quibuscumque nemoribus tam Nostri Comunis, quam aliorum, omnia lignamina necessaria pro fabricacione ipsarum Navium Nostrarum per publicum incidi, secari et parari debeant, et in qua parte nulla fit discretio de abitantibus citra, ab illis qui abitant ultra Tilmentum, unde intentio Consilij Nostri predicti fuisse videtur quod angaria ipsa, et gravado universalis esset et equalis unicuique pro facultate et conditione sua...« Copia Leggi per la Patria e Contadinanza del Friuli, u dukalu Franje Foscarija od 13. svibnja 1455. godine, Capitolar I, ASV.

sječe i prevoza drva, koju je sječu i prevoz naredila naša Vlada u šumama kako naše općine tako i privatnih osoba za izgradnju velikih brodova«. ⁹⁰

Ta opća obaveza sječe i prevoza drva pogađala je naravno i istarsko stanovništvo pod Venecijom gdje je u pojedinim krajevima — kako je prikazano u prvom dijelu ovog rada — bilo i većih šumskih kompleksa s drvom naročito podesnim za gradnju brodova. No kako su se u Istri do početka XVI stoljeća sačuvali vrlo oskudni arhivski fondovi uopće, to i o toj obavezi u to vrijeme nalazimo samo nagovještaje, iz kojih međutim jasno proizlazi da se ona izvršavala. Iz jedne naredbe, terminacije, koju su zajednički donijeli podeštat Kopra Baldasar Trivisanus i motovunski podeštat Antun de Canali 10. kolovoza 1477. u s. Kirinu kod Kostela, jasno se vidi da su u to vrijeme ležala u motovunskoj šumi drva posječena po nalogu privodura i da ih je trebalo odvesti do obale, »... ad ripas devehi...«. ⁹¹ To se međutim nije moglo uraditi bez prethodnog osposobljavanja putova i kanala oko Mirne, kojima je trebalo da se preveze to drvo do utovarnih mjesta za brodove. To osposobljavanje trebalo je izvršiti radovima koje su obavljali ljudi poslani od istarskih komuna. O tim radovima vodila je evidenciju kancelarija u motovunskoj komuni. No kako se to zapisivanje nije vodilo uredno navedeni podesti nisu mogli ustanoviti tačno stanje obaveza pa su odredili da će ih tom zgodom izvršiti Piran, Milje, Roč, Hum i Rašporština, koji su tvrdili da takve radove nisu dotada obavljali. ⁹² Radnike, »operarii«, za radove na Mirni nisu slale komune Labina, Plomina, Vodnjana i Pule, jer su njihovi ljudi morali da zbog istih razloga čiste Rašu kod utoka u more, odakle se također trebalo da izveze velika količina drva. ⁹³ Takvi radovi na čišćenju kanala Mirne moraju se češće obavljati. Nepune četiri godine iza toga nalazimo da Novigrad šalje svoje ljude da čiste motovunsku rijeku, »... a netar lo fiume de Montona...« jer je trebalo »prevoziti drva Prejasne«. ⁹⁴

90 »... occasione litis et differentiae inter ipsas partes vigentis pro Angaria sive Grauedine incisionis et conducturae lignaminum incidi in nemoribus tam Nostris Communis quam specialium Personarum, et conduci ordinatorum per Nostrum Dominium, pro fabrica, et constructione magnarum Navium nostrarum.« Na istom mjestu.

91 »... iudices delegati... ad compartitionem operarum quae penendae sunt pro emundatione canalium sive Fluminum, et extirpatione ipsarum ut ligna iussu Provisorum eiusdem Illustrissimi Domini nostri incisa in nemoribus Vallis Monthonae ad ripas devehi possint«. Knjiga privilegija grada Labina (dalje: KPL), list 50. to, u HAR.

92 »... non potuerimus integram computationem huiusmodi operariorum intelligere qui non fuerunt ordinati et ad plenum notati in cancellaria Regiminis Montonae...« Mjesta koja ranije nisu davala radnike za ove radove pozvana su da dadu, i to: Piran 422, Milje 264, Roč 100, Hum 24 i Rašporština 112. Ta su mjesta kasnije redovito davala taj broj radnika, odnosno radnih dana. Vidi, KPL, list 51 ro.

93 »... insuper exclusimus comunitatem polae, ac etiam comunitatem Albonae et flanonae, et comunitatem Dignani, qui ex ducali mandato jussi sunt contribuere ad emundationem Arsie unde et magna lignorum quantitas defertur.« Vidi, KPL, list 51 to.

94 Knjiga terminacija, dukala i presuda Novigrada, list 2 to. (15. lipnja 1481) i list 3 to (23. rujna 1481), u arhivu Novigrada, HAR.

Uzredni radovi takve vrste na održavanju cesta i kanala pokazuju da su već u drugoj polovini XV stoljeća, odmah po stupanju na snagu odredaba o etatizaciji hrastovih stabala, sječa i izvoz hrastovine za Arsenal bili stalna pojava i da su obaveze stanovništva s time u vezi bile uređene na neki određeni način. Godine 1493. naredio je mletački dužd Barbarigo koparskom podeštatu i kapetanu da obavijesti mletačke regente u Bujama, Grožnjanu i Umagu da poduzmu odgovarajuće mjere kako bi se pripremljeno građevno drvo prevezlo do Umaga odakle bi se dalje otpremilo Arsenalu u Veneciju.⁹⁵ Činjenica da se pozivaju samo tri općine na izvršenje prevoza drva za Arsenal daje naslutiti da su istarske općine ako se ticalo te obaveze prevoženja drva bile vjerojatno podijeljene na više skupina. Takva grupacija općina omogućavala je upotrebu radne snage i prevoznih sredstava prema blizini mjesta za sječu šume. Prema tome pretpostavljamo da su radove na izvozu drva iz šuma za Arsenal obavljale one komune na čijem se području obavljala sječa drva, i one komune koje su se nalazile u njihovoj blizini. Takva podjela komuna na one bliže Mirni i one bliže Raši bila je uostalom izvršena ranije za radove oko čišćenja tih rijeka da bi se olakšao njima prevoz drva do mora. Ako je pak bilo određeno da se prevoz drva ima podijeliti na sve komune u Istri, vrlo je vjerojatno bilo dozvoljeno onim obveznicima iz udaljenih komuna da svoju obavezu izvrše po zamjeniku, odnosno da umjesto stvarnog izvršavanja obaveze podmire je plaćanjem u gotovu novcu. Takvo postupanje u cjelosti potvrđuje pritužba poslanika labinske i plominske komune pred Signorijom, o kojoj doznajemo iz dukala Leonarda Loredana od 22. travnja 1521. godine. Taj se poslanik tužio da se obaveza prevoženja drva za Mletački arsenal neprestano ponavlja, »a kako su Labinci i Plominci s on ustranu Raše, a drva se voze s ove strane, to ju moraju obavljati plaćanjem novca«, a novaca nemaju niotkuda, a moraju plaćati još i mletačkog rektora pa i plaćenike u Rašporu.⁹⁶

Iz vrlo rijetkih izvora toga vremena nije moguće utvrditi jasno na koji se način vršila raspodjela tereta obaveze prevoza drva za Arsenal na komune i unutar komuna. U najstarijem dijelu sačuvanog novigradskog arhiva nalazimo da je 1501. godine vršeno popisivanje volova (bovi) na cijelom području te komune po nalogu Venecije.⁹⁷ Takav popis vršen je sigurno radi toga da se po broju volova odredi obavljanje nekih ra-

95 Liber niger o raccolta ducali etc. nekada u Koparskom arhivu, list 268. to (prema Marsich, *Effemeridi istriane*, Koper 1879, str. 51)

96 »...E' venuto alla presentia nostra Matio Scampichio per nome della fidelissima Comunità nostra d'Albona, Fianona et Barbana et se ha dogliudo della *continua grauezza* gli uien imposta *de carizi* per li legnami della Casa nostra dell'Arsenal. Peroché essendo de là del Fiume dell'Arsa et carizare se de qui, conuengono far la detta grauezza tutta con danaro. Le qual Comunità per non hauer alcuna entrada gli é nocciuo farle della propria borsa loro. Ultra che etiam conuengono satisfar li salarij delli loro Rettori, li stipendiati di Raspo et altre occorenze cum il proprio suo danaro. Supplicano ne che la ditta grauezza gli sij leuata.« Dukal Leonarda Loredana od 22. travnja 1521, u KPL, list 29. ro i to, HAR.

97 U Knjizi terminacija, dukala i presuda Novigrada upisan je pod datumom

dova, kakvi su upravo bili prevozi drva za Arsenal. Vrlo je vjerojatno da je već i u to vrlo rano vrijeme podjela dužnosti prevoza drva vršena u razmjeru sa posjedovanim brojem volova. Spomenuti duka Loredana iz 1521. godine za podjelu obaveze prevoza upotrebljava termin »compartition« podrazumijevajući: »dei carrizzi«, tj. podjela kola.

Zbog već navedenih razloga ne da se za to najranije razdoblje tačnije odgovoriti tko je od magistrata vršio raspodjelu obaveze na općine. U spomenutom dukalu iz 1521. godine ne govori se određeno o tome tko ima pravo da naređuje prevoženje drva kolima. No činjenica što je taj duka bio upućen koparskom podeštatu Petru Mocenigu pokazuje da je u cijelom tom poslu imao neku određenu ulogu i taj podest.⁹⁸ Do toga je sigurno dovela praktična potreba da se učešće u tom poslu uz druge povjeri nekom od stalnijih i uglednijih mletačkih magistrata u Istri. Takvo mišljenje podupire već pomenuta vijest izvora da je koparski kapetan zajedno s motovunskim podestom godine 1477. izvršio raspodjelu one obaveze davanja radnika od istarskih komuna za čišćenje doline Mirne, a isto tako i vijest da je koparski podeštat 1493. godine prenosio na ostale mletačke podeste u Istri naređenja koja je primao iz Venecije u pogledu prevoza drva za Arsenal. Razvitak ove kompetencije koparskog podesta dosta je razumljiv s obzirom na to da je Kopar postepeno sve više postajao politički centar mletačke Istre.

Izvršavanje obaveze prevoza drva za Arsenal sigurno se zbog sve većeg porasta potreba ponavljalo vrlo često. Radi toga stale su komune negodovati protiv tog tereta. O tomu nam svjedoče onih nekoliko vijesti sačuvanih u rijetkom arhivskom materijalu. Već smo prije istakli kako se godine 1521. labinsko-plominski poslanik tužio pred Signorijom na neprestano ponavljanje tog tereta, »continua gravezza« i tražio da Labin i Plomin budu oslobođeni od te obaveze. Mlečani su se tom prilikom izuzetno smilovali stanju u kojem su se nalazile te općine. Bilo je određeno da se kod iduće raspodjele obaveze prevoza Labin, Plomin i Barban ostave posljednji u redosljedu vršenja te obaveze pa da tako na njih otpadne samo nešto malo od preostalih drva za prevoz. Tako je trebalo postupati samo dotle dok se te općine oporave. Suprotno tome, drugi neki nisu molili milost od Venecije, već su na nametnute obaveze prevoženja drva reagirali neposluhom. Nepokoravanje određenoj raspodjeli

9. prosinca 1501. godine popis svih volova nadenih na području Novigrada: »La infrascritta si è la description facta de tutti li animali buoini de Cit-tanuoa et suo territorio de comandamento della Illustrissima Signoria de Venexia...« Tom zgodom bilo je popisano samo 37 vlasnika sa ukupno 88 volova. Od toga je bilo u Brtonigli (koja se tu naziva Orthonegla) 16 vlasnika sa 35 volova, a u Dayli 2 vlasnika sa 12 volova. Vidi navedenu knjigu u HAR.

98 »... che nel far della nuova compartition che de cetero si doverà a far dobbiate proueder et ordinar che esse Comunità sij le ultime a far la portion sua per esser più distante delle altre Comunità et restare far qualche carizo della Compartition fatta per il prossimo Precessor uostro, non molestarete li detti fidelissimi nostri fino che tutti gli altri harano compito a far la parte gli tocca della ditta compartition, accioché con questo mezzo detti sopradetti (!) possino restaurarsi...« Duka L. Loredan od 22. travnja 1521. Vidi, KPL, list 29 to, HAR.

obaveze prevoza drva za Arsenal povlačilo je za sobom kaznu, koju su izricali mletački podesti po svojem rasuđivanju. Izrečene kazne bilježile su se u posebne registre. Jedna takva knjiga iz godine 1530. nalazila se još koncem prošlog stoljeća među ostacima rašporskog arhiva.⁹⁹

Zahvaljujući tome što arhivski fondovi postaju sve bogatiji poslije tridesetih godina XVI stoljeća, postaju i vijesti o obavezi mletačkih podanika u Istri da sijeku i prevoze drva za Mletački arsenal sve brojniji. Do devedesetih godina narednog stoljeća — prema tim vijestima — ostaje obaveza, mada mijenjana, u svojoj osnovi ipak ista. Ostali radovi, tj. sječa i priprema drva za izvoz iz šume, više se ne spominju u izvorima uz obavezu prevoza drva.

Pošto je bila izvršena sječa drva u jednoj ili više istarskih šuma u opsegu kakav je bio naređen od nadležnih magistrata u Veneciji (redovito Senat), trebalo je poduzeti sve mjere kako da se to drvo otpremi u Arsenal. U toku tih radova stalo se s vremenom razlikovati tri osnovne faze: pregled, ocjena i obilježavanje posječenih stabala i drva, zatim raspodjela obaveze prevoza drva na obavezane istarske komune i konačno samo izvršenje obaveze, registriranje i obračun.

Tokom vremena mijenjao se način organizacije pojedinih radova u navedenim fazama. Promjene su vršene radi poboljšanja načina vršenja radova, ali i radi toga da se nađe način kako olakšati teret obaveze koja je postajala sve golemija. Međutim trajne potrebe Arsenala za drvom, gotovo besprekidno obnavljanje vršenja te obaveze i slabosti mletačke uprave činile su obavezu sve težom. Nepodnosivost tog tereta morala je dovesti do bitnih izmjena u načinu raspodjele obaveze i njena utjerivanja. Do toga je došlo tek krajem XVIII stoljeća kad je iscrpljenost mletačkog dijela Istre bila već potpuna.

3. Važnost procjene količine posječenog drva u šumama

Već je rečeno da su stabla u šumama sječena pod nadzorom arsenalskih »prota« i »marangona«. Njihova je prisutnost bila neophodna radi odabiranja stabala, a naročito radi pripremanja, osnovne obrade i otesivanja (kvadriranja) balvana i onih komada koji su po svom prirodnom obliku rastenja, jer su bili na razne načine iskrivljeni, bili prikladni pri izradi nekih određenih dijelova brodova. Gotova svaka vrsta iskrivljavanja imala je svoj poseban naziv, tehnički termin u venecijanskom dijalektu, koji bi jedino brodograditelji mogli prevesti na naš jezik. Po izvršenoj sječi i osnovnoj obradi stabala i njihovih dijelova arsenalski su službenici odmah na samom mjestu ocjenjivali i procjenjivali koliko je kola drva, koje je bilo posječeno u svakom pojedinom odječku šume, potrebno za izvožanje iz šume do utovarnih mjesta na obali. Izvori go-

⁹⁹ G. Vesnaver, *Indice delle Carte di Raspo*, (dalje: ICR), *La Provincia della Istria*, god. XXIV (1890), str. 123. Za upravljanja rašporskog kapetana Ivana Erizza, godine 1530, postojao je takav registar. Kazne izrečene u to vrijeme išle su u korist gradnje prostorija nad ložom u Buzetu.

vore o toj procjeni terminima »far la tansa delli Roveri...« ili »tansar in carizi« i slično. To ocjenjivanje iziskivalo je kakvo-takvo znanje i iskustvo pa ga nije mogao svatko obavljati.

Interes Venecije da se svi ti radovi tačno i dobro izvedu, kako izvori pokazuju, bio je velik. Redovito je naime, sve do 1560. godine, radovima na sječi šuma u Istri prisustvovao po jedan od vodećih službenika Arsenala, redovito neki arsenalski patron. On je nadzirao radove arsenalskih prota i marangona te nastojao da odstrani poteškoće koje su se pojavljivale. Kod njega se koncentrirao sav pisani materijal o procjeni potrebnog broja kola. Prema njegovu naređenju utvrđivan je ukupan broj kola potrebnih za pojedinu partiju drva koju je trebalo otpremiti prema narudžbama. Kasnije, kako ćemo još pokazati, sva kompetencija u pogledu nadzora sječe šuma, raspodjele obaveze itd. prešla je na rašporskog kapetana.

Procjena broja kola vršena je u početku bez prisustva predstavnika. komune. Prisustvovali su joj vjerojatno samo seoski čuvari šuma i seoski župani koji su i tako morali prisustvovati sječi šuma. Čini se da su proti i drugi agenti Arsenala brzo uočili mogućnosti zarađivanja varanjem pri procjeni broja kola. Dok su istarske komune vršile prevoz neposredno preko svojih pripadnika, vjerojatno je do takva netačnog procjenjivanja u praksi vrlo rijetko dolazilo, jer je moglo koristiti samo pojedinim obveznicima, a ti su se vrlo slabo mogli odužiti za takvu uslugu arsenal-skim službenicima. Međutim, sasvim su se drukčije mogućnosti pružale kada je većina istarskih komuna zbog udaljenosti od mjesta sječe i prevoza, stale svoju obavezu prevoženja obavljati preko posrednika, unajmljenih prevoznika, koji su bili plaćeni za to gotovim novcem. Takav način zadovoljavanja obaveze postao je općenit na početku tog razdoblja, koje je uzeto u razmatranje. On je mogao biti mnogo unosnije iskorišten od arsenalskih službenika. Prevoznici su, naime, obavljali prevoz drva velikim brojem kola, pa su njihove mogućnosti zarade bile velike. Krivo procjenjivanje broja kola naviše od arsenalskih službenika moglo im je priskrbiti veću neopravdanu zaradu, koju su lako mogli podijeliti sa svojim favorizatorima.

Ti razlozi potakli su istarske komune da zatraže da njihovi predstavnici sudjeluju pri utvrđivanju veličine obaveze prevoza. Početkom godine 1539. (26. veljače) providuri i patroni Arsenala usvojili su taj zahtjev i izdali odluku da se ne smije više učiniti nijedna raspodjela ili razrez obaveze prevoza drva kolima, tj. nijedna »caratà per far gli ditti carizi«, bez prisustva izaslanika, odnosno predstavnika onih komuna koje imaju dužnost te obaveze.¹⁰⁰

Nije nam poznato da li su pri raspodjeli obaveze godine 1542. za koju znamo sigurno da je vršena, bili prisutni predstavnici svih komuna

100 Knjiga »carrigiorum carrigiandis« Labina (dalje u tekstu: KCL), list 1 ro (nove paginacije). Knjiga je uvezana u kravlju kožu, vrlo oštećena od vlage, manjka joj po više listova na početku i na kraju, a u sredini jedan. Sadrži upise koji se odnose na obavljanje obaveze prevoza drva za Mletački arsenal od 1538. do 1599. Redosljed upisa nije pravilan. Knjiga se čuva u Historijskom arhivu u Rijeci.

mletačke Istre.¹⁰¹ Činjenica je međutim da u svibnju 1545. godine koparski podeštat Donato Maripetro poziva sve komune da pošalju svoje predstavnike na raspodjelu obaveze koja se je imala izvršiti u Kopru. Tom prilikom ističe da su drva u šumama pregledali predstavnici istarskih komuna Labinjanin Franjo Quarengi i agent Arsenala Alojzije Alboranti i da su ih otaksirali brojem kola.¹⁰² Pa ipak su 2. prosinca 1547. godine predstavnici tih istih komuna zajedno sa onima od rašporskog kapetanata zamolili arsenalske providure da im potvrde nekoliko članaka, kapitula, koji su se odnosili na postupak oko utvrđivanja i raspodjele obaveze prevoza drva za Arsenal. Po njihovu mišljenju odobravanje tih članaka bilo bi koristilo brzini prevoženja drva iz šuma, olakšalo bi sam teret i zadovoljilo komune. U prvom od tih članaka bilo je ponovljeno prijašnje pravilo da se ne smije vršiti raspodjela obaveze prevoza bez prisustva predstavnika komuna. Uz to je bilo naglašeno »da se prethodno mora u šumama pregledati, izmjeriti i obilježiti sva drvena građa koja se ima prevesti«. ¹⁰³ Čini se da je bio cilj toga ponavljanja prijašnje naredbe arsenalskih providura da se predstavnici komuna izrijekom, već u propisu, pozovu i na onaj dio pripremnih radova za raspodjelu obaveze, jer je on bio gotovo važniji od same raspodjele.

Nije sigurno da li su providuri prihvatili predložene članke, no sigurno je da su istarske komune ostale ustrajne pri tom svom zahtjevu da imaju pregled nad drvima koja su određena za prevoz. Kad su se 26. travnja 1554. godine sastali predstavnici istarskih komuna u Puli pred Jakovom Celsijem, patronom Mletačkog arsenala, u povodu jedne od narednih raspodjela obaveze, oni i opet iz sličnih razloga kao i 1547. godine predlažu neke slične kapitule.

Od tih je prvi doslovce tražio slijedeće: »Da budu izabrana četiri predstavnika iz najprikladnijih mjesta, ljudi vješti, časni, poštenu, koji će biti dužni pod zakletvom da svaki put kad budu sječena drva bilo kakve vrste pođu po nalogu prejasne gospode providura i patrona Arsenala osobno u svako mjesto navedene pokrajine zajedno sa agentom Arsenala i pregledaju obilježanje drva. Dvojici zakletih vještaka za obilježavanje drva, koje će sa sobom voditi, naredit će da žigošu drva i žigom općine. Ti će vještaci biti plaćeni za radove oko prevoza drva. Vršeći te zadatke, oni će nastojati da budu što marljiviji na korist općina i voditi poseban račun za drva koja su bila ocijenjena i rezana«. ¹⁰⁴

101 KPL, list 111. ro i to, HAR. Prijepis jednog dijela karatade od 1542. godine nalazio se nekada u barbanskom općinskom arhivu odakle ga je prepisao J. Bastel, općinski načelnik, na početku druge polovine XIX stoljeća. Vidi taj priepis u ostavštini J. Batela u Arhivu Historijskog Instituta JAZU u Zagrebu.

102 KPL, list 41. to i 42 ro.

103 KCL, list 8. to i 9 ro.

104 »...hanno presentati li Capitoli sottoscritti, supplicando la confirmation di quelli; et primo. Che si ano eletti quattro Deputati da tutta essa Comunità nei Loci più comodi, persone perite, et honeste da ben, li qual con iuramento siano tenuti ogni fiata, saranno sta tagliati legni di qualunque sorte in ciascun loco e Territorio di detta Provincia d'ordine delli Clarissimi Signori Provveditori e Patroni all'Arsenal personalmente tutti insieme

Taj put je patron Arsenala Jakov Celsi prihvatio predložene kapitule. Način kontroliranja i žigosanja posječenih stabala i drva određenih za prevoz uveden od istarskih komuna prihvatile su kasnije i komune sjevernoitalskog područja pod mletačkim gospodstvom, na području kojih se sijeklo drvo za Arsenal. Tako nalazimo u jednom štampanom proglasu providura šume Montella Benetta Erizza i Petra Lande od 7. lipnja 1595. godine naređen i opisan taj postupak. Čim je drvo bilo posječeno, trebalo je da bude procijenjeno, tj. otaksirano koliko će kola trebati da ga se preveze. Taj posao trebalo je da obavi nadstojnik s posebnim čekićem žigom kojeg su mu davali providuri. Taksiranje su vršili zajedno s njime i predstavnici općina, koji su bili zakleti da će taj posao obaviti pošteno bez gledanja na vlastiti interes ili interes svojih bližnjih. Taksiranje se vršilo obilaskom šume od drva do drva. O taksiranju se vodila dvostruka evidencija, od nastojnika šume i od predstavnika općina, pa su se dnevno zaključivale i upoređivale. Čekićem sa žigom obilježavala se cijela i polovice kola. Žigovi su se mijenjali od jednog taksiranja do drugog. Takva su bila pravila propisana po navedenim providurima Arsenala.¹⁰⁵ Ona su, kako se jasno vidi, poduzela opća načela nadzora procjenjivanja posječenog drva od zainteresiranih općina. Vjerojatno su i detalji postupka procjenjivanja i taksiranja bili preuzeti iz istarske prakse, samo što su, kako se vidi iz predloženih kapitula istarskih komuna, one bile ovlaštene da drva žigošu i svojim žigovima.

Takav način kontrole bio je koristan, ali i vrlo skup. Obilazak šuma od deputata i njihovih pomoćnika izazivao je prilične putne izdatke, a to je uz ostali plaćeni rad deputata predstavnika komuna, značilo vrlo velik trošak za siromašne istarske komune. Zato je taj sistem kontrole žigovima komuna funkcionirao dotle dok je i rad predstavnika bio bez većih mana pa zato i koristan. Vjerojatno je zbog smanjenja troškova broj deputata koji su obilazili šume snižen sa četiri na dva. Međutim kad se kasnije ta kontrola općenito pretvorila u iskorištavanje i priliku za obogaćivanje, bila je ukinuta od nekih poštenijih rašporskih kapetana.

Rašporski kapetan Alviž Tiepolo vraćajući se sa dužnosti rašporskog kapetana podnio je 1640. godine (18. kolovoza) Senatu izvještaj, u kojemu se — pored ostalog — o obavezi prevoza drva za Arsenal kritizirao rad navedenih predstavnika komuna. »Svako se drvo običavalo procjenjivati žigovima. Taj su posao obavljala dvojica deputata, kojih savjest nije bila primjena dužnosti, već naklonjena pokvarenosti. Nezadovoljni velikim doznakama koje su primali, a koje su u stvari premašivale njihove prave nagrade za učinjeni posao, povećavali su težinu troškova radeći u su-

col. . . (sic!) (valjda: agente) della Casa (sc. dell'Arsenale) andar a veder per la Segnatura della Legna, facendo segnar essi legni anco col Bollo della Comunità, havendo appresso loro dui homini periti giurati sul far tali signature, d'esser pagati dalli danari delle opere, et in ciò usando quella diligenza che maggior a beneficio di dette Comunità, col tenir il conto particolarmente della legna tansate e tagliate.« Prijepis pisma Jakova Celsija, patrona Arsenala, labinskom podestu od 23. svibnja 1554. u ostavštini J. Batela u arhivu H'istorijskog Instituta JAZU.

105 Štampani proglas Benetta Erizza i Piera Lande od 7. lipnja 1595. godine, Compilazione leggi 102, ASV.

glasnosti s prevoznicima, tako da ih ponekad oni siromašni podanici nisu mogli ni snositi«. Tu je vrlo štetnu zloupotrebu primijetio Tiepolov predšasnik Ivan Krstitelj Basadonna i napustio taj način uvevši prevoz drva zakupom, »appaltimo«. Istim načinom produžio je i Tiepolo, mada su mu u tome pravili smetnje isti deputati i njihovi uobičajeni prevoznici.¹⁰⁶

Po tome je, čini se, poslije 1640. godine iz pripremnih radova za određivanje udjela obaveze prevoza drva ispuštena suradnja predstavnika komuna, koji su se u tom poslu zbog svoje proždrljivosti osramotili. Otada je ostalo samo obilježavanje drva, koje su vršili predstavnici Mletačkog arsenala. Da je i tu dolazilo do nepodopština, pokazano je već i ranije.

4. Određivanje broja kola

Rad pri utvrđivanju broja kola i otaksiranja posječenog drva za potrebe Arsenala brojem kola koja su ga imala izvesti iz šuma i dovesti do ukrajnih mjesta na obali iziskivao je od njegovih vršilaca ne samo prilične napore obilaženja šuma već i stanovitu vještinu. Ta se vještina sastojala u sposobnosti manje ili više tačnog ocjenjivanja koliko treba kola za pojedino posječeno drvo, njegove komade i izradevine, da bi se ono prevezlo. Nije nam poznat način kako se to ocjenjivanje obavljalo. Da li nekom mjerom ili računskim postupkom? Svakako se pri tome moralo uzimati u obzir konkretnu veličinu i kapacitet uobičajenih seljačkih kola za tu svrhu.

Prevoz drva za Mletački arsenal obavljao se običnim seljačkim kolima. Možda su se s vremenom, kada su seljaci i pridošlice, koje je vabila zarada, vršili prevoz obrtimice osobito u krajevima oko motovunske šume gdje je bilo najviše mogućnosti za zaradu, stala tamo upotrebljavati neka jača kola podesnija za prevoze drva iz šuma, no o tome nema podataka u izvorima. Ima međutim vijesti iz kojih se vidi da je u nekim izvanrednim slučajevima, kada je Arsenalu trebalo izvanredno velikih komada drva, bilo naređeno da se u Istri izgrade posebna kola za prevoz takvih

106 »Si soleva valutare ciaschedun legno col mezzo de bolli, al cui essercitio erano impiegati due con titolo di Deputati, la coscienza dé quali non agiustata al dovere, ma inclinata al pravechio, non contentandosi delle grosse assignationi che le vengono fatte, eccedenti la propria mercede de loro impieghi, avanzavano, non senza intelligenza dé conduttori il peso della spesa, che alcuna volta quelli poveri sudditi non la potevano sostenere.«

»Avvedutosi di questo danosissimo abuso l'illustrissimo Signor Giovanni Battista Basadonna Capitano precessore, eseguiti li tagli de quali ne hebbe la commissione sotto il suo governo, introducé la condotta col mezzo d'appalti, et lascio l'uso di carratà con il bollo, in modo che la Provincia con spesa assai ben regolata ne senti sollievo.«

»Seguitai ancor io l'esempio, se ben da medisimi Deputati difficultato, e da soliti carrizadori impedito; ma l'applicazione mia fu così incessante, che superati tutti gl'incontri...« Izvještaj rašporskog kapetana Alviža Tiepola po povratku sa službe, od 18. kolovoza 1640, AI, vol. IV (1888), str. 312.

komada.¹⁰⁷ Istarska seljačka kola, kakva su bila u upotrebi još u prvoj polovini XI stoljeća, bila su vrlo jednostavna, punih točkova (ne na žbice) i najčešće nikako ili slabo okovana. Nosivost takvih istarskih seljačkih kola, kako to pokazuje redukciona tablica iz 1829. godine, nije bila jednaka u cijeloj Istri, što znači da ni kola nisu bila jednaka. Ta se nosivost kretala između 500 do 1000 libara, tj. od 250 do 500 kilograma otprilike. Kako je ta nosivost prikazana s obzirom na sijeno i slične predmete, to je za prevoz drveta, koje je mnogo teže i ne zauzima mnogo prostora, ta nosivost bila kudikamo veća, vjerojatno i dvostruka. Za takav teret, ako nije put bio strm, bila je dovoljna zaprega od dva vola.¹⁰⁸

Pri procjenjivanju broja kola uzimala se u obzir još jedna važna okolnost: udaljenost na koju se drvo moralo prevesti, tj. udaljenost između šume gdje su se drvo ili izrađevine utovarivale na kola i tzv. »carragadora«, tj. mjesta gdje su iskrcavali s kola koja su ih dovezla iz šume i ukrcavali na brodove. Ta je udaljenost u nekim slučajevima bila vrlo velika a u nekim kratka. Tako su se vesla u pravilu izrađivala u visokim šumama na istarskom Krasu od bukovine.¹⁰⁹ Godine 1542. trebalo je prevesti iz šuma kod Lanišća i Muna 10.000 vesala sve do tzv. Bastije na Mirni. Ta je udaljenost od kojih 40 do 50 kilometara. Procjena izvršena tom prilikom predviđjela je da će se to prebacivanje izvršiti sa 2.500 kola. To bi u stvari značilo da se na jedna kola tovarilo samo četiri vesla. Međutim u slučajno sačuvanim podacima o izvršenju tog prevoza nalazimo da je prevoz izvršen sa po 20 vesala na jedan par volova, tj. na jedna kola.¹¹⁰ Iz toga se može zaključiti da su se jedna kola prevoza na toj udaljenosti računala peterostruko, odnosno da se kao norma udaljenosti za računanje prevoza jednim kolima uzimala udaljenost od oko 8 do 10 kilometara. Unutar te granice udaljenosti nalazile su se gotovo sve šume u mletačkom dijelu Istre. Zbog toga je praktično do uzimanja u obzir daljina prevoza dolazilo samo za specijalne izrađevine kao npr. ve-

107 Tabella di riduzione di tutte le misure e pesi locali esistenti nella Provincia del litorale a misura e peso dell'Austria inferiore etc. secondo la prescrizione del Decreto dell'I. R. Governo del Litorale d. d. 14. Giugno 1829. N. 12645, Trst, 1858, str. 15—33.

Carlo Yriarte putujući Istrom polovinom XIX st. nacrtao je jedan tip seljačkih kola kakva je još on vidio u Istri. Vidi, Carlo Yriarte, Trieste e l'Istria, Milano, 1875, str. 73. i 77.

108 Za prevoz nekih komada drva izvanredne veličine bilo je rašporskom kapetanu naredeno da dade sagraditi posebna kola. Takav mu je nalog izdao Senat 25. kolovoza 1638. Senato Mare, AI, vol. XV (1898) str. 5. Takvih je naloga bilo izdano kasnije više.

109 Rašporski kapetan Nikola Loredan (1542—1545) odgovorio je Senatu na upit da li imade u kraškim šumama mnogo drva prikladnog za pravljenje vesala ovako: »... io dico che nel bosco di Lanischia sopra il Carso, essendo grandissimo, li è gran quantità de legnami da remi...« Vidi taj izvještaj u La Provincia dell'Istria, god. VII (1873), str. 1181.

Zbog mletačkih narudžaba razvio se u Lanišću obrt izrađivača vesala. U jednom sudskom procesu pred rašporskim kapetanom spominje se »Thomichio remaro di Lanischia«. Vidi, G. Vesnaver, ICR, La Provincia della Istria XXVI (1892), str. 28.

110 »... a remi vinti per paro de bovi...« Vidi, Vesnaver, ICR, Provincia dell'Istria XXV (1891), str. 180.

sla i sl. Da li je takav način računanja broja kola bio zaveden odmah ili u toku razvoja te obaveze, ne da se reći zbog nedostajućih podataka.

S obzirom na to da su se iz istarskih šuma prevozile oveće količine izrađevina i poluizrađevina kao što su trupci, grede i stupovi određenih dužina i debljina, zatim dršci za koplja i drugo oružje i orude, vesla i sl., moglo bi se pretpostaviti da su za procjene prevoza u takvim slučajevima važile neke norme. Za takav nam zaključak daje osnova netom navedeni primjer prevoza vesala sa Krasa. Međutim do sličnog zaključka nismo mogli doći na temelju podataka za ostale izrađevine jer ima premalo vijesti za upoređivanje. Iz nekih podataka proizlazi da se za prevoz jednog stupa od 26 stopa dužine računalo 4 kola, za prevoz 4 komada »tolpa«, balvana (greda, trupac) 1 kola; isto tako jedna kola za prevoz 25 držaka kopalja itd.¹¹¹

Podaci sačuvani u nekim slučajevima određivanja karatade pokazuju nam u kakvu su razmjeru stajali broj kola i broj posječenih drva pripremljenih za prevoz. Taj omjer je naravno varirao od slučaja do slučaja zbog nejednakosti komada drva i broja komada koji su se mogli proizvesti iz jednog posječenog stabla.

Godine 1542. bilo je u Istri posječeno stabala i pricijenjeno brojem kola (»Legni tagliati tanxati in Carizi«):

Na području	stabala	procijenjeno kola
Kopra	2904	8109
Motovuna	640	2282 1/2
Sv. Lovreča	249	300
Poreča	254	700
Grožnjana	76	176
Sv. Jurja pod Grožnjanom	41	120
Novigrada	338	400
Umaga	288	400
Buja	228	300
Pirana	145	300
Oprtlja	127	230
Vodnjana	160	301
Bala	132	281 1/2

Pored toga trebalo je iste godine izvesti iz šume drva koja su bila prije posječena:

Na području	stabala	procijenjeno kola
Kubertona pod Kopro	11	27
Sorbara	8	40
Rakotula	1	12
Motovunske doline	60	240
Poreča	11	61
Vodnjana	4	28
Pule	8	80

¹¹¹ KPL, list 111 to: »lance 2200 ... C(arri) 88«, Vesnaver, ICR, Provincia XXVII (1893), str. 109.

Zajedno s tom najosnovnije otesanom građom trebalo je još izvesti raznih drvnih izrađevina kao što su stupci, vesla i sl., koji su procijenjeni sa 2975 kola. Navedene izrađevine i ukupno 5685 posječenih stabala procijenjeno je sa 17.413 kola.¹¹²

Godine 1552. bila su posječena stabla na području Novigrada (220 komada), Umaga (509), Buja (614), Nove Vasi (43), Grožnjana (106), Oprtlja (237), u dolini Motovuna (340), po padinama Vrha i Sovinjaka (428) itd. procijenjena sa 10 195 kola.¹¹³

Godine 1558. procijenjena su posječena stabla i razne izrađevine sa 5240 kola, dok je naredne godine procjena iznosila 7914 kola.¹¹⁴ Godine 1560. bilo je potrebno čak 25 669 kola.¹¹⁵ Ocjene i određivanja karatade vršena su u toku XVI stoljeća iz godine u godinu. I mada nemamo potpunih podataka o svim tim procjenama, ipak držimo da su najveće procjene izvršene krajem toga stoljeća. Godine 1560. u općoj procjeni za Istru Labin je dobio u karatadi kao obavezu 1966,5 kola; već krajem stoljeća njegove obaveze prelaze 6 i 7 hiljada kola u jednoj godini, a u 1596. čak i 11 000 kola.¹¹⁶ To pokazuje — ako pretpostavimo posve realno da je Labin imao otprilike jednu desetinu od ukupnog broja goveda cijele mletačke Istre — da je ukupno procijenjen broj kola tih godina za cijelu Istru koja se nalazila u mletačkoj vlasti iznosio 60, 70 pa i do preko 100 hiljada kola.¹¹⁷

5. Povećanje procijenjenog broja kola radi pokrivanja izdataka za radove oko procjene i raspodjele obaveze prevoza

Izvršenje radova za procjenu potrebne količine kola za prevoz posječenog drva u istarskim šumama za Arsenal moralo je iziskivati priličan gubitak vremena. Mada se drvo sjeklo u većim količinama u značajnijim šumama, dakle na jednom ograničenijem prostoru, ipak se ono sjeklo i — kako to pokazuju navedeni primjeri — gdje god se našlo drvo koje je zadovoljavalo potrebe Arsenala. Rastrkanost mjesta gdje se nalazilo sječeno drvo izazivala je znatno poskupljenje troškova zbog rada onih organa koji su morali obilaziti radilišta i mjesta gdje je drvo bilo posječeno.

112 KPL, list 111 to.

113 Vesnaver, ICR, Provincia XXVI (1892), str. 92.

114 Vesnaver, ICR, Provincia XXVII (1893), str. 109.

115 Na istom mjestu.

116 Godine 1592. izradila je labinska općina po Franji Lupetini kao preduzimaču 6000 i 3/4 kola, zatim iste godine opet istome Lupetini 844 kola i napokon po Filipu Kosu i drugovima 870 kola (KCL, list 16 ro).

Godine 1596. bilo je prevezeno za račun labinske općine u svibnju 7007 kola, a u rujnu daljih 4239 i 2/4 kola (KCL, list 37. ro.)

Godine 1599. trebalo je da labinska općina preveze 6798 i 3/4 kola (KCL, list 38. to).

117 Mletački dio Istre imao je krajem XVI st. između 50 i 60 hiljada stanovnika. Vidi, B. Schiavuzzi, La malaria in Istria, AI, vol. V (1889), str. 472.

Predstavnici istarskih komuna, deputati, imali su, kako je prije rečeno, značajnu ulogu pri obilježavanju posječenog drva oznakom broja kola. Taj rad, koji su oni vršili, bio je zapravo najvažniji u cijelom postupku oko karatade. Okolnosti koje smo iznijeli otežavale su njihov rad i činile ga i napornim i dugotrajnim. Bio je stoga razumljiv njihov zahtjev, što su ga stavili u kapitulima predloženim 1554. godine Jakovu Celsiju, arsenalskom patronu. Oni su, naime, tražili da im se dodijeli nagrada za rad pri određivanju svake karatade, svakom po 100 libara ako se to odnosilo na 10.000 kola ili više, a za sudjelovanje pri »caratadi« ispod tog broja razmjerno manje. Celsi nije sasvim prihvatio njihov prijedlog. On je odredio svakome od njih naknadu od 31 solda na dan. Tu naknadu trebalo je da im isplaćuju sve istarske komune, »... da esser gli pagati da tutte le Comunità...« Nije jasno da li je Celsi prihvatio prijedlog agenata komuna u članu 6. navedenih kapitula, koji su željeli osigurati brzu naplatu svojeg potraživanja na taj način što je njihovu nagradu trebalo uključiti i spojiti zajedno sa karatadom, tj. raspodjelom obaveze kola. O tom spajanju Celsi se nije izjasnio.¹¹⁸ Pri raspodjeli obaveze prevoženja kolima moglo se naime odrediti svakoj komuni da uz obavezu izvršenja određenog broja kola ima položiti i iznos koji je na nju otpadao za podmirenje troškova rada deputata. No slučajevi koje spominju izvori pokazuju da je postojao još jedan način naplate te naknade za deputate i da je bar neko vrijeme taj način bio i odabran.

U labinskoj knjizi »carrigiorum«, koja u sačuvanom nepotpunom obliku obuhvaća vrijeme od 1538. do 1599. godine, nalaze se primjeri iz kojih se vidi da su razni funkcioneri koji su između 1569. i 1572. godine sudjelovali pri raspodjeli obaveze prevoza drva za Arsenal bili plaćeni na taj način što im je u raspodjeli doznačen određeni broj kola kojima su oni mogli samostalno raspolagati. 14. kolovoza 1569. godine neki Tiso Lugnan, kome ne znamo ni ulogu ni funkciju u karatadi godine 1569., ali koji je za to sudjelovanje u njoj dobio kao naknadu »per mia prouision« 69 kola, ustupa ta kola labinskoj komuni.¹¹⁹ Istog datuma u istoj knjizi zabilježena je i potvrda Antuna Sottolichija, kancelara rašporskog kapetana Jakova Salamona, iz koje se vidi da je ustupio labinskoj komuni 45 od 60 kola što su mu bila doznačena za tu godinu.¹²⁰ Slična potvrda zabilježena je u toj knjizi 10. listopada 1570. godine, kad je Benet-

118 Kapitul 6. prijedloga zastupnika istarskih općina glasio je: »6 — Che per salario et mercedi di detti quattro Deputati gli sia limitato come qui de sotto cioè: da dieci miglia Carrizzi in tutto habbi ciascun de loro L. 100 de piccoli per ciascuna Carratà e da diese miglia iz zoso per ratha da essergli pagate ed assegnate da tutte le Comunità della Provincia per ratta, dovendosi aggiunger questo Salario nella Carratà et siano in libertà delli Agenti, quelle Comunità de tutta la Provincia dar Carrizzo a chi li piacerà, et così loro Deputati di poder refudar finita la Carratà principiata, e così di Carratà in Carratà.« Prijepis pisma Jakova Celsija, patrona Arsenalu zajedno sa priložima pisanog iz Pirana 23. svibnja 1554. godine labinskom podeštatu u ostavštini J. Batela u arhivu Historijskog Instituta JAZU, u Zagrebu (dalje: AHI, JAZU).

119 KCL, list 14. to.

120 KCL, list 15. ro.

to Pulesin, jedan od četiri deputata komuna, ustupio Labinu 50 kola. Ta su mu kola bila doznačena za njegovu plaću za sudjelovanje u određivanju karatade od 16. rujna 1570. godine. Istom potvrdom potvrđuje da je ustupio još osam kola, koja su bila doznačena Zorziju Barbu, »carraoru«, za njegovu plaću.¹²¹ Dana 14. srpnja 1572. predao je, »dato et consignato«, labinskoj komuni Karlo Lucian, jedan od četvorice deputata istarskih komuna, 150 kola koja su mu bila doznačena »per la sua mercede nel presente anno . . .«.¹²² Konačno iste godine nalazimo zabilježenu potvrdu Marina Pisaura (Pesara), rašporskog kapetana, koji potvrđuje da je agent labinske komune Simon Lucian isplatio kancelaru rašporskog kapetana 60 kola po 21 solad svaka, koja su mu kola bila doznačena od karatade za tu godinu.¹²³

Iz tih primjera dade se, prema tome, zaključiti da su ne samo deputati istarskih komuna već i ostali službenici rašporskog kapetana koji su sudjelovali u određivanju karatada dobivali naknadu za svoj rad u obliku doznake nekog određenog broja kola, vjerojatno prema veličini udjela njihova rada u karatadi. Za taj broj kola morao je biti povećan ukupan broj kola utvrđen procjenom isječenog drva. Plaćanje deputata i ostalih na taj način iskrivljuje donekle sliku, ako se prema broju kola želi ocijeniti opseg mletačkih sječa u Istri. Međutim ako uzmemo u obzir da je veličina nagrade bila u nekom razmjeru s veličinom uloženog truda i ukupnom procjenom broja kola, tada možemo utvrditi i neki prosjek ukupnog broja kola, koji se zbog toga pribijao za svaku karatadu. Labinska komuna bila je dužna 1560. godine da preveze 1966. kola, premda ukupan je broj te karatade iznosio 25.569. kola. Godine 1572. Labin je imao obavezu od 2392,5 kola,¹²⁴ otprilike za jednu petinu više; a to bi značilo da je te godine ukupan broj kola karatade bio oko 30.000. Te je godine svaki deputat dobio doznaku od 150 kola. Prema tome je na četiri deputata otpadalo 600 kola. Pribrojivši tom još ostale službenike koji su primali doznaku kola, držimo da ukupan broj pribrojjenih kola u karatadi od 30.000 nije prelazio 1000 kola.

Deputati i službenici unovčavali su primljene doznake prodajući ih najboljem nudiocu. Zbog toga pojavljivanje podataka o doznakama kola

121 »10 Ottobre 1570 facio fede Jo Benetto Pulesin uno delli quattro deputati come ho dato et assignato carrezzi cinquanta cioè 50 alla sp. co(mun)ità d'Albona quali mi furono assignati per mia provision nella caratà fatta sotto 16 7-brio 1570 qual carrezzi li debbano esser fatti boni da essa sp. co(mun)ità nella carrattà ultima dell'anno 1570. — Jtem carrezzi otto cioè otto datoli da ser Zorzi Barbo carraor assignati per sua mercede a conto come di sopra . . .« KCL, list 16. ro.

122 KCL, list 17. ro.

123 »Marinus Pisauris Cap(itaneu)s Raspurch — Si fa fede per l'officio Nostro come è stato pagato il mio Canc(ellier)o carrezzi sessanta a soldi vinti uno l'uno a lui tansati nella carrattà del p(rese)nte anno pagati per ms. Simon Lucian agente della sp. C(omun)ità d'Albona con la p(rese)ntia de ms. Hieronimo Lucian suo coll-o. In quam fidem. Data Albone 10 Julij 1572.« KCL, list 17. ro.

124 »1572. la Mag(nifi)ca Co(mun)ità d'Albona die dar per la Carratada gitata l'anno presente per manzi n° 638 carrezzi 2392 1/2 come appar per lettere del Cl-mo Cap-o di Raspo de 4 Giugno 1572«, KCL, list 60. to.

u labinskoj knjizi »carrigiorum« između 1569. i 1572. ne znači da je takav način isplate naknade primjenjivan samo tih godina. Mogao je biti primjenjen i prije i poslije samo što Labin nije tada otkupljivao te doznake.

Prema tome zbog pomanjkanja izvora ne da se utvrditi do kada je trajao takav način povećavanja broja kola i do kada su na taj način plaćani deputati i ostali službenici koji su sudjelovali u radu pri raspodjeli ukupne obaveze prevoza.

6. Broj volova kao osnovica za raspodjelu obaveze prevoza

U pripreme za utvrđivanje i raspodjelu obaveze prevoza drva za Arsenal spadalo je izvršenje još jednog posla. Trebalo je pronaći osnovicu kojom bi se cijeli teret obaveze prevoza dao podijeliti na komune i unutar njih na pojedine obveznike. Izvori u početku XVI stoljeća pokazuju da je za takav osnov služio broj volova što su ga posjedovali seljaci. Nije isključeno da je taj osnov odabran već od samog početka uvođenja obaveze prevoženja drva za Arsenal.

Odabiranje volova kao osnovice i temelj raspodjele tereta prevoza nije predstavljao neku novu originalnu zamisao. U feudalnim gospodarskim odnosima, koji su u to vrijeme općenito vladali i na venecijanskom području među oblicima eksploatacije seoskog stanovništva, bile su osobito brojne obaveze tzv. rabote, na mletačkom području zvane i »fazioni«. Seljaci su bili obavezni izvršavati određene fizičke radove za feudalnog gospodara. Ti radovi vršeni su ili isključivom upotrebom ljudske radne snage ili pak upotrebom stočne sprege pri čemu se ljudski rad svodio na upravljanje stokom. Opseg tih radova utvrđivao se i dijelio među feudalne podanike na osnovu posjedovanja ljudske i stočne radne snage pojedinog seljačkog domaćinstva. Prema tome uzimanje broja volova za osnov raspodjele obaveze prevoza drva za Mletački arsenal bio je zapravo korištenje jednog starog oblika eksploatacije. No, samo uvođenje obaveze tog prevoza značilo je ipak nov teret stanovnicima, koji je povećavao već postojeće terete.

Uzimanje posjeda volova za osnovicu potpadanja obavezi besplatnog prevoženja drva značilo je da ta obaveza nije pogađala općenito i jednako sve istarsko stanovništvo. Ona je u stvari teretila samo jedan dio seljaštva: onaj koji je posjedovao volove za rad. Ostali seljaci nisu bili dužni da sudjeluju u prevozu drva za Arsenal. Istina, u početku su i ti najsiromašniji seljaci bili obvezani na radove oko uređenja cesta i kanala, koji su prethodili prevoženju drva. Kasnije su ti radovi nestali, tako da je obaveza prevoženja drva postala teret koji je pogađao samo seljaka »srednjaka« i jačeg seljaka koji je držao više volova.

Raspodjela tereta obaveze pretpostavljala je prema prikazanom utvrđivanje ukupnog broja volova na cijelom području mletačke Istre. Već je prije spomenut primjer popisivanja stoke izvršen 9. prosinca 1501. godine na području Novigrada po nalogu Venecije. Nije zabilježeno tko je

vršio popis i na koji način. Vjerojatno je tom prilikom vršen isto takav popis po cijelom području mletačke Istre. Taj se rad morao ponavljati kad god je trebalo izvršiti podjelu obaveze na komune. U arhivima istarskih komuna nalazimo ovu vijest iz koje zaključujemo da je tako postupano prilikom raspodjele obaveze prevoza tek 1536. godine. Te je godine (4. prosinca) Lovro da Mulla, patron Arsenala, obavještavao labinskog podeštata o novoj karatadi i istovremeno ga molio da mu pošalje popis stoke, »in nota la description delli animali«, da bi se njome poslužio pri budućoj podjeli obaveze.¹²⁵ Isti da Mulla piše naredne godine, 12. prosinca 1537, i opet labinskom podeštatu pa mu pored ostalog saopćava da nije primio od njega posljednji popis stoke na njegovu području i moli da mu ga pošalje uz kopiju prethodnog popisa. Tražio je da mu popis pošalje odvojeno jedan od drugoga, a u svakom pojedinom da budu označeni posebno Barban i Plomin s onom količinom goveda koja je nađena i »da budu učinjeni zakonito kako to dužnost nalaže...«¹²⁶ iz tih napomena kako treba da bude sastavljen popis, može se zaključiti da je o tome postojao neki propis ili praksom ili u službenom dopisivanju utvrđen način vršenja popisa i sastavljanja izvještaja. Novoposlani patron Arsenala Jeronim Bernardo tražio je 1538. godine (28. XI) opet da mu pošalju iz Labina »La noua description de animali...«¹²⁷ Godine 1545. (23. V) tražio je koparski podest da mu pošalju »discretion daj buo«, jer ako je ne pošalju, on će upotrijebiti »description vecchia del anno 1542...«¹²⁸

Među člancima što su ih predložili predstavnici svih istarskih komuna patronu Arsenala Jakovu Celsiju godine 1554. u Puli bilo je u drugom od njih predloženo da deputati komuna zatraže od komuna slanje popisa volova. Prema tom članku trebalo je da općine popišu sve volove, a uz to da dadu imena i označe zanimanje onih koji posjeduju volove. Svi koji su bili zaduženi za taj rad morali su da popis izvrše s najvećim marom i da u njemu bude dana prava i istinita osobina (qualita = zanimanje) vlasnika. Celsi, koji je prihvatio predložene članke i naredio njihovo izvršenje, čini se, htio je napakostiti deputatima. On je, odobravajući kapitule, istovremeno naredio da su deputati osobno dužni da pođu i sastave popis volova po cijeloj pokrajini, i to od mjesta do mjesta popisujući bez varanja, pod zakletvom, a sve pod prijetnjom kazne od 100 dukata ako se ne budu držali odredbe. Trebalo je da im taj posao olakšaju rektori komuna, koji su bili dužni javnim proglašom pozvati imaoce volova da ih prijave bez prikrivanja u popis deputata izjavljujući istovremeno ime vlasnika i

125 KPL, list 31. to.

126 »Vostra Magnificenzia sarà contenta mandarmi de qui lultima description fatta, et la copia della penultima per ordine che siano autentiche e sotto bolla...« a zatim nešto niže »...che la mi debbi mandar le sopradicte description separate luna da laltra, et ita separate da barbana, et fianona, che cadaun le lochi siano diuisi cum quella quantità de boi se ha trouato e che siano sta facti legalmente come el Dover porta...« KPL, list 36 ro i to.

127.»...mandarmelo insieme cum la noua description de animali...« KPL, list 38. ro.

128 KPL, list 41. to i list 32. ro.

njegovo pravo zanimanje, a sve to pod prijetnjom kazne služenja u okovima na galiji 18 mjeseci i gubitkom volova. Prijavitelju je bio obećan dio kazne.¹²⁹

Mada je Celsi na taj način naglasio važnost koju je trebalo pridavati tačnom i savjesnom sastavljanju popisa volova, čini se, ipak deputati komuna nisu postupali po njegovoj naredbi. U kasnijim izvorima, naime, ne nalazimo na to da bi oni vršili popis goveda po pokrajini. Popisi su se i dalje vršili na isti način kao i ranije, tj. preko komunskih kancelarija. Vlasnici volova vjerojatno pozvani općim proglasom morali su godišnje prijavljivati broj posjedovanih volova. Možda se u nekim kancelarijama zavelo vođenje posebne knjige vlasnika volova, u koju su se s vremenom onda bilježile promjene. Godine 1555. bila je izdana takva naredba u Barbanu. Te je godine, naime, zastupnik feudalnog gospodara naredio da se u komunskoj kancelariji imaju voditi dvije posebne knjige: u jednoj je trebalo da budu popisani »tutti li bovi da fattion«, a u drugoj »li cavalli«. Sve promjene, povećanja ili smanjenje broja posjedovane stoke trebalo je u Barbanštini odmah prijaviti pod prijetnjom globe od 3 libre svaki put za svaki komad.¹³⁰ Da li je takva što zavedeno i u kancelarijama drugih općina, nije poznato jer nam se nije sačuvao, bar po dosadašnjem poznavanju arhivske građe, nijedan takav popis ili evidencija. Na temelju zbira evidencija prijavljenih goveda izrađivan je u kancelarijama izvještaj, koji je potpisivao rektor i slao najprije predstavniku Arsenala koji je vršio raspodjelu obaveze prevoza, a kasnije (poslije 1560) rašporskom kapetanu, koji je preuzeo tu dužnost.

Potpunije sačuvani podaci za neke karatade pokazuju da su komune bile prilično neuredne u slanju popisa volova. Tako se primjerice, godine 1552. nisu odazvali pozivu: Vodnjan, Bale, Poreč, Umag, Izola, s. Lovreč, Oprtalj, Kopar, Motovun, Novigrad, Momjan i s. Zuane od Kornede.¹³¹ Magistrat koji je »bacao karatadu« morao je da se u tom slučaju posluži prijašnjim popisom da ne bi zategao rasporedom obaveze. No događalo se da su još u toku rada na karatadi bili dostavljeni podaci, pa su naknadno popravljane već upisane brojke. Tako su u slučaju iz 1552. godine naknadno poslali podatke Vodnjan (po ranijem popisu stoke imao je 586 volova, a po naknadno poslanom 476), Bale (prije 102, poslije 116), Izola (prije 30, poslije 23), Umag (prije 229, poslije 153), s. Lovreč (prije 149, poslije 171), Oprtalj (prije 212, poslije 223), Motovun (prije 665, poslije 552) i Novigrad (prije 209, poslije 220). Otkada su potjecali ti raniji podaci o broju volova nije nam poznato. Kako se ti podaci ne slažu s onima iz 1542. godine, sigurno se odnose na jednu od karatada koja je bila raspoređena između 1543. i 1552. godine.

129 Tenor Capitulorum et Terminationum, 26. aprilis 1554. in Puola, vidj prilog uz pismo patrona Arsenala Jakova Celsija od 23. svibnja 1554. godine, u ostavštini J. Batela, AHI, JAZU.

130. Izvod iz naredbe Marka Loredana za Barban i Rakalj od 1555. god. u ostavštini J. Batela, AHI, JAZU.

131 Vesnaver, ICR, Provincia, XXVI (1892), str. 92.

Donosimo tabelarni prikaz o stanju broja volova u mletačkom dijelu Istre za godine 1542, 1552, 1560. i 1660. prema podacima koji su služili za raspoređivanje obaveze prevoza drva za Arsenal (karatadu).

Naziv općine ili mjesta	G o d i n a			
	1542.	1552.	1560.	1660.
Vodnjan	501	476	405	—
Završje	111	88	76	68
Vižinada	191	208	212	144
Bale	121	116	140	151
Pula	809	1089	764	647
Poreč	177	219	127	521
Barban	127	140	223	274
Rovinj	171	111	138	277
Umag	247	153	123	34
Piran	132	130	191	—
Izola	36	23	34	7
s. Lovreč	200	171	188	173
Dva Grada	171	132	102	—
Oprtalj	216	223	230	160
Labin	627	415	489	515
Buje	195	195	209	95
Koper	1066	804	612	600
Motovun	460	552	589	606
Novigrad	196	220	205	119
Momjan	28	40	46	—
Kostel	317	259	295	279
Buzet (Rašpor i kapetanat)	836	—	—	606
Grožnjan	226	—	—	—
S. Ivan	—	18	14	—
Ukupno:	7161	5782	5412	5285

Pri promatranju takvog brojnog stanja volova u Istri pod mletačkom upravom ne smije se izgubiti iz vida nekoliko važnih okolnosti: na prvom mjestu, radi koje se popis volova sastavljao, a na drugom vrijeme i prilike u kojima se nalazila Istra u to vrijeme. Kako je popis sastavljan radi određivanja i raspoređivanja obaveze prevoza drva, to je sigurno uzimana u obzir samo ona stoka koja je bila za to sposobna i dorasla. Prema tome u broju volova, kako pokazuju sačuvani podaci, nisu obuhvaćena općenito sva goveda, već samo ona sposobna za težak rad (tj. volovi). Nije nam poznato koja je starost goveda uzimana kao granična, no smatramo da je to moralo biti bliže drugoj godini nego prvoj.

Ukupni broj volova sposobnih za rad smanjivala je dalje okolnost što su mnogi njihovi vlasnici uživali oslobođenje od obaveze prevoženja drva za Arsenal. O tom oslobođenju od obaveze bit će opširnije izloženo kasnije. Rašporski kapetan Alviž Tiepolo, koji se u svom izvještaju Sena-

tu 1640. godine okomio na one koji su bili oslobođeni, navodio je da je od ukupnog broja volova u mletačkoj Istri, koji je iznosio oko 7 do 8 hiljada, jedna četvrtina bila izuzeta od obaveze prevoza drva, jer je pripadala tim povlaštenim osobama.

Pored navedenih okolnosti utjecala je na cjelokupno stočarstvo, pa i na broj volova, okolnost što je Istra općenito u to vrijeme bila rijetko nastavana. Prema izvještajima mletačkih providura, mletački je dio Istre imao nešto preko 50.000 stanovnika, dok ih je to isto područje polovinom XIX stoljeća imalo gotovo tri puta više.

Ako uporedimo brojno stanje volova godine 1542, 1552. i 1560. godine u nekim mjestima, udara u oči velik pad. Tako je Vodnjan od 501 pao na 405, Umag od 247 na 123, Dva Grada od 171 na 102, Labin od 627 na 489. Iako tom padu u nekim komunama odgovara porast u drugim, ipak je ukupan broj goveda u mletačkom dijelu Istre navedenih godina (tj. 1542, 1552. i 1560.) stalno opadao. Čini nam se da bi u tom trebalo vidjeti posljedice onog stanja stanovništva koje spominju providuri i rektori u svojim izvještajima iz Istre, a o kojem ćemo kasnije opširnije govoriti, tj. da su stanovnici prodavali volove da se oslobode obaveze, ili su čak napuštali mletačko područje i prelazili na austrijsko, u pazinštinu.

7. Oslobođenje od obaveze prevoza drva

Među nastojanja istarskog stanovništva da se riješi obaveze prevoženja drva za Arsenal spada i ono upravljeno k postizanju oslobođenja od te obaveze. Tu su težnju ispoljili naravno najprije oni koji su mislili da imaju nekog oslonca u nekom pravu da budu od tog tereta izuzeti. Bili su to u prvom redu stanovnici gradova koji su se uzdigli iznad svojih sugrađana time što su se zatvarali u odvojene grupe privilegiranih i prisvajali isključivo pravo da ravnaju poslovima svoje komune. Ti plemići — građani javljaju se prvi da brane svoje privilegije kada im bude stavljen zahtjev da njihovi volovi potpadnu dužnosti prevoza drva za Arsenal. Kako većina njih nije više ni radila na zemlji, taj se oprost i oslobođenje, kojeg su i do tada uživali, odnosio zapravo na njihove kolone, koje su držali na svojoj zemlji. Godine 1538. bilo je izdano prvo takvo objašnjenje o oslobođenju koparskih građana i njihovih kolona od obaveze »carigiorum«. ¹³²

Iste godine zaključio je Laurencije Minio, labinski i plominski podeštat dugogodišnji spor između labinskih plemića i pučana u pogledu obaveze plemića da vrše osobne obaveze i radove. »Universitas Populi et Plebis Communis Albonae« zastupa po Ivanu Vragovini iznijela je tada pobjedu. Minio je kao »decisor litis et differentiae vertentis, et que diu verta est« objasnio i presudio »da volovi plemenitih građana nisu izuzeti

132 To oslobođenje priznali su koparski kapetan i podeštat Marko Memo i patron Arsenalala Lovro de Mulla 27. ožujka 1538. godine: »... Patronos et Colonos colentes possessiones Ciuium priuatorum in Territorio Iustinopolis non teneri ad aliquam factionem Carigiorum pro Arsenatu, pro ut hucusque non fecerunt...« Statuta Iustinopolis Venetiis MDCLXVIII, str. 160.

ni od kakvih obaveza i radova za Prejasnu našu vladavinu, već se imaju smatrati jednako opterećenima kao i oni pučana, pri čemu ne treba da dođe ni do kakve nejednakosti: tako, kako je bilo i dosada«. ¹³³ Minijevu presudu potvrdilo je i Vijeće desetorice dukalom Petra Landa od 16. siječnja 1540. godine.

Ova dva primjera pokazuju da mletački magistrati nisu u prvo vrijeme jednako postupali u odnosu na plemiće građane.

Kad je poslije Tridenskog mira potpao pod Veneciju i Momjan, njegovi su se stanovnici stali protiviti izvršavanju obaveze prevoženja drva za Arsenal. Oni su po poslanicima upućenim u Veneciju zahtijevali oslobođenje od te obaveze. Navodili su što sve plaćaju od goveda svojem feudalcu i tvrdili da dotada nisu za račun države bili dužni da prevoze bilo šta. Kako su se Momjanci protivili obavljanju prevoza dulje vrijeme, u 1551. i 1552. godini, to su se i druge općine stavile na njihovu stranu pa su i one uskratile izvršavanje prevoženja drva za Arsenal. U strahu da se ta pojava ne raširi još više, rašporski kapetan David Bembo izdao je 26. rujna 1552. godine nalog rašporskoj četi plaćenika da pođe u Momjan i da tamošnjim seljacima oduzme toliko stoke koliko je potrebno da se naplati dvije stotine libara; a toliko iznosi trošak kola koja otpadaju na njih. Momjancima je bilo zaplijenjeno devet volova. Nakon toga su udovoljili djelomice obavezi prevoza, no spor se potezao još i kasnije pred Signorijom u Veneciji. ¹³⁴

Oslobođenje od obaveze prevoza drva koje su uživali koloni koparskih građana bilo je opet obnovljeno dukalom od 4. studenog 1573. godine, što znači da je neposredno prije toga bilo osporavano. ¹³⁵ I labinski plemići ishodili su konačno oslobođenje od dužnosti prevoženja drva terminacijom koparskog podeštata Petra Capella koju je potvrdio i Mletački senat 9. prosinca 1632. godine. Oslobođenje je međutim bilo dano pod uslovom da se od ostalih Labinjana koji su ostali neoslobođeni ne smije tražiti više nego što je odredio rašporski kapetan kao podavanje po svakom govedu. ¹³⁶ Čini se, međutim, da se labinski pučani nisu zadovoljili time. Njihov spor s plemićima nastavio se i dalje. Iste godine 1632. došlo je u Labinu do nereda između pučana i plemića upravo u povodu obaveze prevoženja drva. Morao je intervenirati čak i generalni providur Antun Civran. On

133 »... Declarantes insuper ac sententialiter pronunciantes quod Boes Nobilium Civium non sint exempti ab aliquibus gravedinibus et angarijs antelati Illustrissimi Domini Nostri, sed pariter onerati intelligentur Insimul cum popularibus in quibus nulla inequalitas servetur veluti per tempum elapsam usque in presentiarum servatum fuit...« KPL, list 96. ro.

134 Vesnaver, ICR, Provincia, XXVI (1892) str. 99 i sl., 107—108. »... levatile tanti animali de quelli trouerete de esso locho deli quali se possi trazer lire duxento de pizoli per satisfatione deli carizi soprascripti...«

135 Statuta Iustinopolis, str. 161—162. Na temelju toga su rašporski kapetani kasnije obnovljali to oslobođenje Kopranima godine 1642., 1661., 1662., 1663. i 1667. Vidi, ista Statuta na str. 161, 162—164.

136 »... stabilimo, che li Cittadini di questo Consiglio per conseruatione delli loro Priuileggi in prima adeptione et Statutti non mai interotti siano liberi et essenti dall'obbligo de Carizzi per la Carattà che uiene imposta per ordini delli Eccellentissima Signori Capitani di Raspo...« KPL, list 134. to.

je dao pravo labinskim plemićima i oslobodio ih obaveze »de carrizzi«, pozivajući se na priznate im povlastice prigodom predaje 1420. godine. Rašporski kapetan Alviž Tiepolo je 6. rujna 1639. godine izuzeo labinske plemiće pri podjeli obaveze, ali je u podjelu obaveze, karatadu, obuhvatio goveda župana s Labinštine. Protiv toga su ustali župani i tražili da se i njih oslobodi od obaveze prevoženja, jer »se oni ustalom ne protive da se i plemići oslobode od te obaveze...«¹³⁷ Spor među Labinjanima trajao je i dalje i, čini se, prestao je tek kada je došlo do potpune promjene načina udovoljavanja obavezi prevoženja drva za Arsenal.

Sačuvani arhivi općina ne pružaju dovoljno podataka da bi se moglo pratiti tko je sve bio oslobođen od obaveze prevoženja drva za Arsenal i do kakvih je sve sukoba dolazilo s te strane između plemića i pučana u pojedinim komunama. Međutim iz izvještaja Alviža Tiepola, podnietog Senatu 18. kolovoza 1640. godine, razabiramo da je »barem jedna četvrtina goveda bila izuzeta od obaveze i da je cijeli teret padao na leđa najsiromašnijih.« Po navodima Tiepola izuzeće za svoje volove tražili su ne samo župani i požupi već i seoski suci kao i svi koji su bili neke vrsti pomoćnika pri javnim poslovima. Zastupnici, odbornici, pisari i druge vrste službenici gradova i gradića (terre) zahtijevali su to isto. Isto tako i oni koji su imali neku jurisdikcijsku vlast: kapetani, serežani, zapovjednici stotine; svi ti su po običaju bili izuzeti od obaveze. Bili su zatim oslobođeni novi stanovnici pa i poslije minulih dvadeset godina njihova boravljenja u Istri. Nikada nisu bili zvani na vršenje te obaveze oni koji spadaju pod Fratiju, pod s. Mihovila na Limu i iz Geroldije. Oslobođeni su bili zatim već spomenuti građani Kopra i njihovi koloni. Ti Koprani, kad su kupovali zemljišta izvan područja Koparštine, tražili su oslobođenje za svoje kolone i na tim zemljištima. Isto tako bili su oslobođeni i plemići grada Labina. Izuzimali su se i oni koje je Signorija proglasila »vitezima«, »cavalierima«; toj obavezi nisu htjeli da potpadaju ni svećenici, ni fratri u samostanima.¹³⁸

8. Karatada ili podjela tereta prevoza na istarske komune

Pošto su bili prethodno izvršeni svi oni radovi — koji su se sastojali od utvrđivanja broja kola potrebnih za izvršenje prevoza drva pripremljenog u tu svrhu, obilježavanje samog drva brojem kola, zatim ustanovljavanje ukupnog broja volova, po isključenju oslobođenih, na koje je obaveza trebala biti podijeljena — tek se onda i na temelju tih utvrđenih podataka moglo pristupiti podjeli obaveze.

Ta podjela naziva se u izvorima najprije »compartition«, »compartition nuova« i slično. Tako je naziva duka Leonada Loredana od 28.

¹³⁷ KPL, list 100. to — 103. ro.

¹³⁸ »... ma è tale e tanta la concorrenza delli pretendenti l'esentione, che di sette o vero otto mille buovi, che sono in tutta la provincia, un quarto almeno se ne cava...«, i nešto dalje: »L'uso di queste esentioni si va annualmente avanzando...« Izvještaj Alviža Tiepola rašporskog kapetana, podnesen 18. kolovoza 1640. AI, vol. IV (1888). istr, 313.

studenog 1521. godine.¹³⁹ Međutim u prepisci patrona Arsenala Lorenza da Mulla, 1536. i 1537. godine, nalazimo umjesto toga naziv »caratà« (pisano i »carattà, »charatà« i sl.), pa se piše »caratà vecchia«, »ultima charatà«. Taj naziv »caratà« primjenjuje se otada redovito. Dosada su istarski historičari značenje te riječi dovodili u vezu s pojmom »carro« u značenju kola, vozila na dva ili četiri kotača, jer su mislili da je to bio naziv za samo prevoženje, koje je taj naziv dobilo od kola s kojima se obaveza izvršavala.¹⁴⁰ Međutim to nije tačno. »Caratà« nije obaveza prevoženja drva za Arsenal, već sam postupak podjele, dijeljenja obaveze u razmjeru prema nečemu. »Carato« je udio u diobi, a karatada je postupak takve podjele.¹⁴¹ U našem slučaju je to određivanje udjela u obavezi prevoženja drva za Arsenal prema broju posjedovanih volova. Vršenje same podjele izvori nazivaju »butar la caratà« ili »charatà butata«, tj. baciti udjele ili odrediti udjele. U skladu s tim nalazimo u istarskim i mletačkim izvorima »caratà delle opere« ili vrlo često i »caratà de galeotti« i slične druge podjele obaveza raznih vrsta.¹⁴² S vremenom se ipak sve više, bar u istarskim izvorima, pod tim pojmom razumijevala baš sama ta obaveza prevoženja.

U najranijem razdoblju te obaveze podjelu su vršili patroni Arsenala koji su dolazili da nadziru sječu. Međutim sudjelovanje tih izaslanika kako u sječi tako i u podjeli sve je rjeđe. Nalazimo ih još godine 1545. i 1555. Godine 1543, 1544. i 1545. »bacao je karatadu« koparski podest po ovlaštenju dobivenom od Vijeća desetorice, a godine 1551. rašporski kapetan Daniel Bembo.¹⁴³ Godine 1560. raspored obaveze vrši rašporski kapetan. On će to raditi i ubuduće, kako to pokazuju sačuvani podaci. Izuzetno kada je u Istru dolazio patron Arsenala, kao što se to dogodilo 1569, tada je on vršio raspored.¹⁴⁴

Mada je u ranijem razdoblju u svim raspodjelama obaveza, a i u toku izvršavanja obaveze prevoza drva za Arsenal, priličan značaj dobio kopar-

139 KPL, list 29 ro i to.

140 Benussi Bernard je već 1888. godine u svojoj »Storia documentata di Rovigno« (str. 127) smatrao da je karatada bila jedini erarijalni porez, nazivana tako jer se odnosila na prevoz građevnog drva za Arsenal iz pokrajinskih šuma, koji se je prevoz obavljao kolima. Pri toj tvrdnji je Benussi ostao i kasnije u »L'Istria nei suoi due millenni di storia«, objavljenoj u Trstu 1924. g. (str. 273). I Luigi Morteani je poput Benussija pisao da je karatada tako prozvana, jer se drvo prevozilo kolima... « Vidi, Isola ed i suoi statuti, Poreč, 1888, str. 54.

141 Pojam karatada tumači Giulio Rezasco kao »stima de beni stabili per imporvi sopra la tassa; ed il libro ove era descritta la stima; ed anche la tassa ordinaria che se ne pagava... « (Vidi, Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo, Firenze, 1881, str. 156). Prema Boeriju »carato« je udio što ga trgovci ulažu u društveni posao, a »pagar a carato« znači plaćati u razmjeru, tj. u dijelu koji odgovara obavezi svakog pojedinca... « Vidi G. Boerio, Dizionario del Dialecto veneziano, Venezia, 1856, str. 137.

142 Tako nalazimo »Carratà delle opere per acconciar le strade... « u prilozi-ma pomenutog pisma patrona Arsenala Jakova Celsija iz god. 1554.

143 KCL, list 5 ro i list 11 ro.

144 Knjiga zapismnika sjednica vijeća grada Labina I, list 165 to.

ski kapetan,¹⁴⁵ ipak je u krajnjoj liniji karatada bila povjerena rašporskom kapetanu, jer se većina drva sjeklo u Motovunskoj šumi, nad kojom je vrhovni nadzor imao rašporski kapetan. Kasnije je to bilo još opravdanije, jer su i sve ostale šume u Istri bile stavljene pod njegov nadzor. Pa ipak su tokom vremena Senat i Vijeće desetorice još često stavljali pojedine zadatke koji su u stvari spadali u kompetenciju rašporskog kapetana u dužnost da ih izvrši koparski kapetan, ili su od njega tražili izvještaje o poslovima koji su bili u kompetenciji onoga. Zbog toga dolazilo je do gloženja između ta dva mletačka magistrata, pa i do sukoba. Povodom jednoga takvoga spora između njih Senat je 14. ožujka 1594. godine zaključio da rašporski kapetan treba da donosi svoje odluke u prvom stepenu, a da sporove u drugom stepenu treba da rješava koparski podeštat i kapetan,¹⁴⁶ misleći pri tom općenito i na kompetenciju za šume i prevoz drva. To je bila nužna posljedica, jer je koparski podeštat, počev od 1584. godine, postao drugostepena instancija za cijelu Istru, čime je rašporski kapetan nesumnjivo izgubio na značenju. No do nedosljednosti mletačke uprave u tome dolazilo je i kasnije.

Već je ranije istaknuto da je za tačnu i pravednu raspodjelu obaveze prevoza drva za Arsenal trebalo uzimati u obzir neke činjenice i okolnosti, od kojih je najznačajnija bila da su se neke izrađevine, kao npr. vesla, morale voziti iz razmjerno mnogo većih udaljenosti nego ostalo drvo. Zato se u izvorima često naglašava pitanje tačnosti karatade, »butter la vera Carrata di quelli Carrizzi« i slično.¹⁴⁷ Prema tome su organi koji su imali dužnost da izvrše raspodjelu obaveze morali naročito paziti na duljinu vožnje i kakvoću kola, tako da netko ne bude opterećen više od drugih.

Traženje u tom smislu postavili su i predstavnici istarskih općina 1547. godine.¹⁴⁸ Oni su predlagali da bi karatada bila izvršena pravedno, da se onima koji prevoze vesla, ako im to bude preteško, dodaju one općine koje su bile bliže i prikladne da im pomognu, i obratno. Pomanjkanje izvora ne dopušta da dobijemo potpuni uvid u način podjele i način postizavanja pravednosti u takvim slučajevima. Prema onome što je već rečeno, čini se, za slučajeve prevoza na veću daljinu, kao na primjer za vesla koja su sjekli i radili u visokim šumama na istarskom Krasu i sl., uvedena je praksa da se u odnosu na udaljenost za jedan prevoz jednim kolima uzimalo u račun kao da je izvršen prevoz više kola.

Stanovnici nekih krajeva Istre, koji su se nalazili uz austrijsku granicu, bili su izvrgnuti obavezi da uz opću obavezu poput ostalih istarskih općina prevoze i vesla koja su se pripremala na austrijskom području. Takvi slučajevi spominju se u izvještaju koparskog podesta Senatu godine

145 Tako je 30. svibnja 1547. godine koparski podeštat Navagerije Franjo odlučivao u sporu između istarskih općina s jedne strane i Buzeta s druge strane zbog dugova te općine u obavezi prevoženja drva za Arsenal. Ta je općina ostala dužna samo u posljednje dvije godine 767,5 kola.

146 Senato Mare, 1594, 14. ožujka. AI, vol. XII (1896), str. 70.

147 Kapitul predloženi sa strane predstavnika istarskih općina 26. travnja 1554. patronu Arsenala Jakovu Celsiju. Prilozi pismu J. Celsija od 23. svibnja 1554. U ostavštini J. Batela, AHI, JAZU.

148 Kapitul predloženi od predstavnika istarskih općina 2. prosinca 1547. godine. KCL, list 8. to.

1577. Oni su za to bili doduše plaćeni. No kako je naknada bila malena (jedna libra po kolima), to je Alviž Priuli, koparski kapetan, predlagao da bi im se uz to priznavalo u općoj karatadi Istre još bar po pola kola ili četvrtina za svaka tako izvožena kola vesala.¹⁴⁹ Nije poznata konačna sudbina toga prijedloga.

Uz ovo pitanje magistrat zadužen izvršenjem raspodjele obaveze morao je odrediti i način i visinu nagrađivanja funkcionera koji su sudjelovali u pripremnim i ostalim radovima u vezi s utvrđivanjem i raspodjelom obaveze. Iako je to pitanje u stvari bilo interno pitanje istarskih općina, ipak je, kako smo već pokazali, u tome imao glavnu riječ magistrat koji je rukovodio podjelom obaveze. Kako je 1554. godine patron Arsenala Jakov Celsi odredio novčanu naknadu za svaki dan rada četvorici deputata istarskih općina, isto je tako on bio ovlašten da odredi ostalim učesnicima i pomagačima naknadu. Pokazali smo da je kasnije ta naknada utvrđivana određenim brojem kola, koja su se dodavala ukupnom utvrđenom broju kola potrebnih da se drva izvezu iz šume.

Kad je nakon takva postupka dobiven na kraju ukupan broj kola i broj goveda, tada je magistrat stavljanjem u razmjer tih dviju veličina dobivao koliko u stvari za konkretni slučaj otpada kola na jedno govedo ili na par goveda. Iza toga slijedilo je određivanje broja kola za svaku općinu i komunu prema broju prijavljenih volova. Taj razmjer pokazuje, brojčano izraženo, kolik je teret padao prema karatadi na volove istarskih seljaka.

Zahvaljujući okolnosti što se sačuvala jedna jedina knjiga, u kojoj je dosta redovito i uredno bilježeno izvršavanje obaveze prevoženja i udovoljavanje raznim karatadama koje su teretile labinsku komunu, uspjeo nam je izraditi pregled terećenja obavezom prevoženja u vremenu od 1542. do 1599. godine.¹⁵⁰ Iz tog pregleda vidi se da je

1542. godine bilo karatadom određeno na 1 vola	2,5 kola
1543. " " " " " "	0,5 "
1544. " " " " " "	0,5 "
1545. " " " " " "	1 "
1546. " " " " " "	0,5 "

149 U izvještaju podnesenom Senatu godine 1577. koparski podeštata Alviž Priuli govori zapravo samo o stanovnicima Kopra, no takvu obavezu prevoženja vesala s austrijskog područja imali su i stanovnici Bužeštine i naročito Rašporštine. Priuli je ovako izvještavao: »... et più volte la contadinanza si ha doluta, che essendo obbligati nella caratà generale de tutta l'Istria a carezar i legnami per la Casa dell'Arsenal et che poi lor soli siano angarizati a carizar i remi che si conducono da luoghi Imperiali, et se questa gravezza continuerà dubiterò che continueran a vender i buo, et sminuerano i habitatori, per il che crederò che se ben hora soldi 20 per carezo (sic!), che molti per esser lontani non lo farian con dui ducati carezando per danari, seria cosa honesta che li fusse fatti boni per ogni carezo de remi, oltra i soldi 20 che hanno mezo carezo o un quarto nella caratà general de tutta l'Istria, sopra li carizi dei legnami e simil cose, tanto che li paresse non esser lor soli angarezati più che l'restante dell'Istria... « Vidi, AI, vol. VI (1890), str. 77.

150 Da nije labinska knjiga »carrigiorum« toliko oštećena i manjkava dao bi se sastaviti mnogo potpuniji pregled.

1553.	„	„	„	„	„	2	„
1554.	„	„	„	„	„	2	„
1555.	„	„	„	„	„	2,5	„
1557.	„	„	„	„	„	3	„
1560.	„	„	„	„	„	4,5	„
1569.	„	„	„	„	„	2,5	„
1571.	„	„	„	„	„	2	„
1572.	„	„	„	„	„	4	„
1573.	„	„	„	„	„	3	„
1583.	„	„	„	„	„	5	„
1588.	„	„	„	„	„	6, 5/8	„
1590.	„	„	„	„	„	7, 6/8	„
1596.	„	„	„	„	„	18, 2/4	„
1599.	„	„	„	„	„	18, 3/8	„

To terećenje kakvo je pokazano u labinskoj knjizi »carrigiorum« jednako je — jer je iskazano u omjeru — i za sve ostale istarske komune (vidi slike 10, 11 i 12). Vremenske praznine koje se pokazuju u tom pogledu ne znače da tih godina nije bilo karatade. Naprotiv iz labinske knjige »carrigiorum« nedvojbeno proizlazi da se raspodjela obaveze, odnosno karatada, vršila svake godine, samo što za te godine nisu zabilježbe zaduženja i oduženja vršene u knjigu redovito, već je po izmaku nekog vremena — za koje nije ništa bilježeno — u knjigu stavljena naprosto zabilježba kao na primjer za razmak između 1548. i 1552. godine:

»Quanto alla Carratà vecchia... dell'anno 1548 fino all'anno 1552. sono saldà tutte che sono carattade cinque zoè Adi 6. marzo 1555. Aluise de Zuan Alborante Comesso all'Arsenal«. ¹⁵¹

Nekih godina vršena je karatada i više puta. Tako je na primjer 1583. godine naređena dva puta, 1588. godine tri puta, godine 1590. dva puta, a isto toliko i 1596. godine. ¹⁵²

U pregledu pokazani razmjeri jasno govore kakve su ogromne količine drva morale biti prebačene tim prevoženjem, no oni još rječitije govore o nevjerojatnom teretu koji je navaljen time na leđa istarskog seljaka pod Venecijom. Ali o tom će biti kasnije riječ.

Na žalost ne posjedujemo izvore na temelju kojih bismo mogli jednako jasno i uvjerljivo pratiti razvitak te obaveze i u XVII stoljeću. Svakako su tereti navaljeni koncem XVI stoljeća na istarske seljake toliko iscrpli njihove ekonomske mogućnosti da su već na početku XVII stoljeća tražene nove mogućnosti i načini kako da se rehabilitira ta obaveza. Signorija nije od nje odustala. Karatada je promijenila najprije način utvrđivanja, a kasnije i osnovicu prema kojoj je dolazilo do same diobe obaveze, ali je i nadalje zadržana.

Pored utvrđivanja razmjera i udjela u obavezi, »bacanje« karatade je moralo obuhvatiti i konkretno određivanje gdje će pojedina istarska komuna vršiti prevoz kao i vrijeme dokada se prevoz mora izvršiti. Određivanje mjesta odakle se drvo trebalo prevoziti vršilo se, kako zaklju-

¹⁵¹ KCL, list 11 ro.

¹⁵² KCL, list 28. ro, 29. to i ro, list 32. to — 34. to, 35. to i list 36. to.

čujemo iz izvora, na temelju posebnih doznaka (bollettina) na kojima je vjerojatno pored mjesta bila naznačena i količina, i broj kola koja je trebalo prevesti.¹⁵³ Vrijeme prevoza, ako se nije radilo o izvanrednoj sječi i otpremanju drva, određivano je obično u proljetno doba, u mjesecu svibnju.¹⁵⁴ »Jer, kako je određivao patron Arsenala Lunardo Loredan godine 1542, ako učine svoj dio sada neće ga trebati da odrade u vrijeme žetve, kada bi ih to jako smetalo. No, ako ga sada ne učine, morat će ga pod silu izvršiti tada...«¹⁵⁵

9. Izvršenje obaveze prevoza

Izvršavanju obaveze prevoza drva iz šuma do utovarnih mjesta pristupale su istarske općine prema uputama, koje im je dostavljao magistrat koji je obavio podjelu obaveze. Već smo prije istakli da je konkretno izvršenje obaveze moglo biti izvedeno neposredno od samih obveznika ili posredno preko nekog drugog koji je izvršavao prevoz umjesto obvezanika. Takav se dvojak način ispunjavanja obaveze razvio prirodno zbog razne udaljenosti obveznika od mjesta gdje se obaveza imala izvršiti. Da su mjesta odakle se drvo imalo izvesti na obale bila podjednako udaljena svim obvezanima, tada bi i mogućnost obvezanih da je neposredno obavljaju bila podjednaka za sve. Kada se je mjesto odakle se drvo imalo izvesti nalazilo oko Mirne, u dolini Motovuna i sl., tada je neposredno izvođenje obaveze po obveznicima iz sela oko Pule, Labina, Barbana postajalo suviše teretno i nespretno da bi ga sami neposredno izvodili. Isto se događalo kada je sječa šuma vršena u dolini Raše ili u Puljštini, no tada je udaljenost išla na štetu stanovnika sjeverozapadnih dijelova mletačke Istre. Zbog toga se u takvim slučajevima pristupalo ekonomičnijem, posrednom izvršavanju obaveze. Udaljene, a obvezane, komune nisu pozivane na neposredno izvršenje prevoza, već su im slane obavijesti koliko treba da pošalju novaca da bi podmirili obavezu prevoženja drva, koju će izvršiti drugi za njih.

Dopisivanje između patrona Arsenala i drugih arsenalskih službenika koji su se starali za izvršenje obaveze, vođeno s labinskim podestima 1536. i narednih godina, pokazuje da se takav način posrednog izvršavanja obaveze već rano uveo. Labinska općina je — a tako isto su vjerojatno i ostale općine udaljenije od mjesta prevoženja drva za Arsenal — prema

153 Pomenuti »Kapituli« istarskih predstavnika iz 1554. godine nazivlju ih u 4.kapitulu »bollettini de carrizi«. Prema istom kapitulu vodila se posebna knjiga izvršenja prevoza drva uz koju su se držali, nanizani na koncu (filza«), od prevoznika oduzeti »bollettini«. Bollettini su se morali izdavati i prema njima raditi i u u slučaju prevoza vesala. Vidi, Vesnaver, ICR, Provincia, XXV (1891), str. 43.

154 Tako su bili naređivani prevozi na primjer 1542, 1543, 1551, itd.

155 »... Vostra Magnificenza gli farà intender che debbano con quella maggior prestezza et solitudine che si conuien ala fede loro verso la Illustrissima Signoria far la parte sua perché se la faranno hora non la hauerano afar al tempo dela raccolta delle biaue che gli saria di troppo prejuditio et se non la farano sarrà forza che la faccino alhora...« Pismo Lunarda Loredana, patrona Arsenala od 16. svibnja 1542, iz Motovuna upućeno Zuanu Tiepolu, labinskom podeštatu, KPL, list 40. fo, 41. ro.

primljenom zaduženju brojem kola naplaćivala od svojih pripadnika svotu koja je bila saopćena kao cijena za izvršenje prevoza drva jednim kolima. Tako je na primjer 1536. godine za svaka kola kojima su bili zaduženi pripadnici te općine trebalo prikupiti i poslati 3 libre i 10 solada.¹⁵⁶ Godine 1537. trebalo je da obveznici plate 4 libre za svaki par goveda,¹⁵⁷ a krajem iste godine 15 solada po govedu ili 1 libru i 10 solada za svaki par goveda.¹⁵⁸

Prikupljeni novac općina je slala magistratu Mletačkog arsenala koji se brinuo za prevoz drva u Istri. On i njegovi pomagači brinuli su se u nalaženju prevoznika i izvršenja prevoza. Rukovanje velikim iznosima novca, koje su im slale komune, pogađanje sa prevoznicima i isplaćivanje zarade moralo je izazvati kod mletačkih magistrata želju za zaradom, koja je u takvim prilikama nalazila laku mogućnost ostvarenja.

Već smo ranije istakli da su istarske komune vrlo rano stale tražiti sudjelovanje svojih predstavnika u poslovima oko određivanja i pripremanja podjele obaveze prevoza, karatade. Na to ih je sigurno potakla okolnost što su službenici Mletačkog arsenala iskorištavali navedenu mogućnost zarade. Posljedica tog nastojanja istarskih komuna opaža se počev od 1542. godine. Podaci od 1539. do 1541. godine na žalost nedostaju. Od tog se vremena u obavještenjima o obavezama prevoza Labinu, njena veličina ne izražava više novčano, već samo u određenom broju kola koja otpadaju na jedno ili na par goveda. Slijedeći korak u kontroli raspodjele i izvršavanja obaveze prevoza drva za Arsenal sastojao se u tome što su istarske komune postigle da njihovi predstavnici deputati procjenjuju drva pripremljena za izvoz iz šuma određivanjem za to potrebnog broja kola. Oni su tu procjenu evidentirali kako u svojim evidencijama tako i obilježavanjem drva određenim žigovima (Bollo).

Općine su otada dobivale — uz obavještenja o izvršenoj raspodjeli — obaveze prevoza izražene u određenom broju kola koja su otpadala na obvezanike nastanjene na njihovu području i druge podatke, na temelju kojih se dalo odrediti smještaj drva koje treba da bude prevezeno kao i biljezi koji se nalaze utisnuti na drvu. Briga oko prevoza prešla je tada na općine. Njihovi pripadnici morali su da prevoz drva obave sami ili da nađu nekoga tko će umjesto njih taj prevoz obaviti. U tome je naravno svaka općina odlučivala što joj je ekonomičnije i prikladnije.

Prirodni smještaj istarskih šuma na mletačkom području i korištenje tzv. carskih šuma, tj. šuma na austrijskom području, kako izvori kažu »boschi Regij« ili »boschi Imperiali«, pogodovali su tome da općine sjeve-

156 KPL, list 31. to.

157 KPL, list 32. ro.

158 KPL, list 36. ro i to.

Radi jasnijeg predočavanja kupovne moći novca u ono vrijeme u mletačkoj Istri, navodim ove primjere: godine 1536. kupljena je u Kloštru (s. Mihovil na Limu) krava s teletom za 29 libara, a jedna krava za 24 libre. U istom mjestu stajalo je 1539. godine vedro vina 13 soldi. Iste te godine jedan par volova 86 libara; dnevnicu jednog zidara iznosila je 1535. godine 24 solda, a njegova pomoćnika 18 solada. Prema podacima iz knjige samostana sv. Mihovila na Limu, započete 1526. god. u HAR).

rozapadne Istre, koje su bile pod mletačkim gospodstvom, obavezu prevoza drva za Arsenal izvršavaju neposredno. Šume u Bujštini, na području Novigrada, a naročito Motovuna i na Lirskoj drazi bile su glavni izvori drva za Arsenal. Vesla, koja su se u velikom broju uvozila sa »carskog područja«, uvozila su se opet preko Koparštine, Rašporštine i Bužeštine. Općine smještene u blizini tog područja ili na njemu samome imale su prednost u izvršavanju te obaveze te su taj svoj položaj mogle i iskorištavati da zarade na prevozima na račun onih udaljenih koje su obavezu morale izvršavati posredno.

Da ne bi došlo do iskorištavanja prirodnog položaja za neopravdanu zaradu, predstavnici istarskih općina već su 1547. godine u jednom svom kapitulju zaključili: »Da ne bi oni koji su bliži izvršavanju prevoženja i oni koji obično prevoze vesla i drugo drvo bili slobodni da stavljaju pretjerane cijene, i neke vrste ucjenu onima koji su udaljeniji, i da bi sve teklo po pravu, predstavnici općina istarske pokrajine treba da odrede pravednu i prikladnu cijenu po jednim kolima. Oni koji prevoze ne smiju uzimati veću cijenu od one koja treba da bude određena«. ¹⁵⁹ Kako je već rečeno, nije nam poznato da li je taj kapitul kao i oni ostali iz 1547. godine doveo do neke praktične mjere. No, taj se zahtjev ne ponavlja više među onim kapitulima koji su bili predloženi godine 1554. u Pulji patronu Jakovu Celsiju.

U komunama gdje se udovoljavanje obavezi prevoza drva vršilo neposredno od samih obveznika, pristupalo se njegovu izvršenju vjerojatno što prije, da bi se održao propisani rok. Time se dobivalo i vremena za obavljanje istovrsne službe za novac onim komunama koje su tu obavezu morale zbog udaljenosti ili nekog drugog razloga obavljati posredno preko plaćenih prevoznika. U pogledu načina postupanja u takvim slučajevima iz sačuvane knjige »carrigiorum« grada Labina, a isto tako i na temelju knjige zapisnika sjednica i zaključaka istoga grada zaključujemo da se razvio određeni postupak. Općina bi po primitku obavijesti o raspodjeli obaveze i visini zaduženja brojem kola zaključila da se javnim pozivom pozovu dražbovaoci, da se natječu u tome koji će za najmanju ponudenu cijenu po jednim kolima preuzeti na sebe dužnost da izvrši taj zadatak. Dostalac na dražbi morao je dati i jamce da će ispuniti primljenu obavezu. Njega izvori u Labinu nazivlju »conductor carrigiorum« ili »comprador de carizzi«.

Sačuvani primjeri u navedenim izvorima pokazuju da su dražbovatelji bili gotovo sami Labinjani. To je zapravo značilo da su se dražbovanju javljali samo posrednici za izvršenje toga zadatka koji su se nadali na tome zaraditi. Takvi poduzetnici nisu na dražbi mogli nuditi stvarno najnižu moguću cijenu, nego takvu kojom su se nadali da će moći istis-

159 »Et aciò non sia in libertà alli piú propinqui al carizo et a quelli che sono soliti a far essi carrizi di Remi come di altro legname di metter pretio excessiuo, et quodamodo Taglia alli piú lontani aciò perché tutto proceda Juridicamente che per li Agenti delle Comunità di essa provincia li sia limitato Uno justo et conueniente pretio a tanto per carrizo et che quelli che carrizano non possino tuor maggior pretio dela limitatione da esser facta.« KCL, list 10 ro i to.

nuti druge konkurente, ali koja je morala biti još uvijek toliko visoka da je njima osiguravala dobit u odnosu na cijenu koju su ti poduzetnici morali platiti stvarnim prevoznicima. Njihova je zarada u stvari ovisila od spretnosti pogađanja i izrabljivanja neposrednih prevoznika.

Kao dražbovatelji javljaju se i plemići i neplemići. Između 1542. i 1545. godine nalazimo ime Antuna Lutiana i Tomaža Načinovića, godine 1553. Blaža Milivoja, 1556. Matiju Mauroša, iste godine Augusta de Negria, zatim 1561. godine Jeronima Lutianija i Antuna Pozzecha, 1569. Balda Skampića, 1570. Balda Skampića, Antuna Skampića i Dominika Kerbončina, 1572. Baldu i Antuna Skampića, Franju Quarengija i Ivana Antuna de Negria, 1574. i 1575. godine Mohora Živčića i Mihu Frankovića, godine 1592. Franju Lupetina i dr. Godine 1576, kada je na dražbu stavljen prevoz drva koje se nalazilo »in nemoribus Regijs«, dostalac dražbe bio je Petar del Seno iz Buzeta.¹⁶⁰ Ipak i kasnije najveće prevozničke pothvate na dražbama u Labinu dobivaju Labinjani. Tako je godine 1590. dostao prevoz 1443 kola Zvane Kranjac, a 1592. godine Franjo Lupetina, najprije 6000 kola, a nešto kasnije iste godine još 844 kola.¹⁶¹

Labinjani su se u nekim slučajevima udruživali; vjerojatno zato da bi zbog većeg broja kola koja je trebalo prevesti sam posao lakše obavili, a vjerojatno i zato da bi se više njih koristilo prilikom za zaradu. Iz knjige »carrigiorum« Labina daje se razabrati više takvih primjera.

Nije svaka dražba »carrigiorum pro carrigiandis lignaminibus arsenatus« uspjevala. Takav primjer pruža slučaj iz 1572. godine kada je Labin morao prevesti 2393,5 kola. U izvršenom dražbovanju nije bila postavljena niža ponuda od 25 solada za svaka kola. Međutim prihvaćanje takve ponude značilo bi, kako ističe zaključak labinskog vijeća, »potpuno osiromašenje i propast«. Ne našavši drugog izlaza, vijeće je zaključilo da se izaberu poslanici koji će poći u Motovun i u druga mjesta gdje budu smatrali potrebnim, da tamo pronađu jeftinije prevoznike ili da urade ono što se njima učini prikladnijim.¹⁶²

Podaci o cijenama koje su bile postignute na dražbama u Labinu za pojedina kola prevoza koji je trebalo izvršiti pokazuju nestalnost, bolje reći variranje. Godine 1569. ponudio je Baldo Schampichio da će izvršiti

160 Knjiga zapisnika sjednica vijeća grada Labina I, list 248 ro.

161 KCL, list 35. to i list 36. ro.

162 Trebalo je da izabrani poslanici »... trasferirsi a Montona e dove loro parerà in cadaun loco per trouar detti carezi, et quelli comprar, ouer farli far come meglio a detti nuntij parerà...« Knjiga zapisnika sjednica vijeća grada Labina I, list 198. ro (7. srpnja 1572. godine).

Tih godina kretale su se cijene nekih osnovnih artikala u Istri ovako: godine 1577. zaključilo je labinsko vijeće da se jedan mletački star žita prodaje po 7 libara, odnosno jedan labinski modij po 3 libre i 10 solada; godine 1578. iznosila je mjesečna plaća učitelja gramatike u Labinu 30 libara, a dnevnicu jednog labinskog vijećnika 1 libru. U Rovinju je god. 1579. stajao jedan par cipela 2 libre i 8 solada. U Kloštru plaćalo se 1579. godine za jedan par pilića 6 solada; nadnica za kosidbu žita iznosila je u istom kraju 1578. godine 14 solada, a nadnica za čišćenje žita za sjetvu samo 4 solada (prema podacima iz II knjige samostana s. Mihovila na Limu, koja počinje 1576. godine, a nalazi se pohranjena u Mestnom arhivu Koper i knjige zapisnika vijeća Labina I).

prevoz za 19,5 solada po kolima. Naredne godine Dominik Kerbočin obvezao se izvršiti prevoz od 145 kola računajući kola po 19 solada. Iste godine dostao je na dražbi 148 kola Antun Scampichio, ali uz 25 solada po kolima. Tako velika razlika u cijeni iste godine vjerojatno je bila izazvana različitom udaljenošću odakle se prevoz imao obaviti. 1574. godine dostao je Mohor Živčić na dražbi najprije 703 kola po 17 solada a zatim još 248 kola uz istu cijenu. Naredne godine preuzeo je isti Živčić na dražbi obavezu da preveze 301,5 kola po 18,5 solada po kolima. Na dražbi prevoza, koji je trebalo obaviti iz austrijskih šuma godine 1576. sa 603 kola, najniža ponuda Buzečanina Petra del Seno iznosila je 2 libre i 15 solada po kolima.

Istovremeno s odlukom o raspisivanju dražbe za preuzimanje obaveze prevoženja drva kolima, komunsko je vijeće zaključilo da se izaberu utjerivači troškova prevoženja. U Labinu su birana dva utjerivača: jedan od plemića a jedan od pučana. Oni se u knjigama zapisnika i zaključaka vijeća grada Labina nazivaju »exactores carrigiorum« (1575), »exactori dell Carrizzi« ili »duo exactores pro exigendis denariis pro conducendis remis« (1576). Čim je, naime, dražba bila provedena, znalo se koliko će stajati prevoz drva koji je trebalo izvršiti pa se moglo odmah izračunati konkretna novčana obaveza svakog obveznika te pristupiti naplati novčanog iznosa, koji je bio potreban da se podmiri preduzimače dostalce na dražbi. Rad oko naplate oduzimao je prilično vremena, jer je bilo mnogo obveznika raštrkanih po cijelom području komune. Nagrada koja se davala utjerivačima bila je minimalna. Prilikom biranja utjerivača godine 1569. bilo je izuzetno predloženo da im se samo za taj put da povećana nagrada od 15 libara za svakoga.¹⁶³

Ponavljanje obaveze prevoženja drva za Arsenal iz godine u godinu moralo je nužno dovesti — iz razloga koje smo već naveli, a koji su jedan dio obveznika silili da se služe tuđim uslugama prevoza — do toga da su posjednici stoke za vuču stali te usluge obavljati obrtimice (»charezadori«). To je naročito prikladno bilo stanovnicima koji su bili u blizini šuma odakle se drvo moralo izvesti prema utovarnim lukama. Sigurno je potražnja prevoznika dovabila u te krajeve i takve pridošlice koji su željeli da na tom poslu zarade. Prevozi, koji su krajem XVI stoljeća po svojoj veličini premašili sve prijašnje, sigurno su potakli neke da okušaju sreću prevozničkim poslom. Jedan takav, neki Franjo dall'Oglio dok je išao iz Labina u nakup stoke da bi njome obavljao prevoze bio je uhvaćen, opljačkan i ubijen od kršanskog feudalca godine 1600.¹⁶⁴ Prezimena mnogih prevoznika izvedena iz mjesta njihova podrijetla upućuju na to

163 »... et essendo dicto gran numero et pocha mercede che sin hora hanno hauuto li exactori...« suci predlažu »... tanto per questa fiata sia dato per cadauno lire quindese...« Vidi, knjiga zapisnika sjednica vijeća grada Labina, I, list 166 ro.

164 Franju dall'Oglio ubio je Zorzi Chersainer, kršanski feudalac, i oduzeo mu »... un bon groppo de ori... quali havea... per comprar animali da carar per servizio di questa Città...« Mletački je senat raspisao ucjenu na Chersaineru u visini od 1000 dukata. Vidi, Senato Secreti, 1600, 31. srpnja, AI, vol. VI (1890), str. 326.

odakle su ti ljudi dolazili da vrše prevoze u Istri. Takvi su Mestro Basanese godine 1546. u Motovunu, Nikola Basanese 1574. u Oprtlju, brojni Visintini ili Visentini koji su se nastanili u Oprtlju i drugi.

Podaci o gotovo 60 godina prevoznčkih usluga koje je morala plaćati labinska komuna, koji su vidljivi iz spomenute knjige »carrigiorum« daju priličan pregled prevoznika i mjesta gdje su oni živjeli u vrijeme vršenja tih usluga. U *Motovunu* su živjeli: Franjo Rosso (god. 1543), Martin Dinaro (1543), Marko de Paxe (1546), Mistro Basanese (1546), Stjepan Rosso (1569), Marin iz Labina (1569), Mohor Černešić (1571), Andrija Barbo (1571), Ivan Marušić (1572), Ivan Smiraldo (1570), Juri Černešić (1575). U *Oprtlju* su živjeli: Mihovil Kert (1556), Gašpar Krt (1557), Dominik i Andrija Visentin (1557), Ivan Kert (1572), Jeronim Ljubljana (1572), Mihovil Saliko (1572), Grgur Černešić (1572), Lunardo Visentin (1572), Blaž Černešić (1572), Petar Križmanić (1572), Stjepan Beltramić (1573), Ivan Ljubljana (1573—74), Stjepan Bonkanić (1573), Nikola Basanese (1575), Andrija Visentin (1575), Petar Djelečić (1575), Mihovil Visentin (1575), Petar Visentin (1575), Zane Visentin (1575), Antun Zubina (1596). U *Buzetu* je živio Bertuci Božić (1582); u *Borštu* Nikola Gesini (1575); u *Grimaldi* Antun Peršić (1545); u *Humu* Andrija iz Huma, Vid Kocijan i Zuane de Avanzo (svi 1551); u *Kringi*: Gašpar Kringa (1570); u *Sovinjaku* Martin Mandalenić (1569), Ivan Mandalenić (1572), Ivan Ivanić (1570), Jakov Korenić (1572); u *Sočergi* Ljudevit, kovač, (1573). U *Zrenju* je živio Martin Tončić (1570—1583), Stjepan Klun (1574), Ivan Pernović (1575); u *Vižinadi* Gašpar iz Vižinade (1569); u *Zamasku* Andrija Sinožić (1570). Pored toga i cijeli niz drugih prevoznika kojima nije naznačeno pri upisu u knjigu »carrigiorum« gdje su živjeli.

Opseg izvršenih usluga, kakav je vidljiv iz pomenute knjige, sigurno ne predočuje cjelokupnu djelatnost svakog pojedinog od prevoznika, jer su se osim Labina njihovim uslugama koristile i druge komune. Pa ipak se neki među njima ističu ogromnim opsegom izvršenih prevoza. U takvim slučajevima radi se, vjerojatno, o organizatorima prevoza, za koje je radio veći broj manjih prevoznika. Takav je bio Stjepan Rosso iz Motovuna, koji je 1569. godine izradio za Labin 500 kola. Godine 1571. izradili su Mohor Černešić i Andrija Barbo 1165 kola, a Ljudevit, kovač iz Sočerge, godine 1573. ukupno 1214 kola. Ivan Ljubljana iz Oprtlja izradio je za Labin 1573. i 1574. godine 653 kola. Još su veće prevozničke pothvate izvršili Franjo Caleoni (vjerojatno iz Pule) koji je 1588. godine prevezao za Labin 2664 kola, Zvane Kranjac koji je 1590. prevezao 1443 kola i 3/4; te iste godine Ivan Raspolić s izvezenih 1963 kola i 2/4 i konačno Antun Zubina iz Oprtlja koji je 1596. godine izradio za Labin 4239 i 2/4 kola i Zvane Kranjac s 4037 i 2/4 izrađenih kola godine 1598. Sigurno su takvi zamašni pothvati donosili njihovim izvoditeljima prilične zarade, jer su predstavljali eksploataciju velikog broja malih prevoznika.

Nad izvođenjem prevoza drva za Arsenal vodili su nadzor izaslašni predstavnici Mletačkog arsenala; oni su o tome vodili i potrebne evidencije. Sudeći po primjeru labinske knjige »carrigiorum«, čini se, vrlo su rano uvedene posebne knjige za svaku općinu ili komunu, koja se samo-

stalno zaduživala obavezom prevoženja. U tu knjigu su bilježili zaduženja na temelju obavijesti o »bačenoj karatadi« i oduženja na temelju potvrda o izvršenim prevozima (bollettini). Potvrde o izvršenoj obavezi bile su ili skupne, sumarne, izdane zakupnicima prevoza za sva kola raznih prevoznika ili pojedinačne, izdane pojedinim izvršiocima prevoza. Često su se upisivale u knjigu i jedne i druge. Ne da se određeno reći tko je vodio tu knjigu »carrigiorum« svake pojedine komune. Prema prijedlogu predstavnika komuna godine 1554. evidenciju o prevozima trebalo je da vode deputati koje su odabrali predstavnici komuna. Knjiga takve evidencije zove se u prijedlogu »libro ordinario«. Ona sadrži »vero e legal conto delli Carrizzi«. Po svom sadržaju bila bi knjiga »carrigiorum« identična s knjigom »libro ordinario«. Uz tu knjigu držane su posebno nanizane potvrde (bollettini) izvršenog prevoza koje su izdavali nadzornici Arsenala prevoznicima pri predaji prevezenog drva u utovarnoj luci.

Za prevoze koji su išli preko utovarne luke na Mirni kod Bastije — a takvih je bila većina — posebnu je evidenciju vodio još i nadzornik Bastije tzv. »soprastante alla Bastia«. ¹⁶⁵ Nadzornik Bastije je imao naime dužnost da sprečava kontraband drvom iz najvažnijih istarskih šuma koje su bile položene uz Mirnu. Evidencija izvezenog drva, što ju je vodio nadzornik Bastije, bila je mjerodavna za oduživanje po obavezi nastaloj karatadom. Unatoč tome što je nadzornik Bastije imao prilične prihode od onih koji su prevozili drvo kopnom do Bastije — za svaka kola drva dovezena do Bastije, ako je prevoz obavljen za novac, dobivao je po 1 solad — i od onih koji su morem odvozili drvo iz Bastije, ¹⁶⁶ ipak je dokazano da su i ti nadzornici bili skloni gramzljivosti. 17. srpnja 1574. presudio je

165 Za vršenje stalnog nadzora kod Bastije bio je imenovan nadzornik. On je ravnao prometom kroz Bastiju. Imao je naziv »soprastante alla bastia delle legna in Istria«. Nije tačno poznato kada je uspostavljena ta služba, no iz jednog zaključka Mletačkog senata od 29. rujna 1526. godine vidi se da je u to vrijeme već postojala. Sigurno je već tada donosila znatne prihode, jer je Senat još prije nego se mjesto ispraznilo određivao između mletačkih zaslužnih ljudi nasljednika za to mjesto (»... spettatiua de soprastante alla bastia delle legna in Istria...« Vidi, Senato Mare, AI, vol. IX (1893), str. 107, (29. rujna 1526).

166 Položaj nadzornika Bastije ureden je zaključkom Vijeća desetorice od 11. prosinca 1566. godine, onim istim kojim je općenito uređivano pitanje zaštićivanja Motovunske doline.

»Et oltra di questo alla palada della bastia, che è da parte della ditta Valle, et che non puo passar barca alcuna, che non faci transito per quella palata sia deputato un soprastante da esser eletto per il Provveditori e Patroni Nostri all' Arsenal et per lo Cassier di questo Consilio per l'interesse delle legne da fuogo delli Magazeni Nostri, l'obbligo del qual sia di star personalmente, et custodir essa palada, et guardar le barche che passano per de li et li carghi de quelle, et con l'utilità solita di essa palada sia obligato di tener et pagar tre altri saltari oltra i quattro sopradetti i quali habbiano a guardar quella porta della Valle che è propinqua alla Bastia cioè sotto Grisignana, sotto Piemonte e sotto Visina compartendo una parte per ciaschun di loro delli quali tre esso Soprastante sia Capo, el quale oltra l'utilità consuete della detta palada, hauer debba soldi quattro per ciascuna barca et soldi otto per ciaschun burchio che partarà per de li et il soldo per carizzo che si suole pagar de quei solamente che li comprano et li fano per altri quando si butta la carattada dei Carrizzi per conto della Casa del-

rašporski kapetan Marin Pesaro Franju Sforzu, nadstojnika Bastije, da nadoknadi labinskoj komuni stotinu manje proknjiženih kola na račun karatade iz 1569. godine, jer je o tome postojala tačna potvrda (buletinus).¹⁶⁷ Zbog raznih nepravilnosti, koje je počinio u svom radu, bio je godine 1659. osuđen Marko Paštrović (Pastrovichio), nadzornik Bastije, na zatvor i plaćanje novčane globe. U prepisci o tome da li može platiti novčanu kaznu, ustanovljeno je da je samo od karatade 1658. godine primio 3851 libru i 6 solada.¹⁶⁸ Godine 1718. rašporski je kapetan, vjerojatno zbog sličnih pojava, izdao posebnu terminaciju po kojoj nadzornik Bastije mora za izvoz drva za Arsenal voditi posebnu žigosanu knjigu (libro bollato). Takve su knjige imale na svakom listu žig sv. Marka; listovi su im bili izbrojeni pa se nije moglo neopazice iz takve knjige istrirati list, dodati drugi ili vršiti ispravke.¹⁶⁹

10. Ocjena veličine tereta obaveze od suvremenika

Stalni porast broja kola koja su imali da prevezu istarski seljaci u toku XVI stoljeća premašio je krajem stoljeća dvadeset puta teret što su ga snosili na početku. Činilo se kao da njihove mogućnosti podnošenja nemaju granica. Pa ipak su se već u toku druge polovine XVI stoljeća stale pokazivati poteškoće, kad je trebalo izvršiti i naplatiti obavezu prevoženja kola za Arsenal. To je naročito dolazilo do izražaja u onim komunama koje su tu obavezu morale uglavnom podmirivati u gotovu novcu, kao što je to bilo s labinskom i plominskom komunom. Kraj prirodno siromašan, izvan prometnih putova i bez mogućnosti zarađivanja morao je iz godine u godinu podnositi sve veće terete. Nemajući sredstava godine 1564. Labinjani su zakasnili s izvršavanjem obaveze prevoza pa su bili kažnjeni novčano, no kazna im je ipak bila oproštena jer su se opravdali »svojom nemoći i siromaštvom...«¹⁷⁰ Godine 1572. i opet Labinjani ne mogu platiti visoke cijene prevoza drva što su im nudili zakupnici na

l' Arsenal delli quali tutti Carizzi indifferente mente esso debba tener conto, di modo che col Capitano della Valle, et li quattro, et li tre saltari insieme col soprastante la Valle potrà esser benissimo custodita senza altra maggior spesa della Signoria nostra...«. Vidi, Provveditori ai Boschi II o Atti pubblici 1553—1770, ASV.

- 167 Die 18. Julij 1574. Clarissimus Dominus Marinus Pisaurus pro Illustrissimo et Excellentissimo Ducali Dominio Venetiarum et Dignissimus Capitaneus Raspurch et Pasinaticorum, sedens in sala palatij, Auditis... (ispušteno) sententiavit ipsum ser Franciscum Sforcio ad refectionem dictorum centum carrigiorum, declarando quod dictus Bulletinus de dictis careggijs (248) bonificetur dictae spectabili comunitati in dicta carratata...«. Vidi KCL, list 21. ro.
- 168 O visini prihoda što ih je primio 1568. godine nadzornik Bastije od karatade izdao je potvrdu rašporski kapetan Priuli 3. travnja 1659. godine. Vidi, Provveditori ai Boschi II Atti pubblici, 1553—1770, A. S. V.
- 169 Na istom mjestu.
- 170 Odluka Nadal Donada patrona Arsenala i providura u Istri izdana u Grožnjanu 11. studenog 1564. godine Labinjani su se opravdavali da »per la Jmpopentia et pouertà sua non ha possudo... satisfar in tempo...«. KCL, list 13 to.

dražbi, pa moraju slati svoje ljude da po Motovunštini i okolici traže jeftinije prevoznike da obave njihovu obavezu.

S druge strane i krajevi u kojima se obaveza prevoza izvršava neposredno, vlastitim radom i stokom, smatraju tu dužnost prevoženja drva za Arsenal nepodnosivim teretom. Koparski podeštat Alviž Priuli u svom izvještaju Senatu 1577. godine prikazuje Koparštinu kao »... oličenje bijede. Mnogo su ljepše i udobnije staje mletačke Terraferme gdje se drži stoka negoli male slamne kolibe gdje stanuju ljudi na ovom području. Svakim danom raste ta bijeda sve više pa jedni prodaju goveda, drugi se sele u druge jurisdikcije jer smatraju da su više opterećeni od ostale Istre. Seljaci su se uostalom često tužili da su obvezani u općnoj karatadi da prevoze drva za Arsenal, a potom su oni sami iz Koparštine obvezani da prevoze vesla iz austrijskih krajeva...«¹⁷¹

Negotovanje Labinjana i Koprana pokazuje da je u to vrijeme općenito stanje seljaštva u Istri pod Venecijom, naročito zbog pritiska te obaveze za Arsenal, bilo vrlo teško. Nije se samo teret zbog sve većih potreba Arsenala i drugih magistrata u Veneciji povećavao. Njega su povećavali i oni kojima je bilo povjereno od Venecije njegovo provođenje u djelo. Jedan od koparskih podeštata izvještavao je Senat godine 1589. u pogledu obaveze prevoženja kola za Arsenal da je »ona postala predmet trgovine raznih osoba koje tim putem opterećuju one bijednike, misleći samo na svoj interes uz ogromnu štetu i propadanje tih bijednika...«¹⁷² Nije blaži ni izvještaj Franje Capella, također koparskog podeštata, predan 17. svibnja 1596. godine Signoriji, koji izravno napada prote »jer se i oni većinom sporazumijevaju sa zakupnicima i s drugima, a uzrok je Vašoj Prejasnosti dobro poznat...«¹⁷³ Signorija je još 1589. godine bila pokrenula u tom pogledu neku istragu, ali nisu poznati njeni rezultati, niti su se prilike u Istri što se toga tiče poboljšale ili promijenile.

Politički događaji, ratovanja i pustošenja koja su prolazila Istrom na početku XVII stoljeća onemogućili su za neko vrijeme Veneciji besplatno upotrebljavanje seljačkih goveda za prevoz drva za Arsenal. Mletačko ratovanje i sukobi s Uskocima odvijali su se dobrim dijelom upravo na području Istre. Uzajamna pljačkanja, uništavanja imovine a naročito oti-

171 »... tanto miseri che ho cavalcato la maggior parte del territorio, che si può dir la miseria istessa, et molto più belle et comode sono le stale di terraferma, dove stan li animali bruti, che in questo territorio dove habitan li huomini con piccoli tugurij quasi tutti di paglia, et ogni giorno cresce maggior calamità per chi vende i buo, chi si parte ad habitar altre jurisdictioni...«. Relazione del N. H. S. Alvise di Priuli ritornato Podestà et Capitano di Capo d'Istria — 1577. A I, vol. VI (1890) str. 77—78.

172 Iz izvještaja što ga je podnio koparski kapetan (vjerojatno Petar Lore-dan) Vijeću deseterice citirao je zaključak Senata od 6. listopada 1589. u pogledu karatade: »questa materia è ridotta in mercantia di diverse persone, le quali aggravando per questa via quelli miserabili attendono al loro proprio interesse con molto danno et ruina di essi poveri sudditi...«. Vidi, Senato Mare, 1589, 6. listopada, AI vol. XII (1896) str. 58—59.

173 »... però anca loro (t. j. Proti Arsenala!) il più delle volte a compiacimento di essi Conduttori, o altri si accomodano al loro desiderio per le cause che la Serenità Vostra puo ben considerare...«. Vidi, Relazione del Nob. Homo Ser Francesco Capello etc., AI vol. VII (1891.) str. 102. i sl.

manje stoke — koja je u takvu načinu ratovanja bila vrlo podesna za brzo odvođenje, jer se sama kretala pred goničima — opustošili su i sasvim upropastili seljačka gospodarstva u Istri.

Kad je Venecija 1616. godine, po smirenju ratovanja, opet počela sjeći drvo u istarskim šumama za potrebe Arsenala i Magistrata artiljerije, Signorija nije imala hrabrosti da istarsko seljaštvo odmah podvrgne obavezi besplatnog prevoženja drva kolima. Zato je rašporskom kapetanu slala novac da plati prevoznike, dopuštajući to kao način plaćanja, jer bi podnašanje tereta prevoza od podanika u Istri bilo »...prevelik teret u poteškoćama i neprilikama u kojima se sada nalazi ta pokrajina«. Zato je Senat naredio da se preveze »samo stotina posječenih grabova« i da se prevoznicima isplati odgovarajuća naknada za njihov rad za račun Signorije. »No to treba da bude samo za taj put i samo u toj zgodi zbog dobrote države, čime se ne derogira nipošto njihova obaveza da vrše takve prevoze«. Kolike li predostrožnosti mletačke Signorije da ne bi istarsko seljaštvo izrabilo njenu dobrotu! To je jedan od karakterističnih primjera mletačke dobrohotnosti prema njenim podanicima. Ograničavanje prevoza drva na samo stotinu stabala zato što mora da njegov prevoz plati i Signorija pokazuje kako su mletačke financije bile temeljito uzdrmane nakon tog rata.¹⁷⁴ I iduće godine morala je Venecija izuzeti istarsko seljaštvo od obaveze prevoženja drva. Trebalo je da i ta zgoda bude po riječima Senata *izuzetna*. Iz izvještaja viceprovidura u Istri Bernarda Tiepola od 4. rujna 1618. godine, međutim, vidi se da je on pored novca Signorije za vršenje prevoza drva, jer se nije mogao vršiti raspored karatade, upotrijebio i novac koji je preostao od prijašnjih karatada...¹⁷⁵

No već 1620. godine, kada je iz motovunske doline trebalo izvesti veće količine posječenih brestova potrebnih Magistratu artiljerije, Senat je odredio da polovicu troškova prevoza treba da dadu istarske komune, a drugu polovicu Signorija. Malo je vjerojatno da su cigle tri godine od sklapanja mira (Madrid 1617) bile dovoljne da se oporavi seosko stanovništvo Istre da bi se moglo pristupiti takvoj mjeri. Budući da nema više podataka u izvorima o takvim primjerima mletačke dobrohotnosti, vrlo je vjerojatno da je otada za sve prevoze drva u Istri primjenjivana pri-

174 »... dobiate ordinar la condotta di cento legni solamente di carpene et pagar li conduttori delle loro fatiche con quella ricognitione che ui parera conveniente a conto della Serenità Nostra, il che sia et s'intenda per questa volta et in questa occasione solamente per pubblica benignità, et senza che resti punto derogato all'obbligo che tengono de simili condotte...«. Vidi, Senato Mar MDCXVI, XVIII detto (Marzo), Registro 74, ASV.

175 »In tante combustioni di guerre, et d'altri negotij non ho pretermesso il taglio de legnami per la Casa del Arsenal, Acque et altri Magistrati nella Vale di Montona, et altri boschi, facendoli condurre con carri alla marina, ne potendosi gettar la carrata solita per la calamità del paese, et hauendosi compiaciuto Vostra Serenità spendere del suo proprio danaro in queste condotte mi auantaggiai molto nell'accordo, et presi espediente d'impiegar con l'auento publico in questi affari alcuni danari, che soprauanzauano delle carrate passate, et restauano depositati in mano d'altri.« Relation dell'Illustrissimo Bernardo Tiepolo ritornato Viceproveditor General in Istria letta nell'Eccellentissimo Colleggio 1618 a 4 Settembre. Vidi, Colleggio V. Secreta. Relazioni busta 71 ASV.

jašnja prokušana i za mletačku državnu kasu mnogo zgodnija metoda dijeljenja tereta besplatnog prevoza drva karatadom na istarske seljake.

I dok su tako iz godine u godinu raspoređivane karatade osjetljiviji i čovječniji providuri koji su se vraćali sa službenih obilazaka iz Istre ovako su izvještavali Signoriju: »Prigodom mojega posjeta, piše Giulio Contarini godine 1626, vidio sam krajeve i gradove bez biskupa i bez rektora. Tima je glavno da pokupe plaće i ostale prihode. Malo ostaju u svojim sjedištima i tako nema tko da dijeli pravdu. Ako pak ostanu u mjestu potaknuti na to koristoljubljem, tada budno paze da izvuku što više novca divlje napadajući zajedno sa njihovim kancelarima bez milosrđa i milosti bijedne podanike«. ¹⁷⁶ Tri godine kasnije, godine 1629, pisao je Zaharija Bondumier, drugi providur istarski: »Pokrajina općenito produžuje ubrzanim korakom k svojoj propasti. Oni, naime, koji bi zbog javnog interesa trebalo da pomognu (kakva je i bila namjera vaše Prejasnosti) da se ona sačuva, što više, da ona i napreduje, upravo ti kao polipi i pijavice ne prestaju da stalno piju krv podanicima pa su ih tako iscrpli da nisu više sposobni za život, a niti da služe vašu Prejasnost«. ¹⁷⁷

Unatoč takvu stanju koje sigurno prikazi mletačkih predstavnika, koji su službeno obilazili Istrom, nisu imali razloga da pogoršavaju, ipak su se i nadalje vršile sječe šuma, a kao nužna posljedica toga nastavili su se i besplatni prevozi za Arsenal. Težina tereta prevažanja, i vjerojatno nastojanja pučana i seljaka da dio tereta koji ih je pritiskao svale na leđa građana plemića dovode do toga da tih godina Labinjani, članovi gradskog vijeća, ishođuju oslobođenje od obaveze prevoza. Zbog toga je izbio spor i neredi (1632. godine) koje je uspio smiriti tek sam Antun Civran, generalni providur Dalmacije i Albanije. ¹⁷⁸ No ni poslije toga nisu, kako to pokazuju sačuvani spisi u Labinu, pučani priznavali građanima plemićima dobiveno oslobođenje od te obaveze bez protivljenja. ¹⁷⁹

Godine 1638. sjekla se šuma po cijeloj Istri. Odmah u početku godine pohvaljen je rašporski kapetan zbog nastojanja oko sječe drva za Arsenal. Za prevoz ogromnih stabala, posječenih u dolini Motovuna, morala su se

176 »...Io nella visita c'ho fatta ho vedute le terre e città vacue de Vescovi e senza Rettori, i quali bastando loro i salarii ed altri emolumenti poco vi risiedono e così la giustizia non ha il suo dovere, ovvero che standovi anco guidati dalla dolcezza dell'utile, invigilano solo a cavar danari, invehendo unitamente cò cancellieri loro nella miseria dei sudditi, senza carità e pietà alcuna...«. Vidi, Relazione del Proveditor in Istria ser Giulio Contarini, 6. Febraio 1626. A I vol. V (1889), str. 110.

177 »...La Provincia in universale continua e frettoloso passo alla sua destructione, perchè quelli che per l'interesse publico doveriano assister (com'è mente della Serenità Vostra) alla preservatione, anzi all'augumento della medesima, sono ventose e sansughe continue a poveri sudditi, da quali mai staccandosi a succhiar il sangue, gl'hanno affatto estenuati e ridotti mal buoni a viver per se, nonchè da poter esser riguardati per servitio di Vostra Serenità.« Vidi, Relazione 15. maggio 1629. del Proveditor in Istria Zaccaria Bondumier, A I vol. V (1889), str. 138.

178 Vidi, Senato Mare, 1632, 9. prosinca, A I vol. XIII (1897), str. 365—367. Zati: KPL list 134 to., i list 100 to.

179 Vidi KPL list 134 ro. i to. Pismo A. Morosinija podesta iz Kopra, od 3. veljače 1643.

graditi specijalna kola. Drvo se sjeklo ne samo u dolini Mirne već i u Labinštini i u području Bujštine i Novigrada.¹⁸⁰ I naredne godine nastavilo se sjeći drvo po cijeloj Istri. Teret je bio tako golem da je samo u dva navrata, tj. u dvije karatade rašporski kapetan »izvukao iz onih bijednih podanika sedamdeset hiljada libara«. Prema izvještaju Alviža Tiepola, zapalo ga je da izveze iz Istre najveće količine drva, »... a me forsi sarà toccato il peso più grave, et il taglio di numero più considerabile...«, a on je taj zadatak izveo produživši da primjenjuje isti način izvršavanja prevoza drva za Arsenal kakav je uveo njegov predšasnik Ivan Basadonna, rašporski kapetan.¹⁸¹

11. Promjena u postupku za utvrđivanje obaveze

Ivan Basadonna, koji je kapetanovao od 1636. do 1638. godine, uveo je, prema izvještaju Alviža Tiepola, takve novosti u način udovoljavanja obavezi besplatnog prevoženja drva za Arsenal, da su temeljito utjecale na veličinu tereta što ga je uzrokovao besplatni prevoz drva. No tek iz navedena Tiepolovog izvještaja razabiremo u čemu su se sastojale te promjene. Tiepolo je svakako prvi od rašporskih kapetana uvidio ozbiljnost problema koji je nastajao u Istri nesmiljenim iscrpljivanjem istarskih seljaka, što se provodilo dobrim dijelom upravo tim besplatnim prevoženjem drva za Arsenal. On je jedini od istarskih mletačkih reprezentanata upravo radi toga gotovo cijeli svoj izvještaj podnesen Signoriji prigodom vraćanja sa službe, posvetio pitanju obaveze prevoženja drva za Arsenal.

Po mišljenju Tiepola dužnost besplatnog prevoženja drva za Arsenal jest glavna i najteža obaveza koju snosi istarsko stanovništvo. »Možda je to i najvažnija i najkorisnija obaveza za Prejasnu koju izvršava ona bijedna pokrajina«. Upravo zbog toga smatra Tiepolo da je bila dužnost svakog mletačkog predstavnika da joj posveti punu pažnju. Tiepolo smatra da je on tako postupio, jer bi inače zbog sječe izvršene u ogromnim količinama bio upropastio mnoge podanike, a uz to ni drva ne bi bila prevezena do utovarnih mjesta.

Tiepolo je smatrao da je osnovna pogreška prijašnjeg načina prevoženja drva za Arsenal bila u tome što se provodilo procjenjivanje i žigosanje svakog drva odgovarajućom količinom kola. To su žigosanje i procjenjivanje, po riječima Tiepola, »vršila dvojica koji su se nazivali deputati, kojih savjest nije odgovarala njihovoj dužnosti, već je bila sklona izopačenosti. Ne zadovoljavajući se ogromnim doznakama koje su dobivali, a koje su premašivale stvarnu plaću za njihov rad, povećavali su u sporazumu sa zakupnicima veličinu troškova, tako da ga katkad bijedni podanici nisu mogli podnositi.«

180 Vidi, Senato Mare 1638, 31. ožujka, A I vol. XV (1899), str. 2; Senato Mare, 1638, 25. kolovoza, A I vol. XV (1899), str. 5; Senato Mare, 1638, 29. listopada, A I vol. XV (1899), str. 6; Senato Mare, 1638, 16. listopada, A I vol. XV (1899), str. 6; Senato Mare, 1639, 12. siječnja, A I vol. XV (1899), str. 7—8.

181 Vidi, Relazione del Nobil H. Alvise Tiepolo ritornato di Capitano di Raspo presentata ai 18. Agosto 1640. A I vol. IV (1888), str. 311—315.

Mada je institut deputata istarskih komuna bio zaveden gotovo stotinu godina ranije, i mada je vrlo vjerojatno da je takvo izrabljivanje njihova položaja bilo već odavno uhodano u provođenju prevoza drva za Arsenal, zapazio ga je tek rašporski kapetan Ivan Basadonna negdje između 1536. i 1538. godine. On je ukinuo prevoženje koje se osnivalo na žigosanju stabala, i umjesto toga uveo način neposrednog davanja u zakup prevoza drva.

Bio je time zadan težak udarac deputatima koji su sada izgubili glavnu sadržinu svoga rada: obilaženje šuma, procjenjivanje i žigosanje drva i stabala, kontrolu izvoza od zakupnika i prevoznika. I deputati i prevoznici (carrizadori) stali su ometati taj način prevoza, jer im je izmakao način neopravdana zarađivanja na leđima istarskog seljaka. No Tiepolo je produžio novim načinom prevoženja, koji je uveo Basadonna. On je na sastanku predstavnicima općina prigodom određivanja karatade dao da se odredi cijena za najdulji prevoz drva, dok je sve ostalo posvršavao sam Tiepolo. Na temelju tih cijena pozivani su zakupci da se natječu za obavljanje prevoza. Po sklapanju ugovora sabiranjem ugovorenih zakupnih cijena uz dodatak ostalih troškova dobivao se ukupan iznos izdataka za konkretni prevoz. Taj se iznos dijelio na ukupan »broj slobodnih volova«, tj. onih koji su ostali podložni obavezi prevoženja.

Tiepolo je u svom izvještaju Senatu prikazao sve primjere oslobađanja i izuzimanja od obaveze besplatnog prevoza za Arsenal, kako smo to naprijed već pokazali, i podvrgao ih oštroj kritici. On je isticao »da je zbog izuzimanja tolikog broja najimućnijih, cijeli teret svaljen samo na najnesretnije bijednike u onoj pokrajini«; pored toga — navodi Tiepolo — ima nekih koji imaju tako malo savjesti da izbjegavaju toj obavezi davanjem u najam svojih goveda pod uslovom da najmitelj obradi razmjerno njihovo zemljište pa zbog toga oni nemaju više nikakvih troškova.«

»No ni to nije dovoljno što je na sastanku predstavnika općina sav teret prevoza prebačen na leđa siromašnih podjelom na svako govedo. Službenici koji imaju zadatak da naplate novac i da ga prenesu u onaj kaštel (misli Buzet!) zahtijevaju prilične iznose, tako da katkada samo za njihovo zanimanje dobivaju jednu do dvije libre po govedu. Pored toga izuzimaju ih od obaveze, a općine im daju još plaće i nagrade za druge funkcije.«

Zbog važnosti te obaveze prevoza za Arsenal Tiepolo je predlagao da bi trebalo da svi snose njen teret, i da ne bude nitko od njega izuzet, osim onih koje će Senat odrediti. Na taj bi način postala obaveza mnogo lakša. Za poslove oko obaveze prevoza drva za Arsenal, prenošenje novca i slično, po njegovu mišljenju, trebalo je zapošljavati službenike koji dobivaju plaću s drugog naslova, pa bi te poslove obavljali bez posebne nagrade.

Promjene koje su uveli Basadonna i Tiepolo u postupku utvrđivanja veličine obaveze besplatnog prevoženja drva za Arsenal svode se u stvari na odstranjivanje postupka bilježenja i žigosanja stabala koja je trebalo prevesti. Taj je posao, kako smo već pokazali, bio uveden četrdesetih godina XVI stoljeća, jer su istarske komune i općine željele kontrolirati rad

službenika Mletačkog arsenala. U početku je taj sistem kontrole bio djelotvoran, no doskora su se, kako se vidi iz razvoja, deputati koji su morali da nadziru i svojim poštenjem prednjače, pretvorili u nove još gladnije izrabljivače. Ako sudimo po labinskim primjerima, deputati su u pravilu bili građani plemići: Luciani, Quarengi i sl., pa su plemići imali glavnu riječ uopće u gradskoj upravi a konačno i funkcija deputata nesumnjivo je iziskivala ne samo pismenost, u ono doba bila je to rijetka pojava i među građanima plemićima, već i stanovita sposobnost i okretnost u mjerenjima i procjenama drva, dakle i dobro poznavanje računanja. Zbog toga morali su seljaci trpjeti da ih zastupaju ti građani plemići, koji nisu tražili drugo nego zgodu da ih izrabe. Stepen tog varanja i izrabljivanja mora da je bio dotjeran do takva obima da se konačno zgadio i mletačkim upraviteljima, koji i sami nisu bili naročito svijetla poštenja, kako to uostalom pokazuju česti izvještaji mletačkih providura.

Odstranjenjem deputata istarskih komuna iz postupka oko ustanovljavanja veličine obaveze prevoza drva za Arsenal vraćen je prijašnji postupak utvrđivanja obaveze kakav je bio na početku XVI stoljeća. Time je, istina, istisnut jedan sloj izrabljivača, pa je to — barem u početku — moralo da dovede do vidljiva smanjivanja tereta. No ne smije se gubiti iz vida da je to vraćanje na staro ostavilo sada slobodne ruke funkcionerima koji su u ime rašporskog kapetana vršili sve poslove oko podjele obaveze, a zbog nepoštenja kojih je upravo bila zavedena kontrola deputata istarskih općina.

Zbog izvršene promjene nije se više dijelio ukupan broj kola na ukupan broj goveda, već ukupni troškovi prevoza na ukupan broj goveda. Otada su istarske općine sve od reda imale da plaćaju svoj udio u obavezi besplatnog prevoženja drva za Arsenal u gotovu novcu. Od utjerivača prikupljeni iznosi u komunama slali su se rašporskom kapetanu u Buzet. Kod njega je od tog vremena formirana posebna blagajna za karatadu, kako su u to vrijeme već gotovo općenito nazivali cijelu obavezu prevoza drva za Arsenal. U izvorima razlikuje se ta »cassa della Caratada« od »slobodne kase«, kojom je slobodno raspolagao rašporski kapetan (cassa libera).

12. Neuspjeli pokušaj poništenja svih oslobođenja od obaveze prevoza

Tieplovo obrazlaganje da je broj oslobođenih od obaveze besplatnog prevoza drva za Arsenal prevelik, i prijedlog da se većina tih oslobođenja ukine nisu imali uspjeha kod Mletačkog senata. Sva oslobođenja ostala su i nadalje na snazi. U vrijeme neposredno poslije Tiepolova kapetovanja bilo je i opet obnovljeno oslobođenje koparskih građana.¹⁸² Oslobođenje koje su uživali župani htjelo se u praksi protegnuti na sve islužene župane. Kako su naslov župana zadržavali svi isluženi župani poslije izmjene njihove jednogodišnje službe, vjerojatno se zato pokušalo proširiti oslobođenje i na njih. Međutim je Jakov Bragadin godine 1651, kao inkvizitor u Istri, objasnio da su župani oslobođeni od te obaveze samo dok traje

182 Vidi Statuta Justinopolis, Venetiis MDCLXVIII, str. 161.

njihova služba.¹⁸³ Iz knjige karatade rašporskog kapetana za 1662. godinu vidi se da su oslobođenje od obaveze uživali i svi požupi.¹⁸⁴

Dvadeset i tri godine poslije Tiepola i opet je jedan od mletačkih reprezentanata u Istri ustao protiv priznavanja tako velikog broja oslobođenja od obaveze prevoza. Angelo Zusto vraćajući se s funkcije koparskog podeštata i kapetana isticao je pored ostalog u svom izvještaju podnesenom Senatu 3. rujna 1663. godine »... da bi u tom podavanju trebalo da sudjeluju svi bez izuzetka. Na taj bi način opći teret postao lakši, a Prejasna bi bila bolje i brže poslužena...«¹⁸⁵ Pozivajući se na izvještaj Angela Zusta, Senat je naredio iste godine rašporskom kapetanu da poništi sva oslobođenja od obaveze prevoženja drva za Arsenal koja su izdali mletački »rappresentanti« u Istri, a koja nije potvrdio sam Senat.¹⁸⁶ Ne znamo zašto je Senat tada tako brzo reagirao: da li je bio toliko utjecajan Angelo Zusto, ili je tome bila razlog nada koju je stavljaio Zusto u izgled da će Prejasna biti »brže i bolje poslužena«.

Uspjeh ove mjere bio je vrlo skroman. Broj onih koji su zbog ukidanja oslobođenja u takvu obliku potpali pod obavezu, mada možda i relativno znatan jer su oslobođenje izgubili župani, požupi, seoski svećenici i sl., nije mogao da dođe potpuno do izražaja, jer se broj goveda u Istri iz godine u godinu sve više smanjivao. Zadržavši na snazi oslobođenja koja je potvrdio ili sam izdao, mletački je Senat postupio polovično. Uz to je potaknuo sve one koji su imali razloge slične onima koji su dotada bili po njima oslobođeni da zatraže isto takvo oslobođenje. Vjerojatno pritisnut takvim razlozima, Senat je deset godina kasnije, 1673. godine, upozoravao rašporskog kapetana da su građani Novigrada slobodni od obaveze prevoženja drva za Arsenal na temelju nekakva njihova privilegija.¹⁸⁷ Iste godine Senat je tražio od rašporskog kapetana osnovna obavještenja o privilegiju koparskih građana da ne moraju prevoziti drva za Arsenal, mada je to oslobođenje bilo posebnim dukulom potvrđeno od Venecije stotinu godina ranije.¹⁸⁸ Konačno, Senat je išao tako daleko da je zbog uštede nekoliko dukata priznavao oslobođenje od obaveze besplatnog prevoza drva za Arsenal. Na prijedlog bivšeg koparskog podeštata i kapetana Zuana Gabrijele Contarinija priznato je 24. ožujka 1677. godine jednom kaplaru i dvanaestorici vojnika iz Černida, koji su bili posada

183 »... Che li Zuppani solamente per il tempo che saranno in Carica siano essenti dall'obbligo de Carizi giust'a quanto si osserua in tutta questa Provincia.« Vidi, KPL, list 152.

184 Vidi na raznim mjestima u knjizi karatade rašporskog kapetana za 1662. godinu. Knjiga se sačuvala u vrlo oštećenom stanju od vlage. Knjiga ima 140 listova, a nalazi se u HAR.

185 »... Quando però si paresse alla prudenza pubblica che a tall'imposizione concorrer vi dovesse ogn'uno, nessuno eccettuato, il peso in universale si renderebbe piuscave, e la Serenità Vostra alle occasioni rimarebbe meglio e più celermente servita.« Relazione del N. H. Angelo Zusto, AI vol. VII (1891), str. 352.

186 Senato Rettori, 1663, 6. listopada, AI vol. XIX (1903), str. 12.

187 Senato Mare, 1673, 28. prosinca, AI vol. XVI (1900), str. 70.

188 Senato Rettori, 1673, 15. srpnja, AI vol. XX (1904), str. 16.

189 Senato Rettori, 1677, 24. ožujka, AI vol. XX (1904), str. 250.

190 Senato Mare, 1681, 12. travnja, AI vol. XVI, (1900), str. 89.

tvrđave u Puli, oslobođenje od obaveze besplatnog prevoženja drva za Arsenal zato što su se odrekli plaće.¹⁸⁹ Upravo je taj posljednji primjer najjasnije pokazao da su Veneciji bili njeni podanici u Istri i obveznici te teretne obaveze prevoza drva posljednja briga i misao, a da je osnovni pokretač njenih akata bio njen vlastiti interes pa ma kako neznan bio.

Teret obaveze tjerao je obveznike da pokušavaju tražiti oslobođenje, pogotovu kad su imali primjere u koje su se mogli ugledati. Godine 1681. zatražili su i umaški građani za sebe oslobođenje od obaveze prevoza za Arsenal.¹⁹⁰

13. Veličina tereta obaveze u toku XVII stoljeća

Već same vijesti o nastojanju da se obveznici karatada oslobode od nje privilegijem upućuju na to da je ta obaveza i u toku XVII stoljeća bila vrlo teretna, jer je često izvršavana, i da joj je upravo zbog toga nastojao izbjeći svatko tko je iole mogao.

Nepotpuni izvori, pa prema tome i podaci, pokazuju da je u toku 1643. godine u Istri posječeno od 700 do 800 krivih stabala (tzv. storčami),¹⁹¹ a godine 1645. 300 isto takvih stabala;¹⁹² da su 1647. godine Motovun a prema tome i sve ostale istarske komune plaćale karatadu od 1 libre po govedu;¹⁹³ godine 1648. dijeljena su individualna oslobođenja od karatade;¹⁹⁴ da je godine 1658. naredeno koparskom kapetanu da posiječe 5000 stupova i da ih otpremi generalnom providuru u Dalmaciju;¹⁹⁵ iste godine je naredeno istom kapetanu da započne s prevozom 2100 stupova, koji su posječeni pod Grožnjanom;¹⁹⁶ iste godine 1658. naredena je karatada od 77.026 kola;¹⁹⁷ 1662. godine šalju se u Kopar lađe da prevezu u Dalmaciju 3000 stupova;¹⁹⁸ iste godine određena je sječa 300 jasena,¹⁹⁹ a iste godine po karatadi otpada na svako od istarskih goveda plaćanje od jedne libre i jednog solda.²⁰⁰ 1664. godine bilo je naredeno koparskom podeštatu da i opet siječe stupove za fortifikacije u Dalmaciji;²⁰¹ godine 1666. pozvan je koparski podeštat da žurno pošalje u Dalmaciju pored černida joj i 14000 stupova;²⁰² 1668. godine pozvan je rašporski kapetan da pošalje

191 Senato Mare, 1643, 20. srpnja, AI vol. XV (1899), str. 46.

192 Senato Mare, 1645, 22. kolovoza, AI vol. XV (1889), str. 64.

193 Luigi Morteani, *Storio di Montona*, Trst 1895, str. 184.

194 Senato Mare, 1648, 15. srpnja i 29. prosinca, AI vol. XV (1899), str. 291. i 196.

195 Senato Rettori, 1658, 2. svibnja, AI vol. XIX (1903), str. 5.

196 *La Provincia dell'Istria*, a. XVIII (1884), str. 187.

197 Potvrda rašporskog kapetana Jerolima Priulija od 3. travnja 1659. da je 22. veljače 1658. godine bila »bačena« karatada za izvoj drva iz Motovunske šume na 77.026 kola. Vidi, *Proveditori ai Boschi II, o Atti pubblici (1553 do 1770)*, u ASV.

198 Senato Rettori, 1662, 16. prosinca, AI vol. XIX (1903), str. 10.

199 Vidi, list 1 ro. Knjiga karatade rašporskog kapetana za 1662. u HAR.

200 U istoj knjizi, list 114.

201 Senato Rettori, 1664, 29. studenog, AI vol. XIX (1903), str. 13.

202 Senato Rettori, 1665, 31. siječnja (M. V.), AI vol. XIX (1903), str. 13.

Arsenalu određene količine obrađenog drva (»brazzuoli e stortami«);²⁰³ 1669. godine pohvaljen je koparski podeštata za sječu i prevoz stupova;²⁰⁴ 1670. obaviješten je pulski knez i providur da će Arsenal poslati brodove po razno obrađeno drvo koje je tamo ležalo;²⁰⁵ godine 1672. naređeno je rašporskom kapetanu Lunardu Marcellu da posiječe 100 brestova, a on poziva na podnošenje prijave o broju goveda u svakoj komuni;²⁰⁶ godine 1673. plaćana je karatada po jedan dukat od svakog para goveda;²⁰⁷ godine 1676. pozivan je rašporski kapetan da pošalje »Magistratu nad vodama« 6000 hrastova koji su mu određeni;²⁰⁸ godine 1677. sječena je hrastovina povrh Lima;²⁰⁹ iste godine sječeno je 431 krivih stabala (stortami) za Arsenal pod nadzorom koparskog kapetana, pa je »bačena« i karatada;²¹⁰ godine 1685. bila je naređena sječa 200 jasenova i 150 brijestova u Motovunskoj šumi;²¹¹ na istom mjestu iste godine bila je naređena još sječa 6000 hrastova;²¹² 200 jasenova 1686. godine;²¹³ naredne godine 1687. bilo je naređeno da se posiječe 10000 stupova za »Magistrat nad vodama«²¹⁴, a nešto kasnije da se posiječe još 150 jasenova.²¹⁵

Ponovo ističemo da je ovo nabranje nepotpuna slika onoga što se je u stvari sjeklo, a naravno poslije toga i prevozilo, za mletačke magistrature »nad vodama«, »za artiljeriju« i za sam Arsenal. Ti su podaci prikupljeni iz raznih izvora, ali su svi vjerodostojni. Karatade su bile naređene vjerojatno svake godine, a nekih godina, kao i ranije, i više puta. Od tih udara u oči ona iz 1658. godine kada je trebalo iz istarskih šuma izvesti 77.026 kola. Kad bismo uzeli da je prevoz svakih kola stajao samo jednu libru, i da je broj goveda bio isti kao i dvije godine kasnije (1660), tj. okruglo 5300, tada bismo dobili da je samo te godine istarski seljak morao platiti za svako govedo nešto manje od 15 libara. Sigurno nisu bile mnogo slabije ni one karatade kada je u Istri trebalo posjeći 12000 ili 14000 stupova za utvrđenja u Dalmaciji ili pak 6000 hrastova za Arsenal.

Teret koji je bez prekida tištio istarske seljake pod Venecijom i teške posljedice koje su se sve više ogledale u zaostalosti i bijedi sela nisu mogli iz njih više iscijediti ni pritužbe ni žaljenja. Tek se pokatkad javlja i opet neki izvještaj nekog razumnijeg i čovječnijeg mletačkog podeštata koji,

203 Senato Rettori, 1668, 7. travnja, AI vol. XIX (1903), str. 24.

204 Senato Rettori, 1669, 31. kolovoza, AI vol. XIX (1903), str. 29.

205 Senato Rettori, 1669, 9. siječnja, (M. V.), AI vol. XIX (1903), str. 31.

206 Pismo od 11. ožujka 1672. godine. Vidi, *La Provincia dell'Istria*, XVIII (1884), str. 187.

207 Senato Mare, 1673, 28. prosinca, AI vol. XVI (1900), str. 70.

208 Senato Rettori, 1676, 5. rujna, AI vol. XX (1904), str. 43.

209 Senato Rettori, 1677, 31. ožujka, AI vol. XX (1904), str. 250.

210 Senato Rettori, 1677, 14. kolovoza, AI vol. XX (1904), str. 252.

211 Nalog Vijeća desetorice u Veneciji od 18. lipnja 1685. Vidi, *Proveditori ai Boschi II o Atti pubblici (1553—1770)* u ASV. i T. Luciani, *Notizie e documenti per la conoscenza delle cose istriane* u *La Provincia dell'Istria*, a. VI (1872), str. 1133.

212 Nalog Vijeća desetorice u Veneciji od 20. kolovoza 1685. Na istom mjestu.

213 Nalog Vijeća desetorice u Veneciji od 19. kolovoza 1686. Vidi na istom mjestu.

214 Nalog Vijeća desetorice u Veneciji od 17. ožujka 1687. Vidi na istom mjestu.

215 Nalog Vijeća desetorice u Veneciji od 28. srpnja 1687. Vidi na istom mjestu.

vraćajući se sa službe u Istri, iznosi u kakvu jadnom stanju živi istarsko selo. »Najveći teret koji podnosi pokrajina je onaj karatade za prevoz drva iz Motovunske šume. To je zaista vrlo osjetljiva obaveza, koja se dijeli samo na volove koji se upotrebljavaju za rad. Zbog toga se mnogi lišavaju stoke da bi se time oslobodili i od obaveze. Posljedica toga je slaba obrada tla i potpuna propast sela...«²¹⁶

Već je istaknuto da ograničenje priznatih oslobođenja od obaveze prevoza, izvršeno od strane Senata godine 1663, nije dovelo do nekog bitnog smanjenja tereta koji su podnosili istarski seljaci. Godine 1684. mletački je Senat odobrio koparskom podeštatu da smije iz državne kase uzajmiti novac »... onim siromašnim seljacima koji su još nesretniji zbog slabe ljetine...« da bi s tim novcem podmirili — karatadu.²¹⁷

Nije nam na žalost poznat sadržaj izvještaja što ga je podnio Senatu koparski podeštat i kapetan Vettore da Mosto potkraj 1686. ili na početku 1687. godine. Upravo je taj izvještaj potaknuo Mletački senat da naredi promjenu u dotadašnjem načinu raspodjele tereta obaveze za prevoz drva za Arsenal. Umjesto određivanja udjela prema broju volova, kako je dotada bilo uobičajeno, bilo je naređeno da se u toku dviju narednih godina učini eksperiment tako da se troškovi za izvršenje te obaveze podijele na način kako se vrši i podjela troškova za galijote, tj. odmjerivanjem i ubiranjem jedne »tanse« (tj. takse), »jer će na taj način obaveza postati općenitija, a uz to će biti olakšani i prevozi drva.«²¹⁸

Tom odredbom Mletačkog senata otvara se u Istri za obavezu snošenja troškova prevoza drva za Arsenal jedan nov pokusni period, koji je trajao skoro trideset godina i koji se kasnije — uz neke minimalne promjene — produžio do propasti Republike.

14. Pokusna raspodjela troškova obaveznog prevoza u obliku novčane takse glavarine (1687—1698)

Obaveza besplatnog prevoženja drva za Mletački arsenal od svojih početaka polovicom XV stoljeća do promjena izvršenih zaključkom Senata od 1687. godine teretila je seljačka domaćinstva koja su posjedovala ili držala volove. To su u stvari bila gospodarstva od srednje jačine naviše. U vremenskom rasponu od preko 230 godina obaveza je postepeno mijenjala svoj oblik, pa je od obaveze koju su mogli sami obveznici da fizički

216 »... Il maggior aggravio a cui soccombi la Provincia è quello della Caratà per causa della condotta di legni del bosco Montona. Gravezza veramente sensibilissima, ripartita solamente sopra li bo da lavoro, onde per scansarre la contributione molti se ne privano; Dal che procede con la poca coltura la dissolutione del paese...« Vidi, Relazione del N. H. Angelo Zusto etc., AI vol. VII (1891), str. 352.

217 Senato Rettori, 1684, 23. kolovoza, AI vol. XX (1904), str. 273.

218 »... in vece di gettarsi la Caratada sopra gli animali bovini, come è solito, habbia per il corso d'anni due a farsi un esperimento d'imponerla nella forma a punto, che si pratica nelle tanse per la contribution de Galeotti, onde più universal si riduca tal gravezza, e si facilitino le accennate condotte.« Vidi, Senato Mare, 1687, 15. svibnja, AI vol. XVI (1900), str. 110.

izvršavaju pretvorena u isključivo novčano podavanje; nepromijenjen je ostao teret koji je padao uvijek na istu vrst obveznika: na one koji su imali volove.

Mada su na svojim posjedima držali goveda za rad, ipak su od te obaveze bili izuzeti pripadnici nekih istarskih gradića komuna, koji su se nazivali građanima plemićima. To izuzeće stekli su privilegijima od Prejasne, u pravilu, zbog svojih zasluga prigodom predaje tih komuna Veneciji. Pored njih, kako je pokazano, bila su od obaveze izuzeta neka domaćinstva, jer su njihovi kućedomaćini vršili neke funkcije javne ili polujavne naravi, ili su inače stekli neke zasluge za Prejasnu.

Izvan obaveze ostale su brojne seljačke obitelji koje nisu posjedovale niti držale volove. Istina, pri zavođenju obaveze besplatnog prevoza drva za Arsenal u polovini XV stoljeća, ona domaćinstva koja nisu imala volova bila su opterećena jednom drugom fizičkom, radnom obavezom. Članovi tih domaćinstava morali su davati radnu snagu, tzv. »operarii«, za popravljivanje cesta, mostova i kanala kojima su se prevozila drva za Arsenal do utovarnih mjesta. Kako izvori pokazuju, ta je obaveza u toku XV i na početku XVI stoljeća vršena uvijek neposredno prije započinjanja prevoženja drva za Arsenal. Prema tome je ona bila isto tako česta kao i prevoženje drva, pa stoga i toliko teška. Čini se da se u toku vremena ta obaveza kulućenja na cestama stala vršiti sve ređe, bar je izvori sve ređe spominju. Radovi na uređivanju i čišćenju kanala i toka Mirne vršili su se kasnije plaćenim radnicima, dok su se radovi na čišćenju Raše i njena utoka u more zapustili.

Iz izloženog proizlazi da je najtežu obavezu u Istri, a takvom je prikazuju svi oni mletački magistrati koji su u Istru dolazili i o njoj progovorili u svojim izvještajima, snosio relativno mali broj obveznika gotovo dva i pol stoljeća. To je dovodilo do sve veće bijede i općeg propadanja poljoprivrede pa je konačno Mletački senat odlučio da pokuša odstraniti nejednakost u snošenju tog tereta i na taj način spasiti održanje te za mletačke interese tako važne obaveze. Da bi se to postiglo, Senat je naredio već pomenutim zaključkom od 15. svibnja 1687. godine da se u toku dviju narednih godina napusti dotadašnji način podjele troškova za prevoz drva Arsenalu na one koji su držali volove i da se pokuša izvršiti podjela tih troškova na način kako se vrši podjela troškova za galijote. Na taj je način trebalo da obaveza postane općenitija. Time bi se neminovno olakšalo i njeno ubiranje, a što je za Veneciju bila najvažnije, osigurala bi se sredstva za prevoz drva za Arsenal.

Podavanje za galijote sakupljalo se u Istri u obliku »tanse« ili »colte« u čvrstom, fiksnom iznosu i u promjenljivom — prema imovnim sposobnostima — ili određenom iznosu od svakog pojedinog domaćinstva.²¹⁹ Podavanju je potpadalo domaćinstvo preko svog kućedomaćina ili glave

²¹⁹ Vidi, Klen Danilo, Neka sabiranja i podavanja na području Cresa i Osora pod Venecijom, Jadranski zbornik, godina II, Rijeka, str. 316. i isti pisac: Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI—XVIII. st.), Rad Jugoslavenske akademije znanosti umjetnosti knjiga 318, Zagreb, 1959, str. 240, 260. i sl.

obitelji, »capo famiglia«. Imajući to u vidu, čak i bez obzira na oslobođenja, kojih je bilo i u obavezi podavanja za galijote, Senat je tačno predviđao da će se novim načinom podjele dobiti mnogo veći broj obvezanika nego što ih je dosada bilo za snošenje troškova prevoza drva za Arsenal.

Ne posjedujemo za sada tačnijih podataka o tome kako je izvršena prva pokusna primjena načela galijotskih »tansa« i »colta« na utvrđivanje i određivanje podavanja za troškove prevoza drva za Arsenal. Ipak će i ovih nekoliko podataka pružiti dovoljno svjetla da nam postane jasnije ono što je tada učinjeno i kakvu je reakciju izazvalo među obvezanicima.

Iz podataka koje prenosi Morteani u njegovoj Povijesti Motovuna i onih koje pruža labinski i novigradski arhiv vidi se da je 17. prosinca 1687. godine rašporski kapetan Iseppo Morosini izvršio raspodjelu ukupnih troškova prevoza drva za Arsenal, koji su iznosili 20.936 libara na 10.468 glava obitelji, koliko ih je tada bilo u mletačkom dijelu Istre. Time je na svako domaćinstvo stavljen teret od oko dvije libre.²²⁰ Sigurno je Morosini pri tome izvršio neka zaokružavanja iznosa da bi dobio tu okruglu svotu. Motovun koji je tada imao 753 glava obitelji morao je platiti 1506 libara, a Labin s Plominom 1654 libara, što znači da su tada imali zajedno 827 domaćinstava.

Takva raspodjela troškova i određivanje podavanja za njihovo pokrivanje značila je, u stvari, glavarinu. Sudeći po reakciji do koje je došlo čim su u Labinu pučani i građani saznali za tangentu podavanja, koje je otpadalo na njihovu komunu, glavarinom su bili zahvaćeni jednako i pučani i građani. Provođenje raspodjele nove glavarine kao i njeno ubiranje nije izazvalo poteškoće upravo kod onih koji su bili najviše pogođeni, a to su bili najsiromašniji seljaci, koji dotada nisu uopće potpadali pod obavezu karatade. Izvori kojima raspolazemo ne spominju niti jedan primjer protivljenja tih najslabijih. Najviše su se osjetili pogođenima u svojim privilegijama građani. Oni su dotada uspješno odbijali nasrtaje pučana na njihove privilegije. Zahvaljujući tome, građani plemići onih gradova i komuna u kojima su se oni uspjeli izdvojiti od ostalih pučana i zatvoriti u gradska vijeća, preko kojih su pod nadzorom mletačkih regenata upravljali cijelom komunom, stoljećima su bili izuzeti od obaveza i prevoženja i galijotanja kao i troškova za njih. Nova glavarina, koja ih je izjednačavala s pučanima, nije mogla zbog toga biti provedena tako jednostavno i glatko. Pokazao je to i primjer Labina.

Labinski pučani, koji su već prigodom podjela podavanja za troškove prevoza drva za Arsenal pružali najveći otpor labinskim građanima plemićima i nastojali postići ravnopravnost s njima bar u tom pogledu, čim je stigla obavijest rašporskog kapetana da Labin treba da naplati i pošalje svoju tangentu u općoj karatadi u iznosu od 1654 libre, odmah su shvatili da bi dio toga novca trebalo da dadu i njihovi građani plemići.

²²⁰ Vidi, Luigi Morteani, *Storia di Montona con appendice e documenti*. Trst, 1895, str. 184. primjedba 3). U vrijeme dok je Morteani koncem XIX stoljeća prikupljao podatke za svoju povijest, još je postojao bogat arhiv rašporskog kapetana.

Zbog protivljenja građana, pučani su odmah izabrali poslanike i poslali ih u Veneciju da interveniraju za vlastitu zaštitu.²²¹ Na to su i građani, prestrašeni od štete koju bi mogli trpjeti ako pučani uspiju, izabrali svoje poslanike i dali im nalog da pođu makar do samog dužda da ih brane od »nepravednih zahtjeva« pučana.²²²

U međuvremenu je labinsko gradsko vijeće izabralo tansadore, koji su izvršili otaksiranje imovinskih sposobnosti pučana i na njih raspodijelili dvije trećine ukupnog iznosa, što ga je rašporski kapetan odredio za Labin i Plomin, dok su obavijest o trećoj trećini — prema već uobičajenom postupku — poslali Plominu da ju oni naplate i pošalju. Na taj su način labinski građani mislili izmaći plaćanju glavarine koja je na njih otpadala. Kako je naplata podavanja od pučana bila povjerena četvorici predstavnika pučana, građani nisu znali kada je bila izvršena naplata, jer su je oni samostalno otpremili u Buzet. U podeštatovu je kancelariju bilo javljeno da je karatada naplaćena i poslana.

15. prosinca 1688. godine došla su iznenada u Labin iz Buzeta dva laka konjanika, tzv. »leggieri«. Poslao ih je rašporski kapetan s nalogom da ostanu u Labinu sve dok se ne naplati dužni iznos karatade.²²³ Sada je tek građanima u Labinu postalo jasno da su labinski pučani naplatili i otpremili u Buzet samo onaj dio karatade koji je na njih otpadao, obračunavši, vjerojatno, na isti način podavanje kako je izvršio rašporski kapetan, tj. sa po 2 libre na glavu obitelji. Labinske je građane naročito uznemirio dolazak spomenutih lakih konjanika, jer je njihov dnevni trošak iznosio za svakoga po 3 libre i 2 solda, što je, prema uobičajenom postupku, trebalo da snosi onaj koji je skrivio njihov dolazak. Toj nevolji građana pridošlo je još i to što su Plominci odbili da plate trećinu (»terzo carato«) karatade, kako je to bilo dotada uobičajeno, od ukupnog iznosa određenog za Labin i Plomin zajednički. Oni su bili zaključili da će svaka plominska obitelj platiti po dvije libre.²²⁴

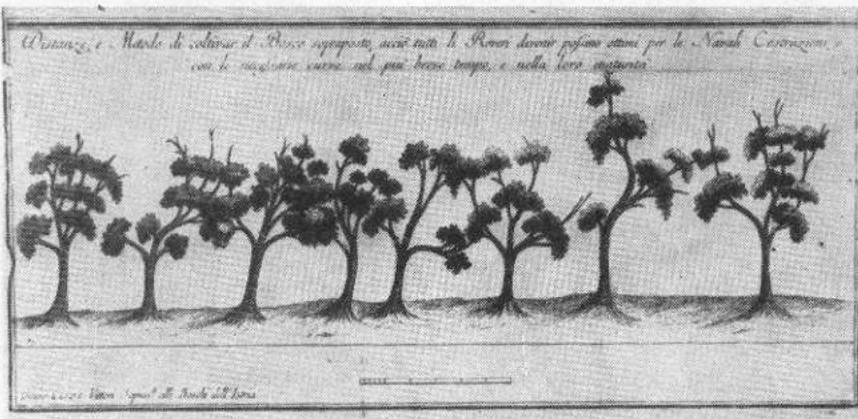
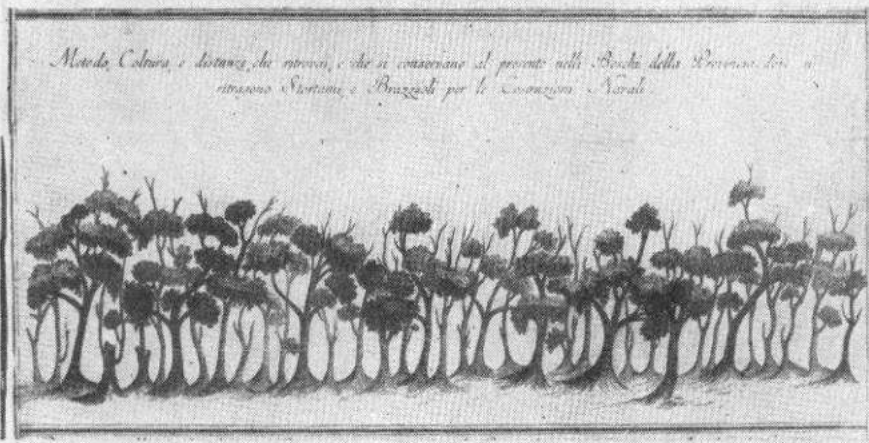
Labinski građani tako uvjereni u opravdanost njihovih vjekovnih privilegija, koji su im bili i nedavno potvrđeni, mada ih je to stajalo »nekih neugodnosti sa seljacima«, tuže se u zapisniku vijećanja održanog 19. prosinca 1688. godine da se već smireno pitanje sada ponovo pokreće, »jer što neki podanici ne odustaju od pogrešnog stava i žele da budu ravnici s građanima...«. U takvim teškoćama labinski građani pribjegavaju uobi-

221 »Hora porgendosi l'occasione di Caratada dell'Eccellentissimo Signor Capitano di Raspo getata tassa sopra capi di Famiglia, che subentra in loco della Caratà, che pagauano questi Popoli sopra animali Bouini, la quale douendosi assignare per le presenti urgenze, pretendendo li territoriali, che ancora noi dobbiamo esser soccombenti alla Tassa medema, il che riuscirebbe di gran nostro pregiudizio, e contrariante ai Privileggi nostri tante uolte dalla pubblica munificenza confermati. E però hauendo essi Territoriali eletto, per quanto intendiamo due Nuncij sopra queste sue ingiuste pretese per comparire auanti il Principe Nostro Serenissimo, e conueniente che ancor Noi sfedriamo auanti la pubblica Maesta le nostre ragioni... « Vidi Knjigu zapisnika sjednica vijeća grada Labina (1681—1717). list 127. tergo.

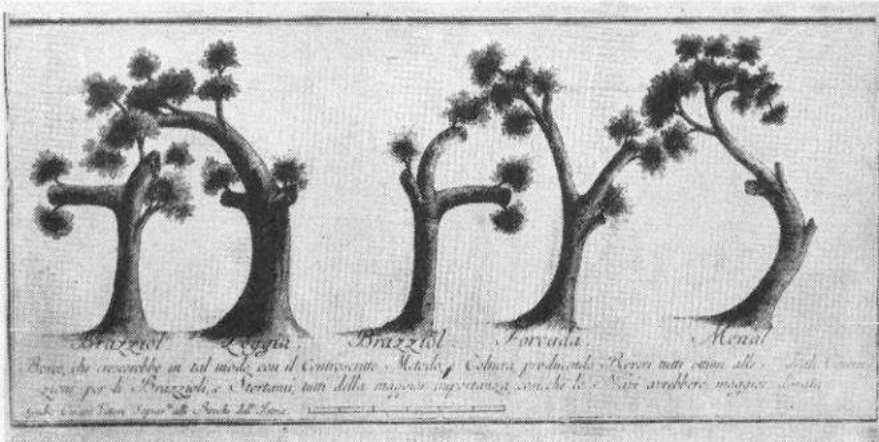
222 Ista knjiga, list 128. recto.

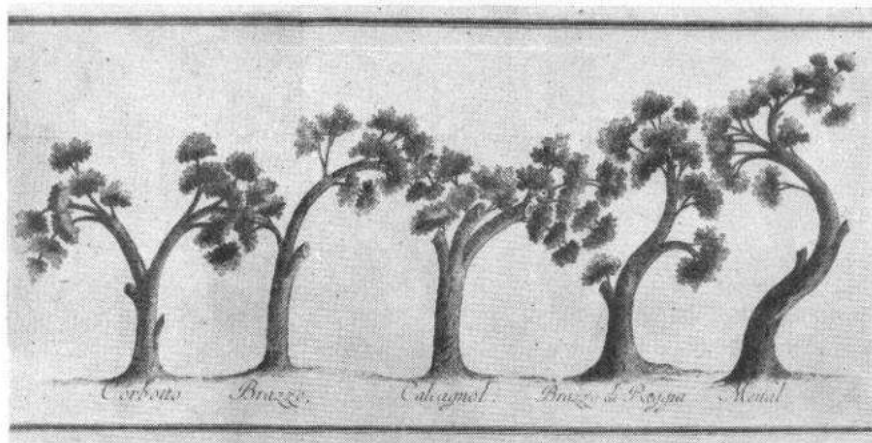
223 Ista knjiga, list 129. ro.

224 Ista knjiga, list 129. to.

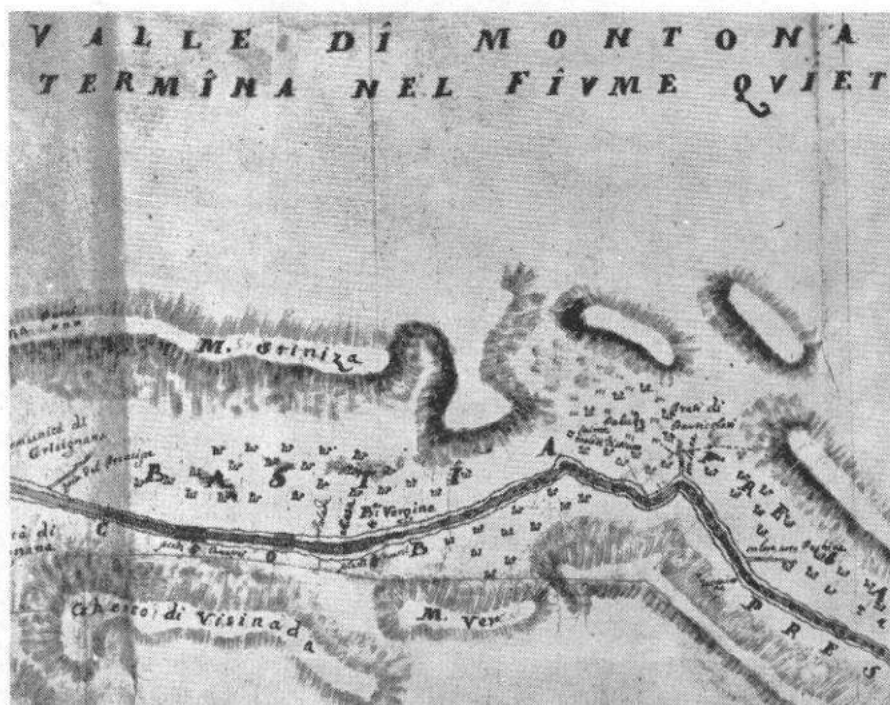

Sl. 1—2. Način gojenja šuma prortjedivanjem (curazioni) da bi odgovarale potrebama Arsenala (Iz Naredenja Kolegija varh dubravah)

Sl. 3—4. Uzgoj šume kljaštrenjem grana da bi se dobile krivine (stortmani) potrebne Arsenalu za građnju brodova (Iz Naredenja Kolegija varh dubravah)

Sl. 5. Detalj topografske karte motovunske doline iz XVIII st (Vidljivi: Bastija, palada, prese) Original u Archivio di Stato Venezia)

Sl. 6. Otvor (škrabica) za ubacivanje tajnih prijava protiv onih koji oštećuju šume u pokrajini. Postavljena u Buzetu godine 1755

Sl. 7. Jedan tip seljačkih kola u Istri polovinom XIX st. (Prema: C. Yriartu)

NOI ZV ANNE PIZZAMANO

Per la Sereniss. Republica di Venetia, &c.

CAPITANIO DI RASPO.

NEL breue giro da Noi fatto nelli Territorij di Città Nuova, e d'vmago alla Visita dei Boschi, della quale, come correlatiua alle naturali peculiari inspezzioni della Carica in simile gelosa materia teniamo per l'intiera Prouincia l'incarico in Ducali ossequiate 8. Settembre. e 4. Nouembre passati, habbiamo con passione del Nostro zelo appieno compreso, da che proceduto il Publico disseruitio, e la miserabile costituzione dei Sudditi; Abbracciando il rigore delle Leggi ogn'angolo con Roueri, e Ceruati, ed ogni Bosco anco inutile alle Publiche occorrenze con l'espressione di Boschi, Roueri, e Ceruati, sussistono le angustie, si fomentano le vessationi, e poco, o nulla si tutela nel Publico importante interesse; Fissando Noi à questo il primario oggetto senza allontanarsi da quello pur douuto al sollicito dei sudditi sempre riguardati dalla pietà Publica con Paterna predilectione, deueniamo all'infraferitta diuisione dei Boschi de gl'acchennati due Territorij, con la quale confidiamo nella maggior sicurezza quello si marca risseruato alle Publiche premure; Sedate le inquietudini; Allontanate l'estorsioni, e ridotta la materia nel più proportionato Sistema. Come, che con le oculari Nostre offeruationi; Con li lumi ritratti dall'Inquisitione, e con le relationi del Protti ci siamo accertati del più vero essere d'ogni Bosco, e d'ogni Terreno denontiato con Roueri, e Ceruati, così riflesso alla necessità dei Pascoli, e de Taglij per Legne da fuoco: per ri-
paro

N A R E D J E N J E

Prusviscenoga Kollegia

V A R H D U B R A V A H

DNEVA 16. PROSJI'NCZA 1777.

Za strahu, nauku i tcanje

D U B R A V A' D A R X A V E

O D I S T R I E

Porvadjeno s' Naredbami

P R I U S V I S C E N O G A S E N A T A

22. STUĐENOGA 1777. I 23. TRAVNA 1778.

M D C C L X X V I I I .

P O S I N O V I M P O K O J N O G A I V A N A A N T U N A P I N E L L I
U T J E S T E R I K O M D U X D O V I M .

1595 ab 23 gbr. In albon.

Officio per Como e il di un puro l'anno
fiori poter de' fuorno. vga. Calcutay
Confessione: Cu' la parte di ...
Co' confirm. ...
no. long. de' ...
De' ...
Como 914 di ...

1592. Albon e fiori su ... Car. 1567.

Jaca aser de' Com' di fiori ...
by' ... Car. 261.

La Com' di fiori ...
Car. 215.

Ris. La ...
Car. 96.

1593, li. 117 Com' di albon e fiori di

1594, li. 3. Corrate ...

1595, li. ...

de' ...
Capodistri ...
di ...

Car. 508.

A' ...
Car. 600.

Della ...
Car. 100.

1595. ad ...
Car.

čajenom sredstvu: biraju poslanike i šalju ih u Buzet da traže objašnjenje u pogledu neslaganja s Plomincima, i da ishode da labinski pučani budu prisiljeni da plate određenu tansu po tansadorima, i konačno, što je po njihovu mišljenju najvažnije, da se u buduće karatada raspoređuje na isti način kao i prije prema broju radnih volova, i to, naravno, samo onih koji pripadaju pučanima.²²⁵

Pučani Labina pokazali su nevjerojatnu postojanost u svojoj borbi s građanima. Spor je trajao i dalje niz godina, pa ga nije moguće pratiti u svim detaljima. Godine 1692. morali su građani da polože u podeštatovu kancelariju 40 libara za slučaj »ako bi trebalo da i oni plate svoj dio karatade«. Izvršenje toga pologa bilo im je naredeno, jer se iz zaključka gradskog vijeća vidi da tako postupaju »ne prejudicirajući svom pravu i privilegijama da bi zadovoljili nalogu javne vlasti...«, ne precizirajući tačnije koja je to »javna vlast«.²²⁶

Kako je bilo narednih godina ne da se sa tačnošću odgovoriti. Sigurno je, međutim, da se konačno rješenje spora odgađalo privremenim mjerama sve do 1704. godine. Te je godine i sam Mletački senat imao prilike da donese nekoliko zaključaka u tom sporu. Izrazivši postojanu namjeru da svakoga prisili na plaćanje karatade, Senat je nalagao labinskom podeštatu da prisili tvrdokorne Labinjane da plate svoj dio.²²⁷ Iste godine morao je Senat da ponovo intervenira u Labinu zbog karatade. Na pritužbu župana i prokuratora pučana da su ih građani pretjerano opteretili izvršenom tansom, Senat je naredio da se izvrši ponovna tak-sacija »... jer teret treba da padne razmjerno na svakoga kako na oslobođenoga tako i na neoslobođenoga...«.²²⁸

Takav stav Senata bio je u skladu s definitivnim oblikom raspodjele troškova prevoza drva za Arsenal putem glavarine, koji oblik je uveden 1699. godine. Senat je i kasnije u nekoliko navrata izrazio svoje principi-jelno stanovište da karatadu treba da plaćaju svi, bez obzira na to da li su pripadnici gradskog vijeća ili su sa sela.²²⁹ Građani — ozlovoljeni gubitkom svojih starih privilegija, u ovom slučaju karatade — sigurno nisu mirovali. Kako su glavnu riječ imali u svim poslovima upravljanja komunom, tako su imali i dovoljno prilika da se osvete pučanima. Pri raspodjeli i naplati karatade ostalo je i kasnije dovoljno mogućnosti da dođe do izraza njihova samovolja. Tako su rovinjski suci, koji su bili građani,

225 »... Ma percè alcuni sudditti non cessano persistere nella ironea opinione loro, et uorebbero esser al pari de Cittadini medesimi...«; Ista knjiga, list 129 to.

226 »... Che senza pregiudizio delle nostre ragioni e privilegi e per l'obbedienza della pubblica uolontà...« Ista knjiga, zaključak od 20. kolovoza 1692, list 152 ro.

227 Senato Rettori, 1704, 9. kolovoza, AI vol. XXII (1906), str. 270.

228 »... si devenga a nuova ritansa, perchè il peso abbia a cadere con proporzione sopra di cadauno, esente e non esente...« Senato Rettori, 1704, 15. studenog, AI vol. XXII (1906), str. 275.

229 Vidi, mpr. Senato Rettori, 1715, 14. rujna, AI vol. XXIII (1907), str. 35.

uvijek nastojali da pomognu svojim vršeći raspodjelu karatadi na teret pučana.²³⁰ Građani Poreča, članovi gradskog vijeća, također pokušavaju da izmaknu općoj obavezi glavarine.²³¹

15. Definitivno pretvaranje obaveze besplatnog prevoza drva u glavarinu i neke njene karakteristike

Unatoč protivljenju labinskih građana, a vjerojatno i građana drugih gradova u Istri, pokus naređen zaključkom Senata od 15. svibnja 1687. godine u pogledu novog načina podjele troškova za prevoz drva Arsenalu, čini se, posve je zadovoljio mjerodavne mletačke organe. Istim načinom podjele nastavljeno je i narednih godina. Konačno je godine 1698. Mletački senat naredio rašporskom i koparskom kapetanu da zajedničkim dogovorom oblikuju novu glavarinu (*testatico*), kojom bi se konačno uredio način raspodjele obaveze snošenja troškova za prevoz drva u Istri Mletačkom arsenalu. Pri tom se trebalo držati onih uputa koje su bile dane za izvršeni pokus 1687. i 1688. godine.²³² Kasnije je, početkom 1699. godine, Senat odredio da je u stvari rašporski kapetan onaj koji treba da oblikuje novu glavarinu.²³³ Iste godine bili su dovršeni propisi za novu glavarinu i Senat je izrazio svoje zadovoljstvo nad radom rašporskog kapetana u pogledu njihova oblikovanja.²³⁴ Ti su propisi imali kao neposrednu posljedicu da je pod novu glavarinu potpalo novih 460 obvezanika. Bila je to posljedica, sigurno, konačnog ukidanja svih još pojedinačno važećih oslobođenja od karatade.

Na žalost uza sve nastojanje nije bilo moguće dosada pronaći odredbe koje je izdao rašporski kapetan za novu glavarinu. Međutim, s obzirom na izloženo, posve je sigurno da su u nju bila recipirana ne samo pravila već i iskustvo stečeno pokusnom glavarinom zavedenom 1687. godine a primljenjivanom u cijelo jedno desetljeće.

Pokazano je već da je prva pokusna glavarina 1687. godine bila podijeljena tako da se njome trebalo postići nešto preko 20.000 libara. I naredne je godine (1689) bila određena glavarina prema ukupnom iznosu (koji je trebalo postići) od 20.000 libara. Nedostatak odgovarajućih izvora ne dopušta sa sigurnošću odrediti nije li već prilikom definitivnog uređenja glavarine 1699. godine bio utvrđen neki čvrsti i stalni godišnji iznos koji se trebalo glavarinom postići radi podmirenja troškova prevoza drva za Arsenal. Veći troškovi zbog većih prevoza jedne godine mogli su se pokriti uštedama postignutim manjim prevozima od očekivanih u drugim godinama. Na taj su se način mogle u kasi karatade sabrati i pozamašne

230 Vidi, *Raccolta di Atti pubblici riguardanti la Provincia dell'Istria e le isole del Quarnero fatta da S. E. il Sig. Pietro Girolamo Cappello Proveditore sopra la Sanità in detta Provincia ed Isole negli anni 1731—1732—1733*. AI vol. XVI (1900), str. 177.

231 Senato Rettori, 1715, 14. rujna, AI vol. XXIII (1907), str. 36.

232 Senato Mare, 1698, 4. listopada, AI vol. XVI (1900), str. 237.

233 Senato Mare, 1698, 14. veljače, (M. V.) AI vol. XVI (1900), str. 237.

234 Senato Mare, 1699, 30. svibnja, AI vol. XVI (1900), str. 238.

svote.²³⁵ Prvu vijest koja govori o limitaciji ukupne visine glavarine, određene za troškove prevoza drva u Istri, nalazimo u godini 1716. Iz obavijesti što ju je poslao 1. rujna te godine Magistrat providura nad šumama u Veneciji Vijeću deseterice vidi se da su karatade za prevoz »državnog drva« u Istri iznosile godišnje u ratu, »tempore belli«, 25 hiljada libara, a u miru, »tempore pacis«, 12 i pol hiljada libara.²³⁶ Neke kasnije vijesti navode da su karatade ograničene na 24.000, odnosno 12.000 libara, no kako nisu navedeni izvori, držimo da su tačniji ranije spomenuti iznosi.²³⁷ Nije isključeno da je takva limitacija bila zavedena već 1699. godine, no nismo našli za to potvrdu u izvorima.

U konačnom obliku uređenja glavarine s fiksnim iznosom obaveze za pojedinu komunu ili općinu svaka je od njih dobivala od rašporskog kapetana posebnu knjižicu s upisanim iznosom obaveze, koje su se listovi mogli izrezivati kao priznanice stvarnim platiocima. Time je bilo zavedeno jednoobrazno evidentiranje namjesto ranijih »scodarola«, koje su sastavljale svaka općina za sebe. Broj naplatnih organa određivao se u pojedinim općinama prema potrebama i prilikama. U Labinu su ranije bila dva naplatna organa, no kasnije, 1716. godine, nalazimo samo jednoga.²³⁸ U Rovinju su također bila dva naplatna organa.²³⁹ Za područje Novigrada naplatu su vršili odnosni župani, tj. onaj iz Tara i Brtonigle.²⁴⁰ Zbog teških prilika u kojima se nalazila Istra, naplata je tekla teško, pogotovu otkada je tom obavezom zahvaćeno i najsiromašnije stanovništvo. S time je u vezi pojava da su se ljudi teško dali birati za naplatne organe. Rašporski je kapetan bio prisiljen da izda posebnu terminaciju, kojom je predviđao kaznu od 60 libara za onoga koji tu dužnost ne prihvati.²⁴¹ Trajno teške ekonomske prilike dovodile su do krađa s jedne, a do zaostajanja naplate s druge strane. Naplatni organi karatade, kako se i dalje nazivala glavarina, ne samo da su krali ubrani novac (kao npr. u Vodnjanu) već su negdje naplaćivali i veće iznose, vjerojatno zaokruživanjem svota, pa su

²³⁵ Kako nije bilo dovoljno novaca da se plati obrada drva za Arsenal, Vijeće umoljenih odobrilo je 2. prosinca 1728. da se potreban novac izuzme iz kase karatade, u kojoj je navodno bilo viška 11.060 libara. Vidi, Busta 324, R. (Indicazioni Leggi), u ASV. list 194.

²³⁶ Vidi, *Proveditori ai Boschi II o Atti pubblici (1553—1770)*.

²³⁷ »... Vi è pur altra Cassa di Carrattada, nella quale entrano ogni anno di pace lire dodici mila circa, e Lire vintiquatromila in tempo di guerra...«. Vidi, *Relazione del n. u. Zuanne Pizzamano, capitano di Raspo, 1719, 13. studenog, AI vol. IV (1888), str. 328.*

²³⁸ Tako se 1715. godine dobrovoljno javio za naplatnog organa Vincent Dragonja, a naredne je godine bio izabran Jakov Lucian. Vidi knjiga zapisnika sjednica vijeća grada Labina (1681—1717), str. 287. ro i 296. ro.

²³⁹ Vidi pomenutu *Raccolta di atti pubblici riguardanti la Provincia dell'Istria, AI vol. XVI (1900), str. 177.*

²⁴⁰ Knjiga zapisnika i zaključaka vijeća grada Novigrada (1710—1742), prema registru Bortolomea Rigo, rkps. u HAR, list 185.

²⁴¹ Vidi, Busta 324, R. (Indicazioni Leggi) list 189. u ASV Terminaciju je potvrdilo Vijeće umoljenih 13. prosinca 1727.

viškove prisvajali kao župani u Barbanštini.²⁴² Krali su ne samo naplatni organi već i kancelari općina, kao na primjer oni u Puli i Vodnjanu godine 1728.²⁴³ Ne smije se smetnuti s uma da su to samo primjeri onoga što se u stvari dešavalo u gotovo općem obliku. Zaostaci u naplati glavarine zadavali su teške brige komunskim funkcionerima. Godine 1710. jedan novigradski sudac je predložio da svaka smjena sudaca odgovara za naplatu i zaostatke karatade, koju je trebalo naplatiti u vrijeme njihove službe.²⁴⁴ U Balama nisu suci htjeli da rašporskom kapetanu pokažu knjižice, po kojima se naplaćivala karatada da ne bi vidio koliko je ostalo dugova.²⁴⁵ Mletački senat stalno potiče rašporske kapetane da se brinu o naplati glavarine.²⁴⁶

16. Velična sječa drva u Istri za Arsenal potkraj XVII i u toku XVIII stoljeća

Veličina sječa drva za Arsenal koje su se vršile u Istri utjecali su direktno na visinu ukupnih troškova prevoza, koji su se karatadom dijelili na istarske komune, sve dok nije bila zavedena limitacija i utvrđen fiksni iznos, koji se godišnje imao naplatiti od obvezanika glavarinom. Međutim indirektni utjecaj na samo vršenje naplate glavarine ostao je i poslije zavođenja te limitacije. Već pri pokusnom određivanju glavarine godine 1688. vidi se da je ukupna visina glavarine za cijelu Istru utvrđivana s priličnim rezervama i uštedama.²⁴⁷ Limitacioni iznosi bili su sigurno također utvrđeni sadržavajući u sebi neke uštede, ako je sječa tekla u normalnim granicama.

Zbog toga je tok naplate glavarine mogao podnijeti i neka zaostajanja i dugove. Međutim čim su sječe premašivale prosječne opsege, one su morale izazivati potrebu većih iznosa novca. Zbog toga se kasa karatade ispražnjavala, a tempo naplate morao pojačati, dugovi utjerati. U tom obliku utjecao je tempo i veličina sječe istarskih šuma i nadalje na pritisak koji je vršen na istarskog seljaka. Neki karakteristični podaci pokazuju da tempo sječe drva u Istri za Mletački arsenal nije popustio ni krajem XVII ni u toku XVIII stoljeća.

242 Vidi, Busta 324, R(Indicazioni Leggi) list 195; tač. 3. terminacije broj 91 od 22. listopada 1743. u knjizi terminacija feudalne jurisdikcije Barbana i Rasklja (Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, knjiga II, str. 279).

243 Senato Rettori, 1727, 16. siječnja (M. V.), AI vol. XXIII (1907), str. 64.

244 Knjiga zapisnika sjednica vijeća grada Novigrada B. (1682—1714), list 224. r.

245 Senato Rettori, 1710, 15. studenog, AI vol. XXIII (1907), str. 4.

246 Vidi, Senato Rettori 1715, 15. veljače (M. V.), AI vol. XXIII (1907), str. 39; Senato Rettori, 1717, 14. kolovoza, AI vol. XXIII (1907), str. 45; i dr.

247 Tako je karatada za 1689. bila limitirana na 20.000 libara, ali je kasnije »ridotta« na samo 8017 libara. Vidi, Pubbliche lettere, arhiv Novigrad, pismo iz Buzeta od 21. studenog 1690. Sada u HAR.

Godine 1689. bila je naređena sječa jasenova za izradu »pika«,²⁴⁸ godine 1691. vršena je sječa brijestova za potrebe Magistrata nad artiljerijom, a i za Arsenal²⁴⁹; godine 1695. sjeklo se za Arsenal 126 brijestova, 100 hrastova i 44 jasena²⁵⁰; 1702. godine otpremalo se iz Istre 5000 stabala posječenih za potrebe utvrda terraferme²⁵¹, 1702. godine sjeklo se u Istri drvo za 3000 stupova i 100 jasenova²⁵²; i naredne godine se sjeklo za Magistrat nad vodama drvo za 3000 stupova²⁵³; 1705. godine naredio je rašporski kapetan da se u Istri siječe u svim šumama drva za 28.000 stupova²⁵⁴; iste godine sjeklo se 400 brijestova i 300 jasenova.²⁵⁵ Godine 1708. tražio je Senat informacije zašto se Arsenalu šalje tako malo drva²⁵⁶; 1710. godine Senat iznosi poteškoće da se u Istri posiječe 400 hrastova sposobnih za potrebe Arsenal²⁵⁷; godine 1715. Senat dobiva izvještaj da u Motovunskoj šumi propada razno drvo i izrađevine pripremljeno za Arsenal²⁵⁸; 1715. godine Vijeće desetorice naređuje da se u Istri siječe za potrebe Arsenal²⁵⁹ 1268 hrastova, 1095 brijestova i 79 jasenova²⁵⁹.

Takvim nabranjem moglo bi se produžiti cijelo XVIII stoljeće. Posljednjih godina života Republike vršene su u Istri velike sječe, »curationi«, radi razrjeđivanja šume i slično. Prema jednom izvještaju, upućenom upravi Arsenal²⁵⁹ 27. kolovoza 1791. godine, vidi se da je prilikom tih sječa poslano u Arsenal preko 30 000 komada raznih drvenih krivina, »stortami«. Pisac izvještaja ističe da je od te grandiozne mase (»grandiosa

248 Vidi treću rubriku u Busti Proveditori ai Boschi II o Atti pubblici (1553 do 1770) u ASV. »Picca« (mn. piche) je vrst oružja na koplju dugom do 17 stopa s gvozdanim šiljkom. (Petar Fanfani, Vocabolario della lingua italiana, Firenze, 1865, str. 1126—1127.

249 Vidi istu rubriku i bustu u ASV. kao naprijed i T. Luciani Notizie e documenti per la conoscenza delle cose istriane, u La Provincia dell'Istria, VI (1872), str. 1133.

250 Na istom mjestu.

251 Senato Rettori, 1702, 10. lipnja, AI vol. XXII (1906), str. 16.

252 Vidi pod trećom rubrikom u busti Proveditori ai Boschi II o Atti pubblici (1553—1770).

253 Na istom mjestu.

254 La provincia dell'Istria, XVIII (1884), str. 188.

255 La Provincia dell'Istria, VI (1872), str. 1133.

256 Senato Mare, 1708, 18. kolovoza, AI vol. XVI (1900), str. 264.

257 Senato Rettori, 1710, 15. studenog, AI vol. XXIII (1907), str. 4.

258 Vidi pod trećom rubrikom u busti Proveditori ai Boschi II o Atti pubblici (1553—1780) u ASV.

Bilo je i ranije primjera upropaštavanja drva posječenog i pripremljenog za Arsenal. Navodimo samo primjer o kojem govori Marno Sanuto: »Come io mi partii di Venezia alli 3 octubrio passato (1532, op. Klen) et veni in Caodistria e Portole, dove sono legni 55 di cero, per proti fatti squarar za anni tre la mazor parte marzi, et alcuni intacadi; speza frustratoria a caricarli;« Marino Sanuto, I diarii, tomo LVII, 1902, Venecija, str. 390.

259 Vidi sadržaj pisma Z. B. Morandija od 21. siječnja 1715. u istoj busti kao naprijed.

massa») ostalo samo 21 000 komada i prilaže zahtjev da se dade sjeći novih 580 stabala raznih potrebnih krivina.²⁶⁰

17. Prestanak glavarine određene za pokriće troškova prevoza drva za Arsenal

Obaveza plaćanja glavarine, općenito zvane karatade ostala je istarskom stanovništvu ne samo do propasti Prejasne već i poslije toga. Naredba grofa Thurna, carskog komesara, od 11. srpnja 1797. godine odredila je da se ima u Istri i pod Austrijom dalje naplaćivati karatada i slati u kasu fiskalne komore, »Cassa Cameral Fiscale«, koja je pribirala sva ranija podavanja Veneciji.²⁶¹ Od toga časa je karatada izgubila svojstvo podavanja za određenu obavezu, te je od svojeg ranijeg značaja zadržavala samo još ime.

Karatada se naplaćivala i kasnije, u vrijeme kada je Istra došla u sklop Napoleonove tvorevine, Kraljevine Italije. Sačuvao nam se primjer razreza toga podavanja za 1806. godinu, izvršen za cijelo područje općine barbanske. Karatada nije više utvrđivana u fiksnom iznosu jednakom za svaku glavu obitelji. Ona se dijelila prema imovnim mogućnostima svakog domaćinstva. Od ukupnog iznosa ubranog u Barbanštini raspoređeno je u kraljevsku kasu 470 libara, što znači da je toliki bio iznos određen za raspored i naplatu barbanskoj općini.²⁶²

Naziv karatada nestao je kasnije (poslije 1814. godine) kada je Istra došla ponovo pod Austriju i kada su u njoj zavedeni jedinstveni poreski oblici za cijelu pokrajinu.²⁶³

260 La Provincia dell'Istria, VI (1872), str. 1133.

«... Terminate negli ultimi anni le condotte delli stortami dell'Istria, che pervenuti dopo la general curazione di que' Boschi nella grandiosa massa di oltre trentamille legni in qualche modo sortati, possiamo adesso contarne in questi nostri depositi una esistenza di oltre vent'un mille...»
Izveštaj uprave Arsenala od 27. kolovoza 1791. u busti Amministrazione forestale veneta, No. 87. AI A. Consegna 1834; Inquisitorato Arsenale, u ASV.

261 Vidi prepis tog naređenja u ostatku arhiva rašporskog kapenatata u HAR.

262 Vidi ostavština Josipa Batela, AHI, JAZU.

263 Vidi, G. D. B(rodman)n, Memorie politico-economiche, Venezia, 1821, str. 174.

POPIS DJELA ISKORIŠTENIH ZA OVAJ RAD:

- Bagnani, Rapporto sull'Istria, Porta Orientale, Koper, 1890.
 Benussi, dott. B., L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trst, 1924.
 Benussi, dott. B., L'Istria sino ad Augusto, Trst, 1883.
 Boerio G., Dizionario del dialetto veneziano, Venecija, 1856.
 B(rodman)n, G. D., Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria, Venecija, 1821.
 Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, vol. III. (1887).
 Fanfani P., Vocabolario della lingua italiana, Firenze, 1865.
 Franceschi, C., Note storiche, Parenzo, 1879.
 Guttenberg, E., La selvicoltura con speciale applicazione alla Dalmazia ed Istria, Zadar, 1870.
 Kandler, P., Codice diplomatico istriano, Trieste.
 Kandler, P., Geografia amministrativa d'Istria, Istria, 1846., Trst.
 Kandler, P., Notizie storiche di Montona, Trst, 1875.
 Klen, D., Neka sabiranja i podavanja na području Cresa i Osora pod Venecijom, Jadranski zbornik, god. II, Rijeka, 1957.
 Klen, D., Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI—XVIII), Rad, knjiga 318, JAZU, Zagreb, 1959.
 Kretschmayr, H., Geschichte von Venedig, I—III, 1905—1924. Gotha — Stuttgart.
 Luciani T., Notizie e documenti per la conoscenza delle cose istriane, La Provincia dell'Istria VI. (1872).
 Ljubić Sime, Listine I—X, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, JAZU, Zagreb.
 Ljubić Sime, Commissiones et relatione venetae, I—III, MSHSM, JAZU, Zagreb.
 Marisch A., Effemeridi istriane, Koper, 1879.
 Minotto, A. S., Documenta ad Forum Julii, Patriachatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, vol. I, Venecija, 1870.
 Morteani L., Condizioni economiche di Trieste ed Istria nel secolo XVIII, Programma del ginnasio comunale di Trieste 1887—1888, Trst, 1888.
 Morteani L., Isola ed i suoi statuti, Poreč, 1888.
 Morteani L., Storia di Montona, Trst, 1895.
 Mosto, A da, L' Archivio di Stato di Venezia, I—II, Rim, 1937.
 Naredenje Kolegija varh dubravah, Venecija, 1778.
 Ordini regolativi la materia dei boschi in Provincia d'Istria, Venecija.
 Pavani E., Del Carso, delle selve, del suo rimboschimento, separat iz Bollettine della Società adriatica di scienze naturali in Trieste, vol. IX (1885), Trst, 1885.
 Predelli R., Il liber communis ditto anche Plegiorum, Venecija, 1872.
 Ragenfeld, E. N., Über den Grundkataster und seine Erneuerung, Graz, 1913.
 Rezasco G., Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo, Firenze, 1881.
 Romanin S., Storia documentata di Venezia, I—X, Venecija, 1853—1861.
 Rutar S., Samosvojno mesto Trst in mejna grofija Istra, Ljubljana, 1896.
 Salvioi G., Storia del diritto italiano, Torino, 1930.
 Sanuto M., I diarii, I—LVIII, Venecija, 1880—1902.
 Schiavuzzi B., La malaria in Istria, AI, vol. V (1889).

- Senato Mare, Parti (Deliberazioni, decreti) del Senato veneto attinenti l'Istria, AI, XII—XIII—XVII.
- Senato Rettori, Delibrazioni secrete del Senato veneto, attinenti l'Istria, AI, XIX XX, XXII, XXIII.
- Statuta Justinopolis, Venecija, 1668.
- Vesnaver G., Indice delle carte di Raspo, Provincia dell'Istria, XXV, XXVI i XXVII (1891—1893).
- Vesnaver G., Notizie storiche di Grisignana, Koper, 1906.
- Vidulich E., Materiali per la statistica dell'Istria, Poreč, 1886.
- Yriarte Carlo, Trieste e l'Istria, Milano, 1875.

POPIS KORIŠTENIH ARHIVA:

1. Archivio di Stato, Venezia.
 2. Historijski arhiv Rijeka, u Rijeci.
 3. Mestni arhiv Koper.
 4. Arhiv Historijskog instituta JAZU u Zagrebu.
 5. Rukopisi i arhivalije u Muzeju Corer, Venecija.
- Slike je izradio Foto-laboratorij sjeverojadranskog instituta JAZU u Rijeci (Kocijančić Karlo) izuzev sliku 6, koju je izradio foto-laboratorij Konzervatorskog zavoda u Rijeci.